

Intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djeteta s poremećajem iz spektra autizma-prikaz slučaja

Blažinčić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:205371>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

DIPLOMSKI RAD

Intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djeteta s poremećajem iz spektra autizma – prikaz slučaja

Ivana Blažinčić

Zagreb, rujan, 2017.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

DIPLOMSKI RAD

Intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djeteta s poremećajem iz spektra autizma – prikaz slučaja

Ime i prezime studenta:

Ivana Blažinčić

Ime i prezime mentora:

Doc. dr. sc. Jasmina Stošić

Zagreb, rujan, 2017.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djeteta s poremećajem iz spektra autizma – prikaz slučaja* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ivana Blažinčić

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2017.

Zahvale

Prvenstveno zahvaljujem svojoj mentorici doc. dr. sc. Jasmini Stošić na velikoj pomoći, beskonačnim konzultacijama, pruženim savjetima i vještom usmjeravanju kroz svaki korak ovog istraživanja, kao i na poticanju u obrazovnom aspektu, ali i puno šire.

Zahvaljujem također doc. dr. sc. Nataliji Lisak na toploj i stručnoj podršci tijekom pisanja dijela ovog diplomskog rada vezanog uz kvalitativnu metodologiju.

Zahvaljujem majki djevojčice s poremećajem iz spektra autizma koja mi je u povjerenju dala sve neophodne informacije i spremno se uključila u svaku intervenciju, i koja mi je, prije svega, velikodušno otvorila vrata svog doma i učinila me dijelom vlastite obitelji.

Zahvalila bih se i svojoj obitelji na strpljenju i svojoj podršci i pomoći tijekom studija i za vrijeme izrade ovog diplomskog rada.

Prijateljicama zahvaljujem jer su uvijek vjerovale u mene i moje sposobnosti, puno više nego ja sama, a dečku na bezuvjetnoj ljubavi i tehničkoj podršci.

I najveće hvala djevojčici L. koja me pustila u „svoj svijet“ i čiji su mi osmijesi i zagrljaji govorili više od riječi i pobudili nadu i vjeru u mogućnosti napretka.

Intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djeteta s poremećajem iz spektra autizma – prikaz slučaja

Ime i prezime studentice: Ivana Blažinčić

Ime i prezime mentorice: Doc. dr. sc. Jasmina Stošić

Program/modul: Edukacijska rehabilitacija, Inkluzivna edukacija i rehabilitacija

SAŽETAK

Poremećaj iz spektra autizma odnosi se na odstupanja u socijalnoj komunikaciji i interakciji te na atipičnosti u općem ponašanju i interesima. Kod djece s poremećajem iz spektra autizma česta pojava su nepoželjna ponašanja, a u njihovoj prevenciji i smanjivanju veoma su učinkovite bihevioralne intervencije. Sveobuhvatna funkcionalna procjena ponašanja prvi je korak u izradi kvalitetnog plana podrške koji se veže uz nepoželjna ponašanja. Cilj ovog diplomskog rada bio je prije svega utvrditi funkcije nepoželjnih ponašanja kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma te ispitati utjecaj primjene intervencija utemeljenih na funkcijama nepoželjnih ponašanja na njihovu frekvenciju i intenzitet, ali i dobiti uvid u perspektivu majke. Uzorak su činile djevojčica s poremećajem iz spektra autizma koja izražava agresivno ponašanje i pritiskanje spolovila u različitim situacijama u svakodnevnom životu i njezina majka. U kvantitativnom dijelu istraživanja u sklopu sustavnog procesa funkcionalne procjene ponašanja korištene su posredne ili indirektno metode opažanja i neposredno opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima, dok su intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja uključivale postupke podrške, od kojih vizualnu podršku, verbalnu podršku, fizičku podršku, dodir i pokazivanje, ali i ignoriranje nepoželjnog ponašanja i uzmicanje od djevojčice, gašenje, prekidanje i preusmjeravanje te nagrađivanje, odnosno pojačanje. Varijable koje su opažane i bilježene tijekom provođenja intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja su sljedeće: strategije prevencije i strategije intervencije te nepoželjna ponašanja, i to agresivno ponašanje, koje uključuje grebanje, štipanje, udaranje rukama, udaranje nogama, grizenje i bacanje na pod, i pritiskanje spolovila (masturbacija). U kvalitativnom dijelu istraživanja korišten je polustrukturirani intervju, a pitanja su oblikovana s obzirom na sljedeća ciljana područja: promjene koje majka primjećuje u nepoželjnim ponašanjima kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, promjene koje majka primjećuje na osobnoj razini nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, iskustvo majke s ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja te iskustvo majke s provođenjem strategija prevencije i strategija intervencije za nepoželjna ponašanja i njezina promišljanja o nedostacima i mogućnostima unaprjeđenja programa. Rezultati i kvalitativnog i kvantitativnog dijela istraživanja ukazuju da su intervencije utemeljene na funkcionalnoj procjeni ponašanja učinkovite u smanjenju i intenziteta i frekvencije nepoželjnih ponašanja kod petogodišnje djevojčice s poremećajem iz spektra autizma, samim time i u povećanju učestalosti primjerenih ponašanja. Ovo istraživanje prije svega ukazuje na potrebu individualnog pristupa svakom djetetu radi poboljšanja razine funkcioniranja u svakodnevnom životu, kako njega samoga, tako i njegove obitelji te na potrebu poštivanja principa dosljednosti u ophođenju s djetetom, ali i na važnost uključivanja roditelja u planiranje, implementaciju i evaluaciju programa te važnost pružanja kako formalne, tako i neformalne podrške cijeloj obitelji.

Ključne riječi: poremećaj iz spektra autizma, nepoželjna ponašanja, funkcionalna procjena ponašanja, strategije prevencije, strategije intervencije

Interventions to Reduce Challenging Behavior of Child with Autism Spectrum Disorders - Case Report

Name and surname of the student: Ivana Blažinčić

Name and surname of the mentor: Assis.. Prof. Jasmina Stošić, PhD

Programme/module: Educational Rehabilitation, Inclusive Education and Rehabilitation

SUMMARY

Autism spectrum disorder refers to the deviations in social communication and interaction, as well as to the atypicalities in general behavior and interests. Challenging behavior is often found in children with autism spectrum disorder, and behavioral interventions are very effective in the prevention and reduction of such behavior. Comprehensive functional behavioral assessment is the first step to creating a quality support plan that is associated with challenging behavior. The aim of this graduate thesis was to determine the functions of the challenging behaviors in a girl with an autism spectrum disorder, to examine the impact of the interventions based on the functions of challenging behaviors on their frequency and intensity, as well as to gain insight into the mother's perspective. The sample consisted of a girl with autism spectrum disorder, who expresses aggressive behavior and presses her genitalia in different situations in her daily life; and her mother. In the quantitative part of the research, within the systematic process of the functional behavioral assessment, indirect methods of observation and direct observation of behavior in natural conditions were used, while interventions to reduce challenging behavior included supportive actions, such as visual support, verbal support, physical support, touching and pointing, but also ignoring challenging behavior and withdrawal from the girl, extinction, interruption and redirection, and reinforcement. The variables that have been observed and recorded during the interventions to reduce challenging behavior are the following: antecedent based interventions, consequent based interventions and challenging behavior, such as aggressive behavior, including scratching, pinching, hitting, kicking, biting, throwing on the floor, and pressing of the genitalia (masturbation). In the qualitative part of the study, a semi-structured interview was used, and questions were designed with respect to the following target areas: changes that the mother notices in challenging behavior of her daughter with autism spectrum disorder following a program to reduce challenging behavior, changes that the mother observes at a personal level after a program to reduce challenging behavior, the mother's experience with the support during the implementation of challenging behavioral reduction programs, and the mother's experience with implementing antecedent based interventions and consequent based interventions for challenging behavior as well as her reflection on the disadvantages and the ways of improving the program. The results of the qualitative and quantitative part of the research indicate that the interventions based on functional behavioral assessment are effective in reducing the intensity and frequency of challenging behavior in the five-year-old girl with autism spectrum disorder, as well as in increasing the frequency of appropriate behavior. This research first of all points to the need for individual access to every child with a goal to improve the level of functioning in their everyday life, both of the child and their family, and to the need to respect the principle of consistency in dealing with the child, but also the importance

of involving parents in the planning, implementing and evaluating programs and the importance of providing both formal and informal support to the whole family.

Key words: autism spectrum disorder, challenging behavior, functional behavioral assessment, antecedent based interventions, consequent based interventions

Sadržaj

1.	UVODNI DIO	1
1.1.	Poremećaj iz spektra autizma (PSA)	1
1.2.	Nepoželjna ponašanja djece s poremećajem iz spektra autizma	4
1.3.	Funkcionalna procjena ponašanja.....	6
1.3.1.	Funkcije nepoželjnih ponašanja	7
1.3.2.	Postupci funkcionalne procjene ponašanja.....	8
2.	PROBLEM ISTRAŽIVANJA.....	14
3.	CILJ ISTRAŽIVANJA.....	17
4.	ISTRAŽIVAČKA PITANJA	18
5.	METODE	19
5.1.	Uzorak istraživanja.....	19
5.2.	Metode prikupljanja podataka	25
5.3.	Način provođenja programa	28
5.4.	Način prikupljanja podataka kvalitativnog dijela istraživanja.....	34
6.	METODE OBRADE PODATAKA <i>KVANTITATIVNO I KVALITATIVNO</i>	37
7.	REZULTATI I RASPRAVA	38
7.1.	Rezultati i rasprava kvantitativnog dijela istraživanja.....	38
7.2.	Rezultati i rasprava kvalitativnog dijela istraživanja.....	51
8.	ZAKLJUČAK	59
9.	LITERATURA.....	64
10.	PRILOZI.....	68
10.1.	Prilog 1: Suglasnost za roditelje	68
10.2.	Prilog 2: ABC lista – strukturirana (agresivno ponašanje).....	69
10.3.	Prilog 3: ABC lista – strukturirana (pritiskanje spolovila).....	71
10.4.	Prilog 4: Protokol za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja	74
10.5.	Prilog 5: Informativni letak o istraživanju.....	75
10.6.	Prilog 6: Sporazum istraživača i sudionika istraživanja	77
10.7.	Prilog 7: Tijek tematske analize na osnovu polustrukturiranog intervjua provedenog s majkom djevojčice s poremećajem iz spektra autizma u odnosu na sva četiri istraživačka pitanja.....	79

1. UVODNI DIO

1.1. Poremećaj iz spektra autizma (PSA)

Izraz autizam potječe od grčke riječi authos što znači sam, a prvi put ga je u psihijatriju uveo švicarski psihijatar E. Bleuler 1911. godine u nastojanju da na taj način označi jedan od osnovnih simptoma shizofrenije: osamljivanje, psihičko izdvajanje iz okoline, slabu komunikaciju s drugim ljudima. Isti je izraz 1943. godine upotrijebio L. Kanner kako bi opisao težak psihički poremećaj prisutan kod djece koja su izgledala tjelesno zdrava, ali su pokazivala teške poremećaje u razvoju govora i neverbalne komunikacije, čudne igre i pokrete, bizarnost u ponašanju i nenormalno reagiranje na slušne, vidne i taktilne podražaje (Bujas Petković, 2000). Poremećaj iz spektra autizma odnosi se na odstupanja u socijalnoj komunikaciji i interakciji te na atipičnosti u općem ponašanju i interesima. U literaturi se za poremećaje iz autističnog spektra može naići i na termin pervazivni razvojni poremećaj (Cepanec i sur., 2015). Zbog kliničke slike koja varira, najadekvatnije je govoriti o poremećaju iz spektra autizma jer se radi o spektru jače i slabije izraženih ili postojećih i nepostojećih simptoma koji često upućuju na isto (Šimleša, 2011). Razlikuju se od drugih razvojnih poremećaja po tome što ne utječu izolirano ili specifično na pojedino područje razvoja, nego istovremeno zahvaćaju i prožimaju veći broj razvojnih područja i mogu na različite načine i u različitoj mjeri utjecati na svako od njih, a što se očituje u velikoj raznolikosti razvojnih profila i ishoda (Cepanec i sur., 2015).

U dijagnosticanju poremećaja iz spektra autizma neke karakteristike smatraju se osobito važnima, iako je svako dijete, odnosno svaka osoba s PSA jedinstvena, a te se karakteristike dijele u četiri osnovne kategorije:

- karakteristike komuniciranja
- karakteristike socijalne interakcije
- karakteristike neobičnog ponašanja
- karakteristike učenja.

Ostale karakteristike ponašanja i učenja djece s PSA kategoriziraju se kao:

- neobični oblici pažnje
- anksioznost
- neobične reakcije na senzorni podražaj.

Između pojedinaca s PSA postoje znatne razlike u sposobnosti govora, no kod svih njih prisutne su **govorne teškoće i teškoće u komunikaciji**. Neki se pojedinci ne izražavaju riječima, dok drugi mogu imati bogat rječnik s nedostacima na području pragmatike (socijalna upotreba govora). Pojedinci s PSA mogu izgledati kao osobe koje su uhvaćene u svom vlastitom svijetu u kojem je komunikacija sasvim nebitna, međutim ne radi se o namjernom ponašanju, već o nesposobnosti komuniciranja.

Postojeće teškoće govora mogu obuhvatiti:

- teškoće u neverbalnoj komunikaciji (neprimjereni izrazi lica, neuobičajena upotreba gesta, izostanak uspostavljanja kontakta očima, neobični položaji tijela, pomanjkanje uzajamnog ili zajedničkog fokusiranja pažnje, zaostajanje u vještini ekspresivnoga govora ili pomanjkanje te vještine)
- znatne razlike u verbalnom govoru kod onih čiji je govor razvijen (neobičan izričaj ili intonacija, brži ili sporiji tempo od normalnog, neobičan ritam ili naglasak, monotona ili pjevna kvaliteta glasa, repetitivni i idiosinkratični oblici govora)
- eholaličan govor, neposredno ili naknadno doslovno ponavljanje govora drugih (izgleda kao besmislen, no može ukazivati na pokušaj uspostavljanja komunikacije, ukazuje na sposobnost govorenja i oponašanja, može poslužiti za komunikativne ili kognitivne potrebe učenika)
- ograničeni rječnik (prevladavaju imenice, često ograničen rječnik u odnosu na zahtjeve ili nedostatan u smislu prilagodbe neke fizičke okoline, ograničen u socijalnim funkcijama, sklonost ponavljanja teme, to jest neprekidno raspravljanje o jednoj temi, uz postojanje poteškoća pri promjeni tema)
- teškoće koje se tiču sistematičnosti razgovora (problemi iniciranja komunikacije, teškoće u primjeni nepisanih pravila, nesposobnost održavanja konverzacije o određenoj temi, neprimjerenost upadanje u riječ, nefleksibilnost u odnosu na stil razgovora, stereotipan način govorenja).

Pojedinci s PSA često imaju teškoće koje se tiču razumijevanja verbalnih informacija, praćenja dugačkih verbalnih uputa te pamćenja slijeda uputa. S obzirom na kontekst, razumijevanje govora može biti specifično. Stupanj teškoća različit je kod pojedinaca, ali čak i oni čija je inteligencija prosječna, obično označeni kao visokofunkcionirajući, mogu imati teškoća u razumijevanju verbalnih uputa.

Socijalne interakcije djece s PSA mogu biti ograničene ili rigidne u odnosu na način interakcije s drugima. Prisutne teškoće u svezi sa socijalnim komuniciranjem ne bi trebalo smatrati nedostatkom interesa ili otporom prema interakciji s drugima, već posljedicom nesposobnosti obrađivanja socijalnih informacija i upotrebe primjerenih vještina komuniciranja radi reakcije.

Razumijevanje socijalnih situacija u pravilu zahtijeva procesuiranje govora i neverbalnu komunikaciju, a na tim područjima kod pojedinaca s PSA postoje deficiti. Oni ne primjećuju važne socijalne znakove, pa mogu propuštati važne informacije. Pri prilagođavanju socijalnoj interakciji pojedinci s PSA gotovo u pravilu koriste neprimjereni neverbalna ponašanja i geste, pa mogu imati teškoća u iščitavanju neverbalnih ponašanja drugih.

Pojedinci s PSA imaju znatne teškoće u gotovo svakoj interakciji koja zahtijeva poznavanje drugih osoba i poznavanje onoga što te osobe misle ili znaju.

Pojedinci s PSA često očituju **neobična i karakteristična ponašanja** koja uključuju:

- ograničeno područje interesa i zaokupljenost nekom specifičnom zanimljivošću ili predmetom
- nefleksibilan slijed nefunkcionalne rutine
- stereotipne i repetitivne motoričke manirizme, poput udaranja rukom, kvrcanja prstom, ljuljanja, okretanja, hodanja na nožnim prstima, lupanja po predmetima
- zaokupljenost dijelovima predmeta
- oduševljenja pokretom, kao što su okretanje vijka ili okretanje kotača na igračkama
- inzistiranje na postojanosti i otpor prema promjeni
- neobične reakcije na senzorni podražaj.

Istraživanja pokazuju da su kod djece s PSA mogući nedostaci u većini kognitivnih funkcija, a da pri tome ipak nisu oštećene sve funkcije. Povrh toga, moguća su oštećenja u okvirima kompleksnih sposobnosti, a da ipak jednostavnije sposobnosti u istom području ostanu intaktne. Suvremenim istraživanjima utvrđena su sljedeće **kognitivne karakteristike** povezane s PSA:

- nedostatan obraćanje pažnje na relevantne upute i informacije i praćenje višestrukih uputa
- teškoće u receptivnom i ekspresivnom govoru, naročito u odnosu na upotrebu govora koji se tiče izražavanja apstraktnih pojmova
- teškoće pri formiranju mišljenja i apstraktnom zaključivanju

- teškoće u socijalnoj spoznaji, uključujući oštećenja u sposobnosti usmjerenja pažnje na druge o i na njihove emocije te u razumijevanju osjećaja drugih
- nesposobnost planiranja, organiziranja i rješavanja problema.

Neka djeca s PSA imaju izraženije sposobnosti na područjima mehaničke memorije i vizualno spacijalnih zadataka od sposobnosti na ostalim područjima. Ona se zapravo mogu isticati u vizualno spacijalnim zadacima kao što je slaganje puzzli i mogu ispravno rješavati spacijalno perceptivne zadatke i zadatke koji zahtijevaju sklapanje. Neka su sposobna prisjetiti se jednostavnih uputa, ali mogu imati teškoća kada se prisjećaju složenijih informacija. Temple Grandin navodi da neki pojedinci s PSA mogu lakše učiti i pamtiti informacije koje su prikazane u vizualnom obliku te da mogu imati problema pri učenju o predmetima koje nije moguće slikovito zamišljati. Ona objašnjava da takvi pojedinci imaju vizualnu predodžbu za sve što čuju i čitaju te da „razmišljaju u slikama.“¹

1.2. Nepoželjna ponašanja djece s poremećajem iz spektra autizma

U posebnu rizičnu skupinu za pojavu nepoželjnih oblika ponašanja spadaju djeca sa slabije razvijenim komunikacijskim i socijalnim vještinama (Glasberg, 2005 prema Stošić, 2009). Uz autoagresiju, agresiju i destrukciju u nepoželjna ponašanja ubrajaju se nepažnja i izoliranje jer ona smanjuju mogućnost primanja novih informacija, učenja i razvoja te samostimulacija koja je vrlo ugodna i samim time smanjuje motivaciju za druge aktivnosti. Nepoželjna ponašanja povećavaju izolaciju djece s poremećajem iz spektra autizma, isključuju ih iz redovnih oblika odgoja i obrazovanja, smanjuju mogućnost razvijanja socijalnih odnosa i uključivanja u aktivnosti zajednice, a nakon što postanu dio repertoara ponašanja djeteta i u funkciji su onoga što dijete njima želi postići, neće se smanjiti bez specifične intervencije (Horner i sur., 2002). Osim toga, nepoželjna ponašanja predstavljaju dodatni stres za cijelu obitelj, postavljaju članovima obitelji veće zahtjeve i veću potrebu za podrškom okoline, a narušavaju i modele socijalne interakcije (Stošić i sur., 2009).

Nepoželjna ponašanja snažno su povezana sa stupnjem intelektualnih teškoća, pa kod pojedinaca kod kojih je prisutan i PSA i teži stupanj intelektualnih teškoća postoji veća vjerojatnost za pojavnost nepoželjnih ponašanja u jednom dijelu njihovog života, još češće u dva, i to u ranom djetinjstvu i adolescenciji, također nepoželjna su ponašanja kod spomenutih

¹ <http://www.bced.gov.bc.ca/specialed/docs/autism.pdf>, preuzeto 17.7.2017.

pojedinaca ozbiljnija nego kod drugih skupina. Manifestacija nepoželjnih ponašanja ovisi ne samo o okolnostima u kojima dijete odrasta i uči, nego i o njegovoj osobnosti i stupnju PSA (Jordan i Powell, 1995).

Suvremeni bihevioralni pristup nepoželjnim ponašanjima uključuje mijenjanje i prilagođavanje okoline i jezika te stila interakcije i didaktičkog materijala, a ne samo isključivo modifikaciju ponašanja pojedinca (pojačanje za primjerena i gašenje ili kaznu za neprimjerena ponašanja). Bitno je da programi vezani uz određena razvojna područja uključuju i postupke za funkcionalnu analizu ponašanja i intervenciju za nepoželjne oblike ponašanja (Stošić, 2010). U posljednjih 15 godina cilj intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja je prilagođavanje okoline u kojoj dolazi do nepoželjnih ponašanja te podučavanje alternativnog, zamjenskog ponašanja i adaptivnih rutina (funkcionalna komunikacija, vizualni rasporedi, self management), a osim toga ističe se i uloga obitelji, odgajatelja, učitelja i zajednice u planiranju i implementaciji intervencija kako bi se omogućilo održavanje i generalizacija naučenih vještina u prirodnom kontekstu (Lucyshyn, 2007 prema Stošić, 2009). Prilikom planiranja intervencija valja uzeti u obzir kontekst obitelji i zajednice, dnevni raspored i obiteljske rutine, odgovornosti (domćinstvo, posao), životne stilove, podršku okoline te obrasce obiteljske interakcije (Moes i Frea, 2002 prema Stošić, 2009). Radi povećanja kompatibilnosti strategija intervencija s obiteljskim dnevnim rutinama i osiguranja pouzdanosti u implementaciji strategija važno je procijeniti obiteljsku ekologiju. Procjena dnevnih rutina važna je u procesu procjene i planiranja intervencija ne samo zbog toga što one predstavljaju specifični kontekst u kojem se javljaju nepoželjna ponašanja i u kojem dijete uči (O'Donnel, Tharp i Wilson, 1993 prema Stošić, 2009), već i zbog uvida u obiteljske kapacitete, uvjerenja, vrijednosti i ciljeve te karakteristike specifičnog konteksta (doba dana, aktivnost koja se provodi, obrasci interakcije, osobe koje su prisutne, prostor, podražaje i posljedice za ponašanje) (Nihira, Weisner i Bernheimer, 1994 prema Stošić, 2009). Zahtjevi koje odgoj djeteta s teškoćama postavlja obitelji, podrška okoline i obrasci obiteljske interakcije su značajne varijable za razumijevanje utjecaja nepoželjnih ponašanja na obiteljsku ekologiju (Moes i Frea, 2000 prema Stošić, 2009). Zahtjevi koji se postavljaju obitelji djeteta s teškoćama su sveobuhvatni i značajno utječu na način na koji obitelji kreiraju i organiziraju svoj svakodnevni život (Rodrigue, Morgan i Geffken, 1990 prema Stošić, 2009). Podrška okoline jedan je od ključnih čimbenika podrške obitelji da se nosi sa zahtjevima i stresom vezanim uz odgoj djeteta s poremećajem iz spektra autizma (Dyson, 1997 prema Stošić, 2009). S obzirom na to da je jedan od primarnih ciljeva podrške djetetu s poremećajem iz spektra autizma i njegovoj obitelji razvoj uspješne socijalne

interakcije, pri procjeni i intervencijama neophodno je uzeti u obzir trenutne obrasce interakcije djeteta s poremećajem iz spektra autizma i značajnih drugih (roditelja, terapeuta, vršnjaka, braće i sestara). Intervencije koje se temelje na željama obitelji vezanim uz uključivanje svog djeteta s poremećajem iz spektra autizma bolje će odgovarati postojećim obrascima obiteljske interakcije i biti bolje prilagođene njihovim dnevnim rutinama (Moes i Frea, 2000 prema Stošić, 2009).

U rehabilitaciji djece s PSA primjenjuje se veliki broj terapijskih postupaka (Rešić i sur., 2007), a bihevioralne intervencije pokazale su se učinkovitima u sprečavanju i smanjivanju nepoželjnih ponašanja (Stošić, 2009). Bihevioralne intervencije obilježava usmjerenost na smanjenje pojave ciljanog nepoželjnog ponašanja i učenja alternativnih ponašanja ili vještina koje će biti funkcionalne u određenoj situaciji, što se postiže primjenom osnovnih principa primijenjene analize ponašanja. One uključuju procjenu događaja u okolini prije i nakon ciljanog ponašanja te procjenu funkcije određenog ponašanja za dijete. Učinkovitost bihevioralnih intervencija dokazna je za dob od 3. do 21. godine života. Kategorija bihevioralnih intervencija sastoji se od intervencija usmjerenih na predviđanje ponašanja (engl. antecedent) i onih usmjerenih na posljedice ponašanja (engl. consequent) (NAC, 2015).

1.3. Funkcionalna procjena ponašanja

Funkcionalna procjena ponašanja je prvi korak u izradi kvalitetnog plana podrške za prevenciju i smanjivanje nepoželjnih ponašanja i važno je da bude sveobuhvatna, što znači da uz detaljan opis nepoželjnih ponašanja (topografiju, frekvenciju i intenzitet) treba uključivati i **analizu parametara okoline** (lijekovi, medicinske okolnosti, spavanje, hranjenje, dnevne rutine, predvidljivost dnevnog rasporeda, osobe s kojima je dijete u interakciji, stilove interakcije), **analizu neposrednih podražaja** ili prediktora nepoželjnih ponašanja (vrijeme dana, osobe, aktivnosti, karakteristike prostora, tranzicije, odgode, mogućnost izbora aktivnosti), **analizu funkcija** ili posljedica koje održavaju nepoželjna ponašanja (dobivanje predmeta, pažnje, aktivnosti, unutrašnje stimulacije ili izbjegavanje pažnje, aktivnosti, unutrašnje stimulacije) te **procjenu komunikacijskih funkcija i sredstava** koje osoba s nepoželjnim ponašanjem koristi i **procjenu razumijevanja jezika** (O'Neill i sur., 1997 prema Stošić, 2009). Učinkovitost funkcionalne procjene ponašanja utvrđena je u istraživanjima koja najčešće imaju nacrt s manje ispitanika ili se radi o studijama slučaja i zbog navedenog su razloga provedene rigorozne meta analize koje dokazuju njenu učinkovitost (Stošić i sur., 2016). Rezultati kvantitativne

sinteze 213 istraživanja kojom se nastojala ispitati učinkovitost biheviornalnih intervencija u smanjivanju nepoželjnih ponašanja osoba s poremećajem iz spektra autizma ukazuju da intervencije kojima prethodi funkcionalna analiza ponašanja značajno više smanjuju nepoželjna ponašanja od onih kojima ne prethodi (Heyvaert, Saenen, Campbel, Maes, i Onghena, 2014 prema Stošić i sur., 2016).

1.3.1. Funkcije nepoželjnih ponašanja

Funkcije nepoželjnih ponašanja mogu se podijeliti u dvije velike grupe, od kojih se prva odnosi na pozitivno pojačanje, odnosno kad osoba svojim ponašanjem dobiva što želi, dok se druga odnosi na negativno pojačanje, odnosno kad osoba svojim ponašanjem izbjegava ili bježi on onoga što ne želi. Nadalje se funkcije ponašanja mogu podijeliti u odnosu na to uključuju li socijalno kontrolirane podražaje ili interakciju s osobama, odnosno na socijalno pozitivno pojačanje i socijalno negativno pojačanje, ili u odnosu na to uključuju li neku unutrašnju stimulaciju, odnosno na senzorno (automatsko) pozitivno i senzorno (automatsko) negativno pojačanje (Carr, 1997 prema Stošić i sur., 2016).

Socijalno pozitivno pojačanje podrazumijeva da se nepoželjno ponašanje održava u repertoaru osobe jer ona tim ponašanjem dobiva neki željeni socijalno kontrolirani podražaj (Carr, 1997 prema Stošić i sur., 2016). Primjeri socijalno pozitivnog pojačanja uključuju dobivanje pažnje druge osobe (npr. McGinnis, Houchins-Juarez, McDaniel i Kennedy, 2010; Harding i sur., 2009 prema Stošić i sur., 2016) ili dobivanje željenih predmeta (O'Reilly i sur., 2009 prema Stošić i sur., 2016) ili pristup željenim aktivnostima (Ringdahl, Christensen i Boelter, 2009 prema Stošić i sur., 2016).

Socijalno negativno pojačanje podrazumijeva da se nepoželjno ponašanje održava jer osoba tim ponašanjem uklanja ili izbjegava neki neželjeni socijalno kontrolirani podražaj (Carr, 1997 prema Stošić i sur., 2016). Primjeri socijalno negativnog pojačanja uključuju izbjegavanje ili bijeg od zahtjeva za vrijeme podučavanja (Schmidt, Shanholtzer, Mezhoudi, Scherbak i Sung Woo, 2014; Ingvarsson, Hanley i Welter, 2009; Butler i Luiselli, 2007 prema Stošić i sur., 2016), izbjegavanje ili bijeg od nekih vanjskih podražaja kao što su primjerice specifični zvukovi (Dupuis, Lerman, Tsami i Shireman, 2015 prema Stošić i sur., 2016.) ili buka (McCord, Iwata, Galensky, Elingson i Thomson, 2001 prema Stošić i sur., 2016).

Automatsko pozitivno pojačanje podrazumijeva da ponašanje neke osobe služi kao pojačanje za tu osobu i da ne ovisi niti je posredovano ponašanjem osoba iz okoline (Cooper, Heron i Heward, 2007 prema Stošić i sur., 2016). Primjeri automatskog pozitivnog pojačanja uključuju različita stereotipna ponašanja kao što su pokreti tijela i ponekad predmeta (primjerice ljuljanje naprijed nazad, „lepršanje“ rukama, stavljanje predmeta u usta, lupkanje predmeta) (Hill, Trusler, Furniss i Lancioni, 2012 prema Stošić i sur., 2016).

Automatsko negativno pojačanje podrazumijeva ponašanje u koje se osoba uključuje jer na taj način izbjegava ili uklanja neke fizički bolne ili neugodne podražaje (primjerice bol, svrbež) (Carr, 1997 prema Stošić i sur., 2016). Primjerice neka samoozljeđujuća ponašanja osobama s većim teškoćama, pa tako i osoba s poremećajem iz spektra autizma, mogu služiti kao distrakcija od drugih izvora boli (De Lissovoy, 1963 prema Cooper, Heron i Heward, 2007; Toussaint i Tiger, 2012 prema Stošić i sur., 2016). S obzirom da su podražaji i posljedice takvog ponašanja internalizirani, teško je procijeniti specifične mehanizme za pojavu i održavanje nepoželjnog ponašanja u funkciji automatskog pojačanja (Piazza, Adelinis, Hanley, Goh i Delia, 2000 prema Stošić i sur., 2016).

Iwata i sur. (1994) u svom su epidemiološkom eksperimentalnom istraživanju provedenom na uzorku od 152 ispitanika u vremenskom razdoblju od 11 godina utvrdili da je najčešća funkcija nepoželjnih ponašanja osoba s intelektualnim teškoćama i razvojnim poremećajima izbjegavanje zahtjeva i osobi neugodnih podražaja (38, 1%), slijedi dobivanje pažnje ili pristupa predmetima, hrani ili aktivnostima (26, 3%), zatim senzorno pojačanje, odnosno samostimulacija (25, 7 %). 5, 3% ponašanja kontrolirano je višestrukim varijablama, odnosno posljedicama, što znači da osoba može izražavati isto ponašanje i za, na primjer, dobivanje pažnje i za izbjegavanje zahtjeva.

1.3.2. Postupci funkcionalne procjene ponašanja

Specifične metode funkcionalne procjene ponašanja mogu se podijeliti u tri općenite kategorije, a to su

- posredne (indirektne) metode
- neposredno opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima
- eksperimentalna funkcionalna analiza ponašanja (O'Neill i sur., 1997 prema Stošić i sur., 2016).

Posredne metode provode se s osobama iz bliže okoline pojedinca s nepoželjnim ponašanjem (roditeljima i drugim članovima obitelji, učiteljima, izravnim pružateljima usluga). U situacijama kada je to moguće, one se provode i sa samom osobom koja izražava nepoželjna ponašanja. One obično uključuju provedbu intervjua ili skala procjena. Neke od najčešće korištenih u okviru istraživanja s osobama s većim teškoćama su Functional Analysis Screening Tool (FAST; Iwata i sur., 2013), Questions About Behavioural Functioning Scale (QABF; Vollmer i Matson, 1999), Problem Behaviour Questionnaire (PBQ; Lewis i sur., 1994), Student-Assisted Functional Assessment Interview (Kern i sur., 1994), Motivation Assessment Scale (MAS; Durand i Crimmins, 1992), Functional Analysis Intervju (FAI; O'Neill i sur., 1997) i Problem Behaviour Questionnaire (PBQ; Lewis i sur., 1994). Korištenje posrednih metoda može rezultirati i razvijanjem hipoteza o funkciji ponašanja koje će se testirati kroz druge metode funkcionalne procjene ponašanja. Posredne metode nisu vremenski zahtjevne niti podrazumijevaju dodatne troškove, lako su izvedive i nije potrebna dodatna edukacija za njihovo provođenje, međutim korištenje isključivo posrednih metoda nije adekvatno u svrhu utvrđivanja funkcije nepoželjnih ponašanja (Lloyd i Kennedy, 2014). Gresham i sur. (2001) navode da intervju i skala procjene daju isključivo perspektivu ispitanice osobe i njezinu percepciju nečijeg nepoželjnog ponašanja, što utječe na subjektivnost i nepotpunost dobivenih informacija.

Neposredno opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima je objektivno te najčešće uključuje sljedeće dvije metode: PPP protokol za opservaciju (prediktor-ponašanje-posljedica) (Bijou i sur., 1968) i scatterplots (Touchette i sur., 1985).

PPP protokol za opservaciju (prediktor-ponašanje-posljedica) je protokol u koji se za vrijeme opažanja pri svakoj pojavi nepoželjnog ponašanja bilježi što je prethodilo ponašanju (okolina, prisutne osobe, aktivnosti) te što je slijedilo nakon njega. PPP protokol može biti nestrukturirani i strukturirani. U strukturiranom protokolu su, za razliku od nestrukturiranog, prediktori i posljedice su već podijeljeni u neke kategorije (Bijou i sur., 1968). Korištenje scatterplotsa je postupak u kojem se bilježi javlja li se ponašanje u određenom vremenskom periodu češće. Specifično to znači da se dan podijeli u intervale te se bilježi da li se u određenom vremenu ponašanje javljalo često, povremeno ili se uopće nije javljalo. Nakon što se podaci prikupljaju nekoliko dana, provodi se analiza i pokušava se otkriti obrazac. Ako se otkrije da postoji obrazac, vremenska distribucija ponašanja može nam ukazati na povezanost sa specifičnim varijablama okoline (povećani zahtjevi, određeni prostor, prisutnost određene osobe itd.) (Touchette i sur., 1985). Podaci prikupljeni neposrednim opažanjem mogu se koristiti za: a)

utvrđivanje inicijalnog stanja nepoželjnog ponašanja s kojim će se uspoređivati učinci kasnije intervencije, b) procjenu podudaranja s rezultatima dobivenim posrednim metodama, c) formuliranje hipoteza o uvjetima u kojima se nepoželjno ponašanje odvija i o funkciji koju ono ima u određenom kontekstu (Horner i Carr, 1997 prema Lloyd i Kennedy, 2014).

Kad je funkcija ponašanja jasna pišu se zaključne rečenice za svako ponašanje i funkciju ponašanja. Ukoliko su zaključne rečenice napisane nakon provedenih posrednih metoda, one se nakon opažanja potvrđuju ili mijenjaju. Ako nakon opažanja u prirodnim uvjetima funkcija nekih ponašanja i dalje ostaje nedovoljno jasna, preporuča se provođenje eksperimentalne funkcionalne analize ponašanja (Stošić i sur., 2016).

Eksperimentalna funkcionalna analiza (functional analysis) se, za razliku od opažanja koje se odvija u prirodnim uvjetima, odnosi na eksperimentalnu manipulaciju okolinskim uvjetima u visoko kontroliranoj okolini kako bi se procijenila funkcija ponašanja (Gresham i sur., 2001). Te manipulacije osmišljene su kako bi se u određenim, kontroliranim uvjetima izazvalo nepoželjno ponašanje te kako bi se proučilo koji su uvjeti, odnosno podražaji i posljedice vezani za ponašanje. Ona jedina daje nedvosmislenu demonstraciju funkcionalne veze između događaja u okolini (podražaja i posljedica) i nepoželjnog ponašanja. Tijekom eksperimentalne funkcionalne analize kreiraju se situacije koje oponašaju svakodnevne situacije u životu pojedinca na način da se svaka teorija o funkciji ponašanja testira neovisno od ostalih. Funkcija se utvrđuje analizom grafičkih prikaza rezultata funkcionalne procjene kako bi se utvrdilo u kojim uvjetima se ponašanje javlja u najvećem stupnju (Stošić i sur., 2016). Većinu postupaka funkcionalne analize ponašanja razvija tim istraživača i odgajatelja, odnosno učitelja. Stručnjaci preporučuju da bi barem jedna osoba unutar tima trebala biti specijalist na području bihevioralnih intervencija (Iwata i sur., 1994 prema Thompson, 2005). Iwata i sur. (1994) smatraju se pionirima ove vrste funkcionalne procjene. Oni su razvili jedan od prototipova eksperimentalne funkcionalne analize koja se i danas koristi (Iwata i sur., 1994). Ona uključuje 4 eksperimentalne situacije za otkrivanje funkcije ponašanja: 1) situacija u kojoj se osobi daje niz zahtjeva te se nakon pojave nepoželjnog ponašanja zahtjev uklanja; povećanje nepoželjnog ponašanja u tim uvjetima upućuje na funkciju izbjegavanja zahtjeva (socijalno negativno pojačanje), 2) situacija u kojoj se osobi pruža pažnja nakon što izrazi nepoželjno ponašanje; povećanje nepoželjnog ponašanja u tim uvjetima upućuje na funkciju dobivanja pažnje (socijalno pozitivno pojačanje), 3) situacija u kojoj nema osoba, odnosno pažnje, niti igračaka, dijete je samo u prostoru; povećanje ponašanja u toj situaciji upućuje na nesocijalnu funkciju ponašanja, moguće samostimulirajuće ponašanje (automatsko pojačanje), 4) situacija igre u

kojoj se djetetu omogućuje nesmetan pristup igračkama, česta pažnja i u kojoj izostaju bilo kakvi zahtjevi; ta situacija se koristi kao kontrolna situacija i u njoj se očekuju minimalna nepoželjna ponašanja. Rezultati funkcionalne analize izražavaju se grafički te potom analiziraju. Prednost eksperimentalne funkcionalne analize ponašanja pred posrednim i neposrednim metodama je u mogućnosti testiranja hipoteza o funkciji ponašanja i potvrđivanju funkcije ponašanja. Međutim ta metoda je vrlo zahtjevna te je važno da ju provode educirani stručnjaci, a donosi i neka etička pitanja. Naime, tijekom samog postupka dolazi do situacija kojima izazivamo pojavu nepoželjnih ponašanja što kod agresije i autoagresije može biti opasno te je stoga prije provođenja potrebno analizirati moguće rizike i utvrditi najbolji način provedbe funkcionalne procjene (Lloyd i Kennedy, 2014).

Nakon funkcionalne procjene ponašanja izrađuje se plan podrške koji sadrži strategije za parametre okoline i neposredne podražaje, odnosno strategije vezane uz podražaje (implementiraju se prije pojave nepoželjnih ponašanja – strategije prevencije), strategije vezane uz posljedice (implementiraju se nakon pojave nepoželjnih ponašanja) te strategije podučavanja i usvajanja vještina (programi podučavanja alternativnog, zamjenskog ponašanja) (Bujas Petković i sur., 2010). Prvotno su intervencije za smanjivanje nepoželjnih oblika ponašanja bile reaktivne, dakle slijedile su nakon pojave nepoželjnih ponašanja. One, u zadnja dva desetljeća, uz kontinuirani razvoj programa za osobe s PSA uključuju i sve uspješnije strategije prevencije (Stošić, 2008).

Strategije vezane uz podražaje podrazumijevaju promjene okoline usmjerene na reduciranje vizualnih podražaja koje dovode do smanjivanja samostimulacije i omogućavaju usvajanje novih vještina (Duker i Rasing, 1989), modifikacije u dnevnom rasporedu, okolini, broju stručnjaka (Toushette, McDonald i Langer, 1985). Predvidljivost dnevnih aktivnosti i događaja također utječe na smanjivanje nepoželjnih ponašanja (Flannery i Horner, 1994). Bregman i sur. (2005) navode i niz istraživanja vezanih uz vježbanje koje ima ulogu u poboljšanju zdravlja, ali i u smanjivanju frekvencije ili intenziteta nepoželjnih ponašanja (Koegel i Koegel, 1989; Allison, Basile i McDonald, 1991; Elliot, Dobbin, Rose i Soper, 1994).

Strategije vezane uz prediktore uključuju mogućnost izražavanja vlastitog izbora, varijacije u sadržaju podučavanja, prilagođavanja težine zadatka i načina prezentacije zadatka, kombiniranje usvojenih i novih ciljeva te strategije učenja bez pogreške (errorless learning) (O'Neill i sur., 1997 prema Bujas Petković i sur., 2010).

Strategije vezane uz posljedice uključuju prekidanje i preusmjeravanje, gašenje, diferencijalno pojačanje te rasporede pojačanja (O'Neill i sur., 1997 prema (Bujas Petković i sur., 2010).

Prekidanje i preusmjeravanje u većini se slučajeva koristi za ponašanja čija je posljedica unutrašnja stimulacija te ima najveći učinak onda kada ponašanje na koje se dijete ili osoba preusmjerava njoj pruža sličnu unutrašnju stimulaciju. Za ponašanja čija je funkcija samostimulacija također se mogu ograničiti vrijeme, mjesto ili materijali kojima osoba izvodi ponašanje.

Gašenje se definira kao prestanak davanja pojačanja za ponašanja koja su prije rezultirala pojačanjem s ciljem smanjivanja pojave tog ponašanja. Vrlo rijetko se koristi samostalno jer ne podučava alternativno, adaptivno ponašanje, nego se većinom koristi uz ostale intervencije (npr. diferencijalno pojačanje). Funkcionalna analiza nepoželjnih ponašanja ukazuje na to da bi se gašenje trebalo koristiti kada osoba ili dijete želi pažnju, kada želi izbjeći rad ili kada želi neku unutrašnju stimulaciju. Svi uključeni u program gašenja trebaju biti spremni na to da će se ponašanje prvo pogoršati nakon početka gašenja (extinction burst), a tek zatim smanjivati, te je veoma bitno da svi dosljedno provode program kako bi intervencija bila uspješna.

Najčešća strategija koja uključuje posljedice jest diferencijalno pojačanje. Kod diferencijalnog pojačanja za neka ponašanja koristimo gašenje, a za druga pojačanje. Osnovne kategorije diferencijalnog pojačanja su:

- **diferencijalno pojačanje drugog ponašanja (DPD)** (pojačanje za bilo koja druga ponašanja osim ciljanog)
- **diferencijalno pojačanje inkompatibilnog ponašanja (DPI)** (pojačanje za ponašanja koja su fizički inkompatibilna s nepoželjnim ponašanjem, dakle osoba ih ne može izvoditi u isto vrijeme kao i nepoželjno ponašanje)
- **diferencijalno pojačanje alternativnog/zamjenskog ponašanja (DPA)** (pojačavamo primjereno ponašanje koje ima istu posljedicu kao i nepoželjno ponašanje i pojačavamo željeno ponašanje) (Stošić, 2009).

Raspored pojačavanja odnosi se na protokol koji stručnjak slijedi pri davanju pojačanja. Općenito, postoje dva tipa rasporeda pojačavanja: kontinuirani i naizmjenični. Kontinuirani podrazumijeva davanje pojačanja nakon svakog odgovora, odnosno željenog ponašanja. U naizmjeničnom rasporedu pojačanje se daje u određenim intervalima, odnosno samo nakon nekih ponašanja (npr. nakon svaka dva točna odgovora). Kontinuirani rasporedi koriste se

uglavnom pri učenju nove vještine, dok se naizmjenični koriste pri održavanju već naučenih vještina (Cooper i sur., 2007 prema Popčević i sur., 2016).

2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Kvaliteta života obitelji djece s teškoćama, pa tako i djece s poremećajem iz spektra autizma, narušena je u gotovo svim područjima. Najčešće se događa da roditelji, ali i drugi članovi obitelji, zbog skrbi za dijete s teškoćama često odustaju od planiranih aktivnosti, primjerice hobija, kako bi zadovoljili potrebe djeteta (Taanila i sur., 1999). Stanje je mnogo gore kad dijete s poremećajem iz spektra autizma uz simptome samog poremećaja, koji se vežu uz teškoće socijalnih interakcija i verbalne i neverbalne komunikacije te sužene i repetitivne, ponavljajuće oblike ponašanja, ima izražena i nepoželjna ponašanja, od kojih se jedno odnosi na masturbaciju, koja se, kako navodi Meves (1994), često javlja u ranoj dječjoj dobi, a ne kao što mnogi misle u doba mladenaštva. U situacijama kada djeca s PSA ne razumiju očekivanja okoline i/ili kada se ne mogu izraziti raste frustracija, jer ona, jednako kao i djeca urednog razvoja, imaju potrebu izraziti i zadovoljiti svoje potrebe, a kada to ne uspiju, u velikom broju slučajeva javljaju se nepoželjna ponašanja (Bogdashina, 2006 prema Vellonen i sur., 2012). Nepoželjna ponašanja ometaju uključivanje te učenje i usvajanje novih vještina u djece s poremećajem iz spektra autizma, a osim toga predstavljaju dodatni stres za cijelu obitelj i narušavaju obiteljsku ekologiju. Kako bi se poboljšalo funkcioniranje i djeteta i obitelji, neophodno je dijete prije svega uključiti u program za prevenciju i smanjivanje nepoželjnih ponašanja. Intervencije za prevenciju i smanjivanje nepoželjnih ponašanja trebale bi počivati na funkcionalnoj procjeni ponašanja i biti intenzivne i sveobuhvatne, što znači da bi trebale uključivati i djetetovu prirodnu sredinu (ne samo školu i kabinet terapeuta) i da bi roditelji trebali biti obučeni i uključeni u cijeli proces (Hayward i sur., 2008) te da u obzir treba uzeti sva nepoželjna ponašanja (Carr i sur., 1999). Za učinkovitost programa važno je ravnopravno sudjelovanje obitelji u planiranju, implementaciji i evaluaciji te uvažavanje želja roditelja. Evaluacija učinka nekog programa omogućava uvid u kvalitetu njegovog planiranja i implementacije te daje odgovor na pitanje kako utjecati na odvijanje programa u željenom smislu i kako učiti na osnovu informacija dobivenih samom evaluacijom programa.

Niz istraživanja pokazao je uspjeh sveobuhvatnih, ranih, intenzivnih bihevioralnih intervencija u podučavanju djece s PSA (npr. Scheinkopf i Siegel, 1999; Sallows i Graupner, 2005; Remington i sur., 2007 prema Bujas Petković i sur., 2010). Također ima mnogo istraživanja u kojima se bihevioralni pristup pokazao učinkovitim u poticanju komunikacije korištenjem PECS-a i znakovnog sustava (Charlop-Christy i sur., 2002.; Tinzani, 2004.), poticanju socijalne interakcije (McGee i Daly, 2007) te podučavanju akademskih vještina (Dunlap i sur., 2001) i

igre (Charlop-Christy i sur., 2000). Funkcionalna procjena ponašanja pokazala se učinkovitom strategijom u intervencijama za prevenciju i/ili smanjivanje nepoželjnih oblika ponašanja (Newcomer i Lewis; 2004 Sprague i Horner, 1995). Dosadašnja istraživanja, osim toga, pokazuju da su intervencije utemeljene na bihevioralnom pristupu učinkovite i u prevenciji i smanjivanju intenziteta i učestalosti nepoželjnih ponašanja te se u svijetu one primjenjuju već nekoliko desetljeća, što nije slučaj u Hrvatskoj, gdje sveobuhvatan sustav podrške još uvijek nedostaje (Stošić i sur., 2016).

Ključni problem ovog istraživanja upravo se odnosi na činjenicu da nepoželjna ponašanja djevojčica s poremećajem iz spektra autizma izražava svakodnevno u svim okolinama, a malo se pažnje posvećuje njihovoj prevenciji, zbog čega postoji bojazan da ona prerastu u još ozbiljnije oblike i da se počnu javljati još češće. Nepoželjna ponašanja djevojčice s PSA negativno utječu na njezin rast i razvoj, kao i na obiteljske međudnose.

Ovo istraživanje osim toga problematizira i potrebu za uvažavanjem perspektive majke vezano uz provedeni program, odnosno intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja njezine petogodišnje kćeri s poremećajem iz spektra autizma sa svrhom što bolje evaluacije njegove učinkovitosti.

Uvažavanje majčine perspektive pomaže stručnjacima i svima onima koji rade s djetetom da osvijeste područja važna za djelovanje. Prije svega od izuzetne je važnosti prilikom evaluacije učinkovitosti programa u obzir uzeti majčinu perspektivu o važnosti i učinkovitosti programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja u odnosu na promjene u nepoželjnim ponašanjima koje ona primjećuje kod vlastite kćeri, jer ukoliko primjerice program pokaže znatne promjene u nepoželjnim ponašanjima, a mišljenje majke je da se funkcioniranje djevojčice nije promijenilo, zbog čega će ona prestati s daljnjom primjenom potrebnih strategija prevencije i intervencije, majku je potrebno osvijestiti o pravom stanju stvari, kao i o razlozima koji utječu na njezino mišljenje, i dodatno ju poticati i osnaživati da i dalje nastavi s provođenjem strategija. Neophodno je u obzir uzeti i perspektivu majke o učinkovitosti programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja u odnosu na promjene na osobnoj razini jer ukoliko majka ne počne osjećati manji stres i više sigurnosti u samu sebe i svoje postupke to će se zasigurno negativno odraziti i na njezinu kćer. S obzirom da podrška ima jako velik utjecaj na doprinos bilo kakvog programa, pa tako i programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, odnosno na osobe koje su uključene u provođenje programa, važno je ispitati perspektivu majke o ostvarenoj podršci. Naime, veća je vjerojatnost da će program biti učinkovitiji ukoliko majka dobiva adekvatnu podršku, bilo formalnu, bilo neformalnu, jer će joj ona pomoći da i sama pruži takvu prikladnu

podršku svojoj kćeri. Važno je istaknuti činjenicu da objavljeni selektivni i kritički pregled literature pokazuje da postoji povezanost između stresa majki djece s PSA i nedostatne socijalne podrške, odnosno povezanost između neželjenih karakteristika djece s PSA i sklonost majki da potraže socijalnu podršku, pri čemu su majke pod većim stresom sklonije traženju socijalne podrške (J. Altieri i Kluge, 2009). Za majke djece s PSA pokazalo se da je neformalna podrška učinkovitija u smanjivanju stresa od formalne podrške. Rezultati nekoliko istraživanja pokazali su da roditelji koji imaju socijalnu podršku ostvaruju bolje emocionalne odnose sa svojom djecom i da su niske razine socijalne podrške naj snažniji prediktori depresije i anksioznosti kod majki (Boyd, 2000). Majčinu je perspektivu vezanu uz unaprjeđenje mogućnosti programa važno uzeti u obzir prilikom evaluacije učinkovitosti programa zbog činjenice što upravo ona najveći dio vremena provodi sa svojom kćeri i pruža joj podršku u svim situacijama i aktivnostima svakodnevnog života.

3. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je utvrditi funkcije nepoželjnih ponašanja kod djevojčice s PSA te ispitati utjecaj primjene intervencija utemeljenih na funkcijama nepoželjnih ponašanja na frekvenciju i intenzitet nepoželjnih ponašanja kod djevojčice s PSA.

Cilj ovog istraživanja, osim toga, je dobiti uvid u perspektivu majke o doprinosu intervencija namijenjenih smanjivanju nepoželjnih ponašanja i utemeljenih na funkcijama nepoželjnih ponašanja njezine petogodišnje kćeri s PSA (grebanju, štipanju, udaranju rukama i nogama, grizenju i bacanju na pod te pritiskanju spolovila). Naime, u ovom se istraživanju nastoji uvidjeti majčino mišljenje o važnosti i učinkovitosti programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja u odnosu na promjene u nepoželjnim ponašanjima koje ona primjećuje kod vlastite kćeri i na osobnoj razini s obzirom na činjenicu da je i sama dijelom sudionik provođenja programa. Osim toga, ovim se istraživanjem nastoji propitati i iskustvo majke s ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa te njezina promišljanja o mogućnostima unaprjeđenja programa.

4. ISTRAŽIVAČKA PITANJA

- Koje su funkcije nepoželjnih ponašanja kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma?
 - Hoće li primjena intervencija utemeljenih na funkcijama nepoželjnih ponašanja dovesti do smanjenja frekvencije kod grebanja, štipanja, udaranja rukama, udaranja nogama, grizenja, bacanja na pod i pritiskanja spolovila i do smanjenja intenziteta kod pritiskanja spolovila?
 - Koje nepoželjno ponašanje djevojčica s poremećajem iz spektra autizma najčešće izražava?
 - U kojim se situacijama nepoželjna ponašanja najčešće javljaju?
 - Koliko često se primjenjuju intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja?
-
- Koje promjene majka primjećuje u nepoželjnim ponašanjima kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma?
 - Koje promjene majka primjećuje na osobnoj razini nakon provedenog programa?
 - Kakvo je iskustvo majke s ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa?
 - Koja su promišljanja majke o provedenim postupcima te o mogućnostima unaprjeđenja programa?

5. METODE

5.1. Uzorak istraživanja

Sudionik ovog istraživanja je djevojčica L. s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma u dobi od 5 godina. **Podaci iz anamneze** prikupljeni su temeljem nalaza i mišljenja djevojčice, a sam opis djevojčice izveden je na temelju razgovora s njezinom majkom i opažanjem djevojčice kroz neposredni edukacijsko-rehabilitacijski rad i zajedničko provođenje vremena u igri i aktivnostima svakodnevnog života doma i u vrtiću.

L. je neurorizično dijete, rođeno iz uredne trudnoće, međutim nakon poroda došlo je do intraventrikularnog krvarenja II stupnja i razvoja novorođenačke žutice. Obiteljska anamneza je pozitivna na poremećaj iz spektra autizma (očev bratić). L. je prohodala s 10 mjeseci, no s obzirom na činjenicu da je njezino kretanje bilo nekoordinirano (često se spotala), uključena je na fizikalnu terapiju u Specijalnoj bolnici za zaštitu djece s neurorazvojnim i motoričkim smetnjama Goljak. S 18 mjeseci uključena je u redovan predškolski program DV Bubamara u Kutini. Zbog kašnjenja u komunikacijskom i govorno-jezičnom razvoju s 32 mjeseca počela je polaziti logopedski kabinet za govorno-jezičnu komunikaciju „Blaži“ (1-2 dolaska tjedno) s pauzama, u kojem je jedno vrijeme pohađala i program glazbenih stimulacija dinamikom od 1 dolaska tjedno te radnu terapiju. Ima sklonost opstruktivnom bronhitisu. Trenutno polazi Dječji vrtić Bajka u Zagrebu, skupinu s tranzicijskim programom za djecu s poremećajem iz spektra autizma. Cilj rada skupine je pripremiti djecu s poremećajem iz spektra autizma za integraciju, odnosno što je moguće u većoj mjeri osamostaliti ih i pripremiti za redovne uvjete. Aktivnosti u skupini odvijaju se svaki dan ustaljenom rutinom te edukacijska rehabilitatorica i odgajateljica primjenjuju vizualni raspored aktivnosti pri najavi i prijelazima među aktivnostima kao podršku djeci za razumijevanje jezika, anticipiranje i samostalno uključivanje u aktivnosti. Dnevni raspored stoji na vratima prostorije. Djeca koja su neverbalna imaju svoje i grupnu komunikacijsku bilježnicu (PECS). U samu je skupinu osim djevojčice L. uključeno još petero dječaka s poremećajem iz spektra autizma. Za svako pojedino dijete radi se IERP koji se temelji na primjeni nekoliko metoda i tehnika koje se smatraju učinkovitima u podučavanju djece s autizmom, a to su: vizualna okolinska podrška, metode i tehnike podučavanja proizašle iz primijenjene analize ponašanja, Floortime model te potpomognuta komunikacija u obliku razmjene slika, odnosno PECS – Picture Exchange Communication System. Suradnja s

roditeljima odvija se kontinuirano kroz intenzivne individualne konzultacije i grupu podrške (jedanput mjesečno).

Socijalna komunikacija

Što se tiče socijalne odgovornosti na komunikaciju, djevojčica u poznatoj situaciji ulazi u interakciju s drugima, mazi se i traži utjehu. U novoj i nepoznatoj situaciji ne pokazuje interes za osobe i socijalne signale te kontakt očima rijetko koristi u svrhu reguliranja socijalne interakcije. Djevojčica komunicira isključivo u imperativne svrhe, ali se sve češće javlja i deklarativna funkcija komunikacije. U svakodnevnim situacijama i u svakodnevnoj komunikaciji s poznatim osobama komunicira pretežno kontaktnom gestom (vuče/vodi za ruku), stoji kraj nečega što želi ili usmjerava pogled prema nečemu što želi, gestom pokazivanja i gestom dohvaćanja, a nešto rjeđe koristeći fotografiju iz komunikacijske bilježnice, koja se nalazi na Slici 1 ispod teksta, što ponekad udružuje s kontaktom očima. Detaljniji prikaz komunikacijskih sredstava i funkcija djevojčice nalazi se na Slici 2. Često imitira partnera u igri i svakodnevnim aktivnostima.

Slika 1: Komunikacijska bilježnica

Slika 2: Komunikacijska sredstva i funkcije

KOMUNIKACIJSKE FUNKCIJE	Kompleksan govor	Fraze od više riječi	Pojedinačne riječi	Eholalija	Ostale vokalizacije	Kompleksni znakovi	Pojedinačni znakovi	Pokazivanje	Vodi/vuče za ruku	Trese glavom	Grabi/zahvaća	Daje predmete	Povećanje pokreta	Približava se	Odmiče se ili odlazi	Fiksirani pogled	Izrazi lica	Agresivno ponašanje	Samoizjedičavanje	PECS (fotografija)	Plać	Pritiskanje spolovila
Traži pažnju														+								
Traži pomoć																						
Traži hranu/ predmet/ aktivnost								+	+		+			+		+		+		+		+
Traži odmor																						
Pokazuje nešto ili nekoga																						
Indicira fizičku bol (glavobolja, bolest)					+					+							+				+	
Pokazuje zbunjenost ili nezadovoljstvo										+					+			+				+
Protestira ili odbija situaciju ili aktivnost										+								+				+
Reagira na vikanje i plakanje druge djece																					+	

Govorno-jezični razvoj

Djevojčica još nije razvila jezično razumijevanje te slijedi nekoliko jednostavnih izgovorenih naloga koji se ponavljaju u svakodnevnim poznatim situacijama uz pomoć fizičkog vođenja („Idemo/Baj-baj/Pospremi“). Na gestovne naloge ne odgovara, osim ponekad na gestu pokazivanja. Ne reagira na postavljena pitanja i još uvijek ne pokazuje sve dijelove tijela na nalog (samo dijelove na glavi). Poznaje slova, brojeve (do 10) i oblike (trokut, kvadrat, krug) na engleskom jeziku. Češće se ne odaziva na ime negoli što se odaziva te na zabranu reagira odustajanjem od aktivnosti.

Tijekom spontanosti najčešće pjeva dječje pjesmice na engleskom jeziku. Ukoliko želi neki predmet, osim korištenja pre-simboličkih sredstava, ponekad ga i imenuje (veoma rijetko). Ponekad spontano imitira pojedinu riječ hrvatskog jezika, no preferira koristiti engleski jezik.

Kognitivni razvoj

Najnoviji nalazi iz Poliklinike Suvag upućuju da je kognitivni razvoj djevojčice u granicama prosjeka. Djevojčica pažnju dobro usmjerava i održava, uglavnom u aktivnostima koje su joj ugodne i zanimljive, kao primjerice senzoričke igre, ali su sposobnosti koordinacije pažnje s pažnjom osobe s kojom je u interakciji znatno lošije. Ima teškoće u svezi s promjenom, primjerice u novim i nepoznatim prostorima reagira nepoželjnim ponašanjem (uglavnom pritiskanjem spolovila). Vizuospacijalne sposobnosti dobro su razvijene, primjerice ističe se u slaganju puzzli. Kod djevojčice se uočava nesrazmjer između općih kognitivnih i sociokognitivnih sposobnosti u korist bolje razvijenih općih kognitivnih sposobnosti.

Ponašanje

Djevojčica se voli gledati u ogledalu, a osim toga voli igre bogate sensorikom i glazbene aktivnosti te unutar takvih igara često pokazuje intenciju, dugo održava pažnju te postiže komunikacijske izmjene. U takvim aktivnostima često sudjeluje neverbalnom imitacijom. Unutar igre potrebno joj je omogućiti okolinu bogatu taktilnim, vestibularnim i proprioceptivnim podražajima zbog teškoća u navedenim senzoričkim sustavima. Motorički je aktivna (voli trčati bilo na otvorenom, bilo po prostoriji). Ukoliko se igra primjeri njezinim senzoričkim potrebama, dugo održava kontakt očima te traži ponavljanje igre. Igra je funkcionalna, a u posljednje vrijeme prisutne su naznake simboličke igre (primjerice, na sjedalima kamiona vozi lego-kocke). Igru često prati vokalizacijom, brbljanjem i odgođenom eholalijom.

Kod djevojčice je uočen hod na prstima te ponekad stereotipije rukama.

Prilikom kupanja, pranja ruku i umivanja, oblačenja i obuvanja, hranjenja i korištenja toaleta potrebna joj je podrška.

U zapažanjima stručne suradnice edukacijske rehabilitatorice DV Bubamara u Kutini, kojeg je djevojčica pohađala prije nego što je uključena u DV Bajka u Zagrebu, može se iščitati da su **nepoželjna ponašanja**: agresivno ponašanje (uglavnom grizenje i tučnjava druge djece) i pritiskanje spolovila, koja djevojčica i dan danas izražava, prisutna još od polaska u vrtić, pri čemu majka napominje da se pritiskanje spolovila kod djevojčice nije javljalo kad je ona bila nezaposlena i samim time cijelo vrijeme bila s kćeri. Grizenje, kao oblik nepoželjnog ponašanja koje je kod djevojčice u DV bilo najizraženije, sada gotovo da ga i nema.

Nepoželjna ponašanja trenutno se kod djevojčice javljaju u različitim situacijama tijekom dana, i to na početku ili tijekom izvršavanja teškog zadatka, u situacijama odbijanja davanja nečega što ona silno želi te prekidanja u ugodnim aktivnostima, ali i za vrijeme slobodne igre. Agresivno ponašanje uključuje grebanje, štipanje, udaranje rukama i nogama, grizenje i bacanje na pod, dok pritiskanje spolovila djevojčica izvodi najčešće u ležećem položaju (kada je funkcija samostimulacija), a rjeđe u stajaćem ili sjedećem (kada je funkcija izbjegavanje ili dobivanje) na način da obje ruke stavi između nogu (na odjeću) i pritišće genitalno područje. I agresivno se ponašanje, kao i pritiskanje spolovila kod djevojčice javlja više puta na dan, samo što je agresivno ponašanje obično kratkotrajno, traje otprilike 3-5 sekundi, izuzev bacanja na pod koje može trajati i do nekoliko minuta, dok pritiskanje spolovila može trajati od nekoliko minuta pa do više od dva sata ukoliko se ne poduzme nikakva intervencija. Intenzitet nepoželjnih ponašanja varira ovisno o funkcijama i različitim čimbenicima koje je teško točno identificirati, primjerice pritiskanje spolovila u funkciju samostimulacije intenzivnije je nego u funkciju izbjegavanja ili dobivanja, a osim toga i sam intenzitet pritiskanja spolovila različit je i kada se radi o funkciji samostimulacije, što znači da se u nekim slučajevima djevojčica prekida u pritiskanju spolovila bez izražavanja agresivnog ponašanja, a ponekad ju je u tome nemoguće prekinuti bez da se pritom ne pojavi agresija.

Sudionik ovog istraživanja osim djevojčice s PSA je i njezina majka. Majka ima 33 godine i stečeno zvanje inženjera prometa na Fakultetu prometnih znanosti (VŠS), a radi na poziciji generalnog direktora u jednom poduzeću u Zagrebu. Osim petogodišnje djevojčice s poremećajem iz spektra autizma ima i osmogodišnjeg sina koji ide u prvi razred osnovne škole. Majka je veoma savjesna i odgovorna te s puno snage ispunjava svoju radnu i roditeljsku ulogu. Uz sve brige majka nastoji u što većoj mjeri primjenjivati strategije prevencije i intervencije iz programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja svoje kćeri s poremećajem iz spektra autizma. Obitelj (cjelovita) je do nedavno živjela u Sisačko-Moslavačkoj županiji, ali se krajem osmog mjeseca prošle, 2016., godine preselila u Zagreb kako bi djevojčica s poremećajem iz spektra autizma, koja je u Kutini pohađala redovan dječji vrtić (svakim danom u vremenskom periodu od 8 sati), mogla pohađati posebnu skupinu djece s poremećajem iz spektra autizma u Dječjem vrtiću Bajka u Zagrebu i tako biti uključena u prikladan oblik odgoja i obrazovanja. Roditelji su djevojčicu prije preseljenja u Zagreb vodili od jedan do dva puta tjedno u Logopedski kabinet za jezično-govornu komunikaciju, međutim smatrali su kako samo pohađanje redovnog dječjeg vrtića i Kabineta nije dovoljno za optimalan razvoj djevojčice, što je glavni razlog zbog kojeg su odlučili uključiti djevojčicu u peterosatni program posebnog dječjeg vrtića, i samim time

preseliti se u drugi grad. Osim te važne promjene životnih okolnosti, majka je bila, kako i sama djeca, suočena s još jednom bitnom životnom promjenom neposredno prije preseljenja u Zagreb, a to je promjena radnog mjesta njezinog supruga. Naime, njezin se suprug (49 godina, automehaničar) zbog već isplaniranog preseljenja obitelji u Zagreb neposredno prije toga zaposlio kao „head waiter“ u jednoj broderskoj kompaniji, zbog čega veći dio godine izbiva iz doma. Cijeloj obitelji u početku je bilo prilično teško nositi se s takvim promjenama životnih okolnosti, no s vremenom se, uz podršku šire obitelji i prijatelja, sama obitelj uspjela u potpunosti prilagoditi. U vremenu kad je majka na poslu (svakim radnim danom od 8:30 do 16:30), a njezin sin u školi, brigu za djevojčicu s poremećajem iz spektra autizma preuzima njezin otac koji s obitelji živi u Kutini i/ili studentica Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Majka vikendom obično sa sinom u kćeri odlazi u mjesto gdje su živjeli prije preseljenja u Zagreb gdje većinu vremena provodi u obiteljskom okruženju njezinih roditelja i sestara.

Majka je odabrana kao sudionik u kvalitativni dio istraživanja u kojem se radi o evaluaciji učinkovitosti programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja zbog toga što se program za smanjivanje nepoželjnih ponašanja provodio s njezinom petogodišnjom kćeri s poremećajem iz spektra autizma i zbog toga što je i sama provodila strategije prevencije i intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja.

Način na koji je sudionik, odnosno majka bila pozvana u kvalitativni dio istraživanja bio je razgovor istraživača s majkom licem u lice kroz koji je istraživač majki ukratko predstavio kvalitativni dio istraživanja, odnosno njegov cilj i svrhu, a pritom jasno navodeći ulogu i doprinos sudionika samom kvalitativnom dijelu istraživanju, te ga zamolio za sudjelovanje. Istraživač je za sudionika izradio i informativni letak koji se nalazi u prilogima. Nakon pristanka sudionika za sudjelovanje u kvalitativnom dijelu istraživanja, istraživač je sa sudionikom dogovorio mjesto i vrijeme provođenja polustrukturiranog intervjua.

Za potrebe kvalitativnog dijela istraživanja kreiran je Sporazum istraživača i sudionika istraživanja koji je sudioniku kvalitativnog dijela istraživanja predstavljen prije samog provođenja polustrukturiranog intervjua. Istraživač je najprije na glas pročitao Sporazum nastojeći ga pojasniti što je moguće detaljnije samom sudioniku, nakon čega je sudionik imao pravo ponovno pročitati Sporazum samostalno bez prisustva istraživača i izraziti svoje mišljenje o istom te, ako je suglasan, potpisati Sporazum. Obrazac Sporazuma istraživača i sudionika istraživanja nalazi se u prilogima.

U kvalitativnim istraživanjima tema istraživanja određuje tehniku uzorkovanja te postoje tri različite tehnike uzorkovanja, a to su namjerno uzorkovanje, kvota uzorkovanje i uzorak snježne grude. U ovom kvalitativnom istraživanju koristila se tehnika namjernog uzorkovanja, koja je obilježje fenomenološkog pristupa u kvalitativnim istraživanjima, a koju prepoznajemo kao pristup odabiru sudionika u kojem smo koristili neku strategiju odabira sudionika po nekom kriteriju koji osigurava ili veću homogenost ili bolju informiranost sudionika o temi razgovora (Miles, Huberman, 1994).

5.2. Metode prikupljanja podataka

S obzirom na ciljeve istraživanja te postavljena istraživačka pitanja u ovom je istraživanju korišten i kvantitativni i kvalitativni pristup prikupljanja podataka.

U prvom dijelu istraživanja podaci su prikupljeni **posrednim ili indirektnim metodama** sustavnog procesa funkcionalne procjene ponašanja i **neposrednim opažanjem ponašanja u prirodnim uvjetima**, također jednom od metoda funkcionalne procjene ponašanja. Funkcionalna procjena ponašanja jest utvrđivanje varijabli koje uzrokuju i održavaju nepoželjna ponašanja (O' Neill i sur., 1997 prema Stošić i sur., 2016). Nakon utvrđivanja funkcija nepoželjnih oblika ponašanja izrađen je plan podrške, odnosno intervencije za smanjivanje nepoželjnih oblika ponašanja, koje su se provodile devet tjedana (triput na tjedan) po četiri sata, pri čemu su podaci prikupljeni metodom **strukturiranog promatranja** i bilježeni u **Protokol za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja**, kreiran za potrebe ovog diplomskog rada. Od posrednih metoda funkcionalne procjene ponašanja provedena su dva standardizirana instrumenta: **FPP intervju** (Intervju za funkcionalnu procjenu ponašanja, O' Neill i sur., 1997) i **FAST** (Functional Analysis Screening Tool, Florida Center on Self-Injury, 2000), i za agresivno ponašanje i za pritiskanje spolovila, a pomoću **strukturiranih ABC lista**, također i za agresivno ponašanja i za pritiskanje spolovila, provedeno je neposredno opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima.

FPP intervju, koji su se provodili s majkom djevojčice s PSA, uključuju jedanaest područja, a to su redom: a) opis ponašanja, b) aspekti šireg konteksta koji mogu koji mogu izazvati pojavu nepoželjnog ponašanja, c) specifični neposredni podražaji, odnosno događaji (prethodne varijable) koji utječu na to da se ponašanje pojavi, odnosno ne pojavi, d) posljedice, odnosno ishodi koji bi mogli održavati nepoželjno ponašanje (odnosno funkcija koju ima nepoželjno

ponašanje u određenoj situaciji), e) djelotvornost nepoželjnih ponašanja, f) funkcionalne alternativne strategije koje osoba zna koristiti, g) načini komuniciranja s okolinom koji su primarni za osobu, h) što bi trebalo raditi, a što izbjegavati u radu s osobom, i) što dijete voli i što je za njega nagrada, j) znanje o povijesti javljanja nepoželjnih ponašanja, programima koji su uvođeni i isprobani i učincima tih programa, k) zaključne rečenice za svaki veći prediktor, odnosno posljedicu.

FAST je mjerni instrument koji se koristi za svrhe probira, i koji se, i za agresivno ponašanje, i za pritiskanje spolovila također provodio s majkom djevojčice s PSA. FAST uključuje četiri područja: I. Veza s osobom koja daje podatke, II. Nepoželjno ponašanje: informacije, III. Kritične situacije, IV. Potencijalne funkcije nepoželjnog ponašanja.

ABC liste sastoje se od tri područja: 1) Što je prethodilo ponašanju?, 2) Što je uslijedilo nakon pojave ponašanja? i 3) Napomene. Navedena su područja podijeljena u tri stupca, a ispod prva dva navedena područja nalaze se čestice kreirane u skladu s opisom i s onime što bi moglo prethoditi, a što slijediti nakon pojave određenog nepoželjnog ponašanja. Čestice se u stupce mogu i dodavati ukoliko se tijekom neposrednog opažanja utvrde neki novi podražaji iz okoline koji su prethodili određenom nepoželjnom ponašanju ili neke nove posljedice koje su održavale određeno nepoželjno ponašanje. ABC liste za agresivno ponašanje i za pritiskanje spolovila kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma, kreirane od strane istraživača ovog diplomskog rada, nalaze se u priložima.

Strukturirano promatranje je metoda kojom istraživač provodi svoja opažanja u skladu s prethodno utvrđenim protokolom i zatim kvantificira dobivene podatke (Leburić, 2001). U **Protokol za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja**, također kreiran od strane istraživača ovog diplomskog rada, bilježile su se **strategije prevencije i strategije intervencije (PRVO-ONDA, SAT, X, prekidanje i preusmjeravanje)** koje čine **nezavisne varijable** te nepoželjna ponašanja: **agresivno ponašanje (u funkciji izbjegavanja i dobivanja)** koje uključuje grebanje, štipanje, udaranje rukama, udaranje nogama, grizenje i bacanje na pod i **pritiskanje spolovila (u funkciji izbjegavanja, dobivanja i samostimulacije)** koje čine **zavisne varijable**. Kriterij procjene za varijable strategije prevencije i strategije intervencije bio je frekvencija, odnosno broj primjene određene strategije prevencije, odnosno intervencije, za varijablu agresivno ponašanje u funkciji izbjegavanja i dobivanja frekvencija nepoželjnog ponašanja, odnosno broj pojave nepoželjnog ponašanja u vremenskom periodu od četiri sata dnevno, dok je kriterij procjene za

varijablu pritiskanje spolovila u funkciji izbjegavanja, dobivanja i samostimulacije osim frekvencije nepoželjnog ponašanja bio i intenzitet nepoželjnog ponašanja, odnosno jaki intenzitet kada se uslijed prekidanja pojavilo agresivno ponašanje, i slabi intenzitet kada uslijed prekidanja i preusmjeravanja nije bilo agresivnog ponašanja. Kriterij procjene nije bilo trajanje nepoželjnog ponašanja, iz razloga što je agresivno ponašanje kod djevojčice kratkotrajno, dok se u slučajnu pritiskanja spolovila odmah intervenira zbog činjenice da je djevojčicu teže prekinuti u navedenom ponašanju ukoliko ga ona izražava duže vrijeme.

U drugom dijelu istraživanja, koji služi kao doprinos evaluaciji programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja kod djevojčice s PSA, kao izvor podataka korišteni su odgovori majke petogodišnje djevojčice s PSA za koju je izrađen program za smanjivanje nepoželjnih ponašanja dobiveni kroz polustrukturirani intervju. Intervju je specifična metoda označena kao oblik komunikacije između dvoje ljudi koja se izvodi s određenom svrhom. **Polustrukturirani intervju** je vrsta intervjuja koja se sastoji od niza otvorenih pitanja koja proizlaze iz ranije određenih istraživačkih pitanja. Pitanja je istraživač ranije osmislio te ih slijedi u toku intervjuja pritom postavljajući niz dodatnih pitanja i potpitanja na otvorenu temu, a koja nisu prethodno planirana (Ajduković, 2008).

Polustrukturirani intervju koji se provodio s majkom djevojčice s poremećajem iz spektra autizma sadržavao je ukupno petnaest ranije osmišljenih pitanja. Pitanja su oblikovana s obzirom na određena ciljana područja, a to su redom: promjene koje majka primjećuje u nepoželjnim ponašanjima kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, promjene koje majka primjećuje na osobnoj razini nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, iskustvo majke s ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja te iskustvo majke s provođenjem strategija prevencije i intervencije za nepoželjna ponašanja i njezina promišljanja o nedostacima i mogućnostima unaprjeđenja programa.

Pitanja za polustrukturirani intervju:

1. Koje promjene primjećujete vezane uz promjenu nepoželjnih ponašanja Vaše kćeri nakon provedenog programa?
2. Što se nakon provedenog programa promijenilo u svakodnevnom životu djevojčice?
3. Jesu li i na koji način promjene u nepoželjnim ponašanjima Vaše kćeri utjecale na Vaše odnose s njom, obitelji, prijateljima i socijalnom okolinom?

4. Kako ste se osjećali prije, kako tijekom, a kako nakon provođenja programa?
5. Kakve ste informacije i savjete dobili prilikom provođenja programa od studentice?
6. Koliko ste često surađivali sa studenticom prilikom provođenja programa i kakva je bila ta suradnja?
7. Jeste li zadovoljni ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa i zašto?
8. Mislite li da bi program bio učinkovitiji da ste imali veću podršku?
9. Koliko često ste primjenjivali strategije za nepoželjna ponašanja?
10. Koje ste strategije prevencije, a koje intervencije najčešće primjenjivali za nepoželjna ponašanja i zašto?
11. Jeste li češće primjenjivali strategije prevencije ili intervencije za nepoželjna ponašanja i zašto?
12. S kojim ste se teškoćama suočavali u provođenju programa?
13. Koja su se Vaša očekivanja ostvarila nakon provođenja programa, a koja nisu?
14. Što bi prema Vašem mišljenju trebalo promijeniti, odnosno izostaviti iz programa ili dodati u program da se nepoželjna ponašanja smanje ako se nisu smanjila ili ako su se smanjila, da se smanje još više ili da se uklone?
15. Hoćete li i, ako hoćete, koje ćete strategije iz programa nastaviti koristiti u daljnjem ophođenju s Vašom kćeri i zašto?

5.3. Način provođenja programa

Na početku ovog istraživačkog rada majka je potpisala Suglasnost za roditelje, koja se nalazi u prilogima. Također je obaviještena o tome da će se prilikom provođenja i prikazivanja rezultata intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja njezine petogodišnje kćeri poštovati načela Etičkog kodeksa istraživanja s djecom (Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2003).

U svrhu utvrđivanja funkcija nepoželjnih ponašanja prisutnih kod djevojčice s PSA provedena je funkcionalna procjena ponašanja, na način da je s majkom proveden FPP intervju i FAST, i

to prvo za pritiskanje spolovila, a potom i za agresivno ponašanje koje uključuje grebanje, štipanje, udaranje rukama, udaranje nogama, grizenje i bacanje na pod. Navedene posredne metode funkcionalne procjene ponašanja provodile su večernjim satima od 20.2.2017. do 24.2.2017., dakle cijeli tjedan, u trajanju od otprilike četrdesetak minuta, te su rezultirale razvijanjem pretpostavki o funkcijama nepoželjnih ponašanja. Sljedećeg tjedna, u ponedjeljak (27.2.2017.), četvrtak (2.3.2017.) i petak (3.3.2017.), od 13:00 do 17:00 sati sustavno se promatrala djevojčica s PSA koja izražava nepoželjna ponašanja tijekom uobičajene dnevne rutine, odnosno pratili su se podražaji iz okoline koji su prethodili nepoželjnim ponašanjima djevojčice s PSA, kao i reakcije istraživača na nepoželjna ponašanja, a podaci su se bilježili u prethodno kreirane strukturirane ABC liste. Na taj su se način testirale pretpostavke o funkcijama nepoželjnih ponašanja proizašle iz FPP intervjua i FAST-a. Utvrđivanje funkcija nepoželjnih ponašanja bilo je glavno polazište za izradu plana podrške za smanjivanje nepoželjnih ponašanja. Postavljene su zaključne rečenice za svaku funkciju svakog nepoželjnog ponašanja, nakon čega su određene strategije prevencije i strategije intervencije za svaku zaključnu rečenicu. Pritom valja istaknuti činjenicu da djevojčica s PSA izražava više različitih nepoželjnih ponašanja koja imaju istu funkciju, primjerice grebanje, štipanje, udaranje rukama, udaranje nogama, bacanje na pod, grizenje i pritiskanje spolovila u funkciju izbjegavanja. Osim toga, kod djevojčice s PSA isto nepoželjno ponašanje, pri čemu se misli na izgled ili topografiju nepoželjnog ponašanja, ima više različitih funkcija, primjerice pritiskanje spolovila ima funkciju i dobivanja i izbjegavanja i samostimulacije. Pripreme za provođenje programa uključivale su izradu i nabavu materijala koji je služio kao vizualna podrška. Program za smanjivanje nepoželjnih ponašanja provodio se u stanu djevojčice u Zagrebu i na mjestima gdje ona često boravi, kao što su primjerice obližnji parkovi i dječja igrališta, od 6.3.2017. do 5.5.2017. tri dana u tjednu (27 vremenskih točaka provođenja programa, i samim time procjene), i to u ponedjeljak, četvrtak i petak, u trajanju od četiri sata, odnosno jedan tjedan ujutro (od 8:00 do 12:00), a drugi tjedan popodne (od 13:00 do 17:00) i tako redom. Iznimka su bila dva datuma (blagdan i praznik), i to 17.4.2017. i 1.5.2017., kada se program umjesto u ponedjeljak provodio u utorak. Program se provodio u sklopu svakodnevnih aktivnosti i rutina djevojčice s PSA, a to su redom (u većini slučajeva) ujutro: oblačenje, umivanje, doručak, slobodna igra, individualni rad, odlazak u park, ručak, presvlačenje i odlazak u vrtić, a popodne: umivanje, presvlačenje, ručak, slobodna igra, individualni rad, odlazak u park, kupanje, oblačenje i slobodna igra. Od 24.4.2017. do 5.5.2017., za vrijeme provođenja „Prakse iz odabranog kolegija“ od strane istraživača, učinkovitost strategija prevencije i strategija intervencije ispitana je i u dječjem vrtiću Bajka u koji je djevojčica uključena.

U provođenju programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja sudjelovala je, osim istraživača ovog diplomskog rada, i majka djevojčice s PSA, kako bi se osigurala što veća dosljednost. Majka je bila uključena ne samo u provođenje, već i u planiranje programa kroz uzimanje u obzir njezinih mišljenja i želja (primjerice, u obzir se uzela želja majke da djevojčica manje vremena provodi na mobitelu te da joj se daje manje slatkiša) te u njegovu evaluaciju putem polustrukturiranog intervjua. Prije provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja istraživač je majki detaljno objasnio način provođenja strategija prevencije i strategija intervencije, najprije verbalno, kroz razgovor o nepoželjnim ponašanjima i njihovim funkcijama, a zatim i praktično, kroz konkretnu demonstraciju intervencija s djevojčicom s PSA. Majka je od istraživača dobila cijeli program u tiskanom obliku kako bi joj uvijek bio pri ruci u trenucima kada ne bi znala kako u određenoj situaciji postupiti s određenim nepoželjnim ponašanjem svoje kćeri, što je od posebne važnosti bilo na samom početku provođenja programa.

U nastavku će biti prikazan program za smanjivanje nepoželjnih ponašanja s obzirom na potrebe konkretnog slučaja, odnosno petogodišnje djevojčice s PSA na način da će se iza svake zaključne rečenice proizašle iz cjelokupne funkcionalne analize ponašanja opisati način provođenja strategija prevencije i strategija intervencije za svaku zaključnu rečenicu, odnosno svaku identificiranu funkciju nepoželjnih ponašanja.

1. Kada se od djevojčice traži da izvrši aktivnost koja joj je teška (oblačenje, individualni rad), grebe, štipa, udara rukama, udara nogama, grize, baca se na pod ili pritišće spolovilo kako bi izbjegla izvršenje aktivnosti.

STRATEGIJA PREVENCIJE: Od djevojčice se traži izvršenje aktivnosti koja joj je teška (oblačenje, individualni rad) koristeći vizualni raspored PRVO-ONDA na način da se ispod teksta „PRVO“ stavi fotografija aktivnosti koju djevojčica treba izvršiti, uz istovremenu verbalnu uputu, dok se ispod teksta „ONDA“ stavi fotografija nečega što djevojčici predstavlja nagradu, također uz istovremenu verbalnu uputu. Nakon što djevojčica izvrši aktivnost, osoba koja provodi program skida fotografiju ispod teksta „PRVO“, ukazuje djevojčici na fotografiju ispod teksta „ONDA“ i daje joj nagradu za izvršenje aktivnosti.

Djevojčica se oblačenju podučava nizanjem unatrag. Naime, analizom zadatka ta je kompleksna aktivnost raščlanjena na niz specifičnih koraka te se pri usvajanju svakog određenog koraka djevojčici pruža najprije fizička podrška, zatim dodir, i na kraju se koristi pokazivanje. Dakle, uvijek se koristi najmanje intruzivna podrška.

Za vrijeme individualnog rada kombiniraju se teški i lagani zadaci, odnosno individualni rad započinje nečim što djevojčica voli i u čemu je uspješna, kao što je primjerice slaganje puzzli ili lego-kocaka prema modelu ili sparivanje (boja, životinja, oblika). Za vrijeme individualnog rada važno je prepoznati kad je djevojčica umorna te u slučaju umora uvesti više zadataka koje ona voli i u kojima je uspješna i individualni rad završiti prije nego inače. Teži zadaci kojima se djevojčica podučava su primjerice imitacija jednostavnih radnji i pokazivanje dijelova tijela na nalog, prepoznavanje imenovanih slika ili imenovanje pokazanih slika.

STRATEGIJA INTERVENCIJE: Ukoliko se na početku ili tijekom izvršenja određene aktivnosti (oblačenje, individualni rad) pojavi agresivno ponašanje, potrebno ga je ignorirati i uzmicati od djevojčice te nastojati djevojčicu preusmjeriti natrag na aktivnost. Ukoliko je riječ o pojavi pritiskanja spolovila rukama, djevojčicu je potrebno prekinuti i također, kao kod agresivnog ponašanja, preusmjeriti natrag na izvršenje aktivnosti. U oba je slučaja djevojčici potrebno ukazati na vizualni raspored kako bi vidjela da nakon izvršenja njoj teške aktivnosti slijedi nagrada. U slučajevima kada djevojčica ne želi izvršiti aktivnost, ne dobiva nagradu.

Slika 3: Vizualni raspored PRVO-ONDA

2. Kada se djevojčicu prekine u aktivnosti koju voli (boravak na igralištu ili u parku, kupanje, igra plastelinom, gledanje crtića na TV-u ili videa na tabletu, igranje igrica na mobitelu), grebe, štupa, udara rukama, udara nogama, grize, baca se na pod ili pritišće spolovilo kako bi nastavila s aktivnošću koju voli.

STRATEGIJA PREVENCIJE: Za vrijeme sudjelovanja u aktivnosti koju voli, a koja se zbog određenog razloga mora prekinuti, primjerice igra plastelinom jer je vrijeme za odlazak u vrtić, djevojčici se pokaže budilica te joj se uz verbalnu uputu „još malo“ ukaže velika kazaljka na budilici i trakica papira zalijepljena na budilicu koja predstavlja vizualnu oznaku za kraj aktivnosti te ju se još neko vrijeme pusti da sudjeluje u voljenoj aktivnosti, a onda joj se opet pokaže budilica koja zvoni (zvonjava predstavlja auditivni znak za kraj aktivnosti) i uz verbalnu uputu „gotovo“ ukaže da je velika kazaljka došla do trakice papira zalijepljene na budilicu

(trakica papira zalijepljena na budilicu produžetak je velike kazaljke), nakon čega se djevojčica prima za ruku i vodi do aktivnosti koja slijedi. Ukoliko djevojčica ne izrazi nepoželjno ponašanje, potrebno ju je pohvaliti riječju „Excellent!“.

STRATEGIJA INTERVENCIJE: Ukoliko nakon prekidanja u aktivnosti koju djevojčica voli ona izrazi agresivno ponašanje, potrebno joj je ukazati na budilicu, ignorirati agresivno ponašanje i pokušati ju za ruku odvesti do sljedeće planirane aktivnosti, a ako pak izrazi pritiskanje spolovila, potrebno ju je prekinuti i, kao kod agresivnog ponašanja, pokušati za ruku odvesti do sljedeće planirane aktivnosti.

Slika 4: Vizualna podrška SAT

3. Kada se djevojčici odbije zbog određenog razloga dati nešto što želi (slatkiši, sok, mobitel), grebe, štupa, udara rukama, udara nogama, grize, baca se na pod ili pritišće spolovilo kako bi dobila željeno.

STRATEGIJA PREVENCIJE: Na nešto što djevojčica želi, a ne može zbog određenog razloga dobiti, stavi se veliki crni X, koji služi kao vizualna podrška i označava nemogućnost dobivanja. Primjena velikog crnog X-a ovisi o sredstvu komunikacije koje djevojčica koristi za zahtijevanje. Primjerice, ukoliko za zahtijevanje nečega što ne može dobiti u određenom trenutku zbog određenog razloga koristi fotografiju iz komunikacijske bilježnice, veliki crni X stavi se na tu fotografiju, a ukoliko pak za zahtijevanje koristi usmjeravanje pogleda prema nečemu što želi ili pokazivanje ili pak donošenje nečega što želi, veliki se crni X stavlja na konkretni predmet, igračku ili slatkiše. U dogovoru s majkom, što se tiče slatkiša, X se koristio

tek nakon što je djevojčica već dvaput dobila slatkiše. Ukoliko na odbijanje davanja nečega što želi djevojčica ne izrazi nepoželjno ponašanje, potrebno ju je pohvaliti riječju „Excellent!“.

Nakon nekog vremena provođenja programa jasno se vidjelo da djevojčica zahtijeva uglavnom slatkiše, sok ili mobitel, davanje čega djevojčici u prevelikim količinama nije u skladu sa željama njezine majke, pa je u program uvedena ploča s fotografijama ograničenih stvari. Naime, na ploči su u prvi red stavljene dvije fotografije koje predstavljaju slatkiše, u drugi red dvije koje predstavljaju sok, i u treći red jedna koja predstavlja mobitel, i kad djevojčica primjerice prvi put u danu hoće čips, da joj se čips te joj se pokaže ploča s fotografijama ograničenih stvari na kojoj se preko čipsa stavi veliki crni X (čije je značenje djevojčica usvojila). Kad drugi put u danu djevojčica hoće čips, postupak se ponavlja, a kad ga je hoće i treći put, ukazuje joj se na obje fotografije čipsa prekrivene velikim crnim X-evima, što znači da taj dan više ne može dobiti čips.

STRATEGIJA INTERVENCIJE: Ukoliko na odbijanje davanja nečega što želi djevojčica odreagira agresivnim ponašanjem, potrebno joj je ukazati na veliki crni X te se okrenuti od nje i otići. Ukoliko pak na odbijanje davanja nečega što želi djevojčica odreagira pritiskanjem spolovila, potrebno joj je ukazati na veliki crni X, prekinuti ju i preusmjeriti na neku njoj ugodnu aktivnost.

Slika 5: Vizualna podrška X

Slika 6: Ploča s fotografijama ograničenih stvari (prazna)

4. Za vrijeme određene igre u stanu, gledanja crtića na televiziji, gledanja videa na tabletu ili igranja igrice na mobitelu djevojčica pritišće spolovilo kako bi se samostimulirala.

STRATEGIJA PREVENCIJE: /

STRATEGIJA INTERVENCIJE: Djevojčica se prilikom pritiskanja spolovila nastoji prekinuti na način da se glasno izgovara zabrana „L., ne!“; a ukoliko ona nije učinkovita, djevojčicu se u pritiskanju spolovila fizički sprečava micanjem njezinih ruku sa spolovila, nakon čega ju se preusmjerava na neku njoj ugodnu i zanimljivu aktivnost.

5.4. Način prikupljanja podataka kvalitativnog dijela istraživanja

Kvalitativni dio istraživanja planiran je i prije samog provođenja polustrukturiranog intervjua. Pripreme su, jednako kao i za kvantitativni dio istraživanja, uključivale proučavanje literature te sastavljanje teorijskog koncepta istraživanja, definiranje cilja i istraživačkih pitanja, ali i provođenje programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djevojčice s poremećajem iz spektra autizma, izradu Informativnog letka za sudionika, izradu Protokola za bilježenje dojмова te Sporazuma istraživača i sudionika te konačno planiranje provedbe polustrukturiranog intervjua sastavljanjem pitanja te dogovorom mjesta i vremena u kojem će se polustrukturirani intervjui provoditi.

Polustrukturirani intervjui provedeni su u dva susreta sa sudionikom istraživanja, tjedan dana nakon završetka provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djevojčice s poremećajem iz spektra autizma, odnosno njezine kćeri, u petak (12.5.2017.) i subotu (13.5.2017.). Dio polustrukturiranog intervjua provela sam ja kao istraživač i kao stručnjak koji je provodio program s djevojčicom s poremećajem iz spektra autizma, a dio moja kolegica, studentica Prehrambeno-biološkog fakulteta. Naime, polustrukturirani intervjui, u kojem se radilo o doprinosu programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, podrazumijevao je i pitanja koja su se odnosila na iskustvo majke, sudionika istraživanja, koja je također program s djevojčicom provodila u svom domu, ostvarenom podrškom, odnosno sa mnom, pa da sam i taj dio polustrukturiranog intervjua provodila ja, to bi utjecalo na pouzdanost podataka. Prilikom provođenja polustrukturiranog intervjua s majkom od strane kolegice otvorilo se jedno novo pitanje koje je za majku od posebne važnosti, a odnosi se na neformalnu podršku obitelji bez koje promjene u nepoželjnim ponašanjima djevojčice i općenito ne bi bile vidljive u velikoj mjeri kao sada zbog razloga što majka, kako i sama navodi, ne bi bila ohrabrena u dovoljnoj mjeri provoditi program, a svima je poznata činjenica da je za uspješnost programa ne samo

kod djece s poremećajem iz spektra autizma, nego i druge djece s teškoćama, od neophodne važnosti dosljednost.

Polustrukturirani intervju sa sudionikom istraživanja proveden je u njezinom stanu gdje više puta tjedno brinem o njezinoj kćeri i provodim s njom edukacijsko-rehabilitacijski rad, u popodnevnim satima, nakon 17:00, odnosno nakon njezinog dolaska s posla. Trajao je pola sata, s time da se i nakon gašenja diktafona neformalni razgovor nastavio, a provodio se u ugodnoj atmosferi dnevne sobe za stolom. Prilikom razgovora sudioničin je sin večerao, pri čemu se s vremena na vrijeme ubacivao u razgovor, na što ga je ona prekidala i pozivala na pristojnost, dok se kći igrala plastelinom. Majka je bila suradljiva i zainteresirana za dijeljenje informacija o temi unatoč spomenutom umoru nakon napornog radnog dana. Bila je opuštena, jednako kao i sam istraživač. Na određena je pitanja majka davala veoma kratke, a na neka opširnije odgovore te je prilikom odgovaranja na određena postavljena pitanja koristila puno poštapalica. Kod majke je također primijećeno da traži kontakt očima kada priča te određenu suptilnu povratnu informaciju (npr. kimanje glavom ili smiješak). Jedno je pitanje majki trebalo dodatno pojasniti, tj. podsjetiti ju na pojmove prevencija i intervencija, dok je uslijed davanja odgovora na pitanje vezano uz osjećaje nakon provedenog programa majka reagirala plaćem vezanim uz neopisivu sreću zbog rezultata smanjivanja nepoželjnog ponašanja koje se odnosi na pritiskanje spolovila. Zbog navedene je emocionalne reakcije majke, koja je posebno iznenadila i dirnula istraživača, polustrukturirani intervju prekinut na neko vrijeme. Zanimljiva je bila i reakcija sina koji je odmah pokazao brigu i empatiju pokušavajući majku utješiti postavljanjem pitanja: „Mama, jel te strah?“, ali je ubrzo shvatio da se radi o plaću koji je izraz zadovoljstva, a ne tuge. Polustrukturirani intervju se nastavio tek kad je majka za to izrazila želju, a u međuvremenu je istraživač s njom razgovarao o svakidašnjim stvarima i provedenom danu te o doživljajima i postignućima djevojčice u vrtiću i doma.

Provedeni dio koji se odnosi na kvalitativno istraživanje u svojoj fazi planiranja, realizacije i prikazivanja rezultata slijedi načela Etičkog kodeksa Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006). Poseban naglasak pritom je usmjeren na poštivanje članka 2 Etičkog kodeksa Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju u dijelu kojim se ističe kako se „*rezultati znanstvenih istraživanja, prikupljaju u skladu s najvišim standardima etičke i znanstvene prakse, poštujući najviše tehničke standarde*“ te kako se podrazumijeva da „*prikazani rezultati istraživanja u bilo kojem obliku dosljedno odgovaraju provedenim istraživanjima te ni u najmanjoj mjeri ne postoji izmišljanje, krivotvorenje ili plagiranje podataka, rezultata, ideja, postupaka ili riječi u postupcima*

predlaganja, provođenja, revizije ili prikazivanja istraživanja“ (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006, str. 1-2). Također posebna se briga u istraživanju vodila o zaštiti ispitanika, što znači da „je potrebno jamčiti dragovoljno sudjelovanje svih ispitanika, povjerljivost, tajnost i anonimnost podataka o ispitanicima te povoljan omjer boljitka/rizika za ispitanike“ (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006, str. 3).

6. METODE OBRADJE PODATAKA *KVANTITATIVNO I KVALITATIVNO*

Rezultati kvantitativnog dijela istraživanja obrađeni su programom Microsoft Excel (2016) te prikazani tablicom i grafikonima (grupiranim stupčastim i linijskim).

Za potrebe kvalitativnog dijela istraživanja korištena je **kvalitativna tematska analiza** (Braun i Clarke, 2006). Kao vrsta tematske analize primijenjena je tematska **realistička** metoda (realistic method) (Braun i Clarke, 2006) koja govori o iskustvima, značenjima, doživljajima i stvarnosti sudionika. Također tematska analiza je **teoretska** (theoretical thematic analysis) (Braun i Clarke, 2006) –"odozgo prema dolje", odnosno od teorijskih pretpostavki prema podacima, pa teme proizlaze iz istraživačevog teoretskog interesa koji određuje analitički okvir. Ovisno o razini na kojoj će teme biti prepoznate korištena je **semantička** tematska analiza (semantic themes) (Braun i Clarke, 2006). Semantička razina tema znači da istraživač izvještava točno o onome što mu je sudionik rekao i ne traži druga značenja izvan izrečenoga. Tijek tematske analize na osnovu polustrukturiranog intervjua provedenog s majkom djevojčice s poremećajem iz spektra autizma u odnosu na sva četiri istraživačka pitanja prikazan je u tablicama koje se nalaze na u priložima.

7. REZULTATI I RASPRAVA

7.1. Rezultati i rasprava kvantitativnog dijela istraživanja

Prije provođenja intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja s majkom djevojčice s poremećajem iz spektra autizma proveden je FAST test i za agresivno ponašanje (grebanje, štipanje, udaranje rukama i nogama, grizenje i bacanje na pod) i za pritiskanje spolovila, te su rezultati pokazali da su potencijalne funkcije agresivnog ponašanja pristup pažnji ili preferiranom predmetu (4/4) i bijeg od zahtjeva ili socijalne interakcije (4/4), a pritiskanja spolovila, uz pristup pažnji ili preferiranom predmetu (4/4) i bijeg od zahtjeva ili socijalne interakcije (3/4), i senzorička stimulacija (4/4). Osim FAST testova, s majkom djevojčice s poremećajem iz spektra autizma provedeni su i FPP intervjui iz kojih proizlazi da djevojčica u vrtiću na plakanje i vikanje druge djece i općenito na nepoznate zvukove reagira poklapanjem ušiju i pritiskanjem spolovila te da se pritiskanje spolovila može pojaviti kao odgovor na naglu promjenu dnevnog rasporeda ili tijeka aktivnosti, na nepoznato okruženje i na preveliku količinu podražaja. Majka osim toga navodi da glad, žeđ i umor utječu na češće izražavanje pritiskanja spolovila. Podražaji kao što su nalog za izvršavanje djevojčici teškog zadatka, prekid u ugodnoj aktivnosti i nemogućnost dobivanja nečega što ona želi u određenom trenutku zbog određenog razloga također izazivaju pojavu kako agresivnog ponašanja, tako i pritiskanja spolovila. Navedeni rezultati u skladu su s rezultatima dobivenima strukturiranim ABC listama. Iz FAST testova, FPP intervjua i ABC lista te opažanja djevojčice kroz neposredni edukacijsko-rehabilitacijski rad i zajedničko provođenje vremena u igri i aktivnostima svakodnevnog života na vidjelo proizlazi i činjenica da je najmanja vjerojatnost za pojavu nepoželjnih ponašanja provođenje vremena s djevojčicom vani na igralištu ili u parku, kada ona nije izložena nikakvim zahtjevima i kada dobiva potrebnu senzoričku stimulaciju kroz trčanje, skakanje, ljuljanje, klackanje, penjanje, vrtnju, igru u pijesku i slično. Igračke kojima se djevojčica najviše voli igrati jesu lutke, životinje, igraći pribor za kuhanje i glazbeni instrumenti, a voli i slagati lego-kocke, magnete i puzzle te upravljati različitim drvenim vodilicama. Uživa u slikanju vodenim bojama, ponekad i flomasterima, a posebno u gledanju crtića na TV-u ili videa na tabletu te igranju igrica na mobitelu. Obožava se šakljati, grliti, maziti, masirati, zamatati u jastuke, skakati po krevetu i mijesiti plastelin. Lijepo reagira i na interaktivne pjesmice i brojalice („Ide, ide patak/Jedan mali pauk/Glava, ramena, koljena i stopala/Boc, boc iglicama“). Nagradu djevojčici predstavljaju slatkiši, posebno čokoladni bomboni, čips i kokice, a osim toga lijepo reagira na pohvalu „Excellent!“. Kako bi podučavanje i sve ostale aktivnosti s djevojčicom bile

uspješne potrebno je prije svega slijediti njezine želje i interese, biti smiren i prilagoditi način komunikacije, što znači koristiti vizualnu podršku, jer djevojčica nije razvila jezično razumijevanje i slijedi samo mali broj gestovnih i izgovorenih naloga, uglavnom one koji se ponavljaju u svakodnevnim poznatim situacijama, i to uz fizičku podršku. Osim toga, komunicira uglavnom u imperativne svrhe, tražeći neki predmet, aktivnost, igračku ili slatkiše, i to u najvećem broju slučajeva korištenjem kontaktne geste ili donošenjem nečega, primjerice prazne čaše kad je žedna, zbog čega se ističe potreba za proširenjem komunikacijskog repertoara, primjerice podučavanjem djevojčice gesti traženja pomoći u zadacima i aktivnostima koje su joj teške.

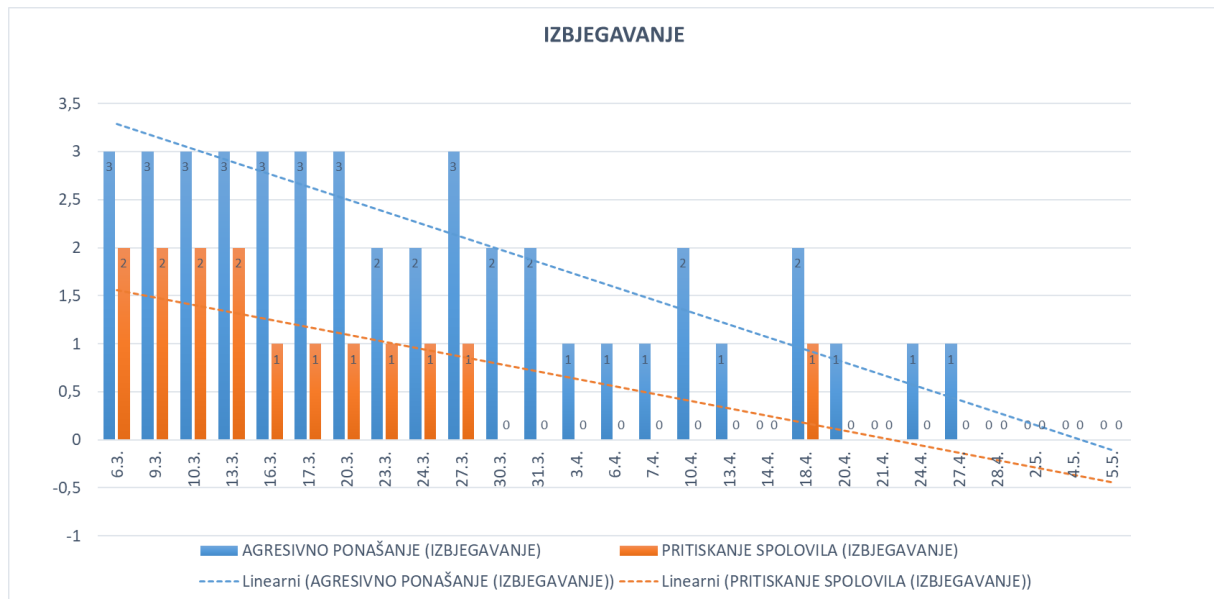
Program za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, utemeljen na zaključnim rečenicama proizašlim iz FAST testova, FPP intervju i ABC lista te opažanja djevojčice kroz neposredni edukacijsko-rehabilitacijski rad i zajedničko provođenje vremena u igri i aktivnostima svakodnevnog života, provodio se od 6.3.2017. do 5.5.2017. po tri dana u tjednu, i to u ponedjeljak, četvrtak i petak, odnosno u 27 vremenskih točaka (procjene), u trajanju od četiri sata. Opažanja, odnosno poduzete strategije prevencije i strategije intervencije (PRVO-ONDA, SAT, X, prekidanje i preusmjeravanje) te izražena nepoželjna ponašanja: agresivno ponašanje (u funkciji izbjegavanja i dobivanja) koje uključuje grebanje, štipanje, udaranje rukama, udaranje nogama, grizenje i bacanje na pod i pritiskanje spolovila (u funkciji izbjegavanja, dobivanja i samostimulacije) bilježila su se u Protokol za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja te su radi preglednosti prikazana na Slikama 7-13. Pritom je važno istaknuti da se da se pritiskanje spolovila u funkciji izbjegavanja i dobivanja uvijek javljalo nakon prethodne pojave agresivnog ponašanja u iste funkcije, zbog čega su se poduzimale strategije intervencije i za agresivno ponašanje u funkciji izbjegavanja i dobivanja i za pritiskanje spolovila u funkciji izbjegavanja i dobivanja, i samim time bilježila se frekvencija pojave oba nepoželjna ponašanja.

Slika 7: Intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja kod djevojčice s PSA prikazane kroz 9 tjedana

	VARIJABLE	TJEDNI									UKUPNO
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
STRATEGIJE PREVENCIJE	PRVO-ONDA	9	9	9	9	9	6	6	9	9	75
	SAT	6	6	6	6	6	6	6	6	6	54
	X	15	14	13	15	15	12	11	8	8	111
	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	0
STRATEGIJE INTERVENCIJE	PRVO-ONDA	9	9	7	7	3	3	3	2	0	43
	SAT	6	6	6	5	4	4	3	1	1	36
	X	15	14	11	9	7	1	0	0	0	57
	PREKIDANJE I PREUSMJERAVANJE	19	18	17	22	17	15	12	8	7	135
NEPOŽELJNA PONAŠANJA (FUNKCIJE)	AGRESIVNO PONAŠANJE (IZBJEGAVANJE)	9	9	7	7	3	3	3	2	0	43
	AGRESIVNO PONAŠANJE (DOBIVANJE-SAT)	6	6	6	5	4	4	3	1	1	36
	AGRESIVNO PONAŠANJE (DOBIVANJE-X)	15	14	11	9	7	1	0	0	0	57
	PRITISKANJE SPOLOVILA (IZBJEGAVANJE)	6	4	3	1	0	0	1	0	0	15
	PRITISKANJE SPOLOVILA (DOBIVANJE-SAT)	1	0	1	1	1	0	0	0	0	4
	PRITISKANJE SPOLOVILA (DOBIVANJE-X)	11	7	6	2	0	0	0	0	0	26
	PRITISKANJE SPOLOVILA (SAMOSTIMULACIJA)	19	18	17	22	17	15	12	8	7	135

U svim se grafikonima na osi y nalaze točke procjene, odnosno termini provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja prikazani po datumima, odnosno po danima (ponedjeljak, četvrtak i petak), s tim da su u grafikonima prikazanima Slikama 12 i 13 radi bolje preglednosti termini grupirani po tjednima, pri čemu jedan tjedan obuhvaća tri termina provođenja programa (ponedjeljak, četvrtak i petak), dok se na osi x nalazi frekvencija, odnosno broj pojavljivanja nepoželjnih ponašanja za grafikone na Slikama 8-12, odnosno broj primjene strategija prevencije i strategija intervencije za grafikon na Slici 13. U vremenskom periodu od 6. ožujka 2017. do 5. svibnja 2017. bilo je 27 točaka procjene. Crtom trenda na prvim je pet grafičkih prikaza istaknut napredak, odnosno smanjenje frekvencije nepoželjnih ponašanja, agresivnog ponašanja i pritiskanja spolovila.

Slika 8: Rezultati za varijablu „agresivno ponašanje u funkciji izbjegavanja“ i „pritiskanje spolovila u funkciji izbjegavanja“ u 27 točaka procjene

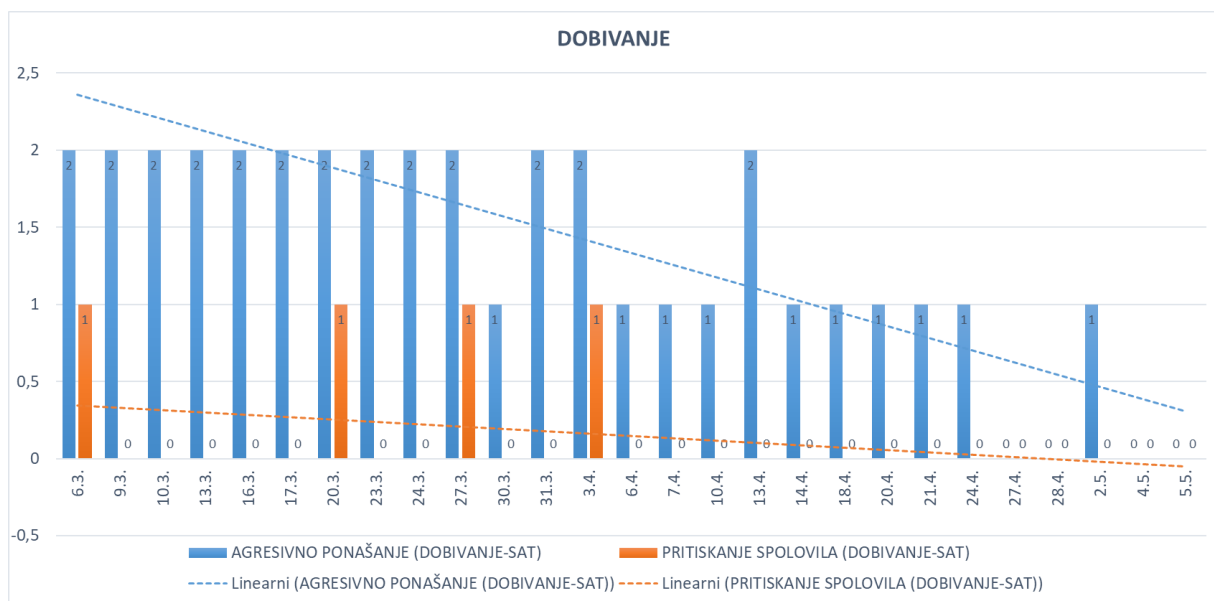

Opažanjem je ustanovljeno da djevojčica izražava nepoželjna ponašanja prilikom zadavanja određenih zadataka i aktivnosti, odnosno za vrijeme individualnog rada koji se provodio jednom dnevno, kao i za vrijeme oblačenja, odnosno presvlačenja, koje je unutar svakodnevne rutine obično slijedilo ujutro nakon ustajanja i prije odlaska u vrtić te popodne nakon dolaska iz vrtića i nakon kupanja, unatoč pruženoj podršci. U drugim aktivnostima svakodnevnog života i brige o sebi, kao što je primjerice hranjenje i umivanje, djevojčica gotovo da i nije izražavala nepoželjna ponašanja, zbog čega se u vezi toga nije poduzimala nikakva intervencija, pa kada su se za vrijeme takvih aktivnosti nepoželjna ponašanja i pojavila, ona se nisu bilježila. Majka s kćeri nije provodila individualni rad, ali je prilikom provođenja FPP intervjua navela da iste ili slične zadatke provodi s djevojčicom u igri. Osim toga, navela je da je, što se tiče oblačenja, češće izvršila aktivnost, odnosno obukla djevojčicu umjesto da joj je pružala podršku da ona to napravi sama, posebno nakon pojave nepoželjnih ponašanja. Nepoželjna je ponašanja, prema tome, djevojčica izražavala jer je njima postizala svoj cilj, odnosno izbjegavanje nečega što joj se ne sviđa i što joj je teško. Sa svrhom da djevojčica bude uspješnija i samostalnija u njoj manje ugodnim i teže izvedivim zadacima i aktivnostima (individualnom radu i oblačenju) i da nepoželjna ponašanja ne izražava u svrhu izbjegavanja, nego da ipak izvrši postavljene zahtjeve, uvedena je vizualna podrška u obliku PRVO-ONDA rasporeda koji se primjenjivao svaki put prije nego što je djevojčici postavljen zahtjev za individualnim radom ili oblačenjem. Vizualni raspored PRVO-ONDA omogućio je postizanje dogovora s djevojčicom, odnosno prihvaćanje dogovora s njezine strane. Naime, nagrada predložena u obliku fotografije

motivirala je djevojčicu da izvrši njoj teški zadatak ili aktivnost, dok samo verbalni dogovor o tome da nakon izvršenja aktivnosti slijedi nagrada njoj nije značio ništa zbog verbalnog nerazumijevanja. Zbog navedenog smanjila se pojava i agresivnog ponašanja i pritiskanja spolovila u funkciji izbjegavanja izvršenja zadatka ili aktivnosti, što je prikazano u grafikonu na Slici 8. Smanjivanje nepoželjnih ponašanja u većini se slučajeva odvijalo na način da se svaki sljedeći ponedjeljak pojava nepoželjnih ponašanja povećavala i potom u četvrtak i petak smanjivala. Iz grafikona se osim toga može vidjeti i da je djevojčica češće izražavala agresivno ponašanje nego pritiskanje spolovila u funkciji izbjegavanja, kojega pred kraj provođenja programa gotovo da i nije bilo. Pritiskanje spolovila djevojčica je izražavala uvijek nakon što je jedanput ili više puta agresivnim ponašanjem već pokušala izbjeći ili individualni rad ili oblačenje, i to uglavnom u prvoj polovici provođenja programa. U prvoj je polovici provođenja programa frekvencija, odnosno broj pojave oba nepoželjna ponašanja bio veći nego krajem provođenja programa vjerojatno zbog činjenice što djevojčica ne samo što nije bila voljna izvršiti zadatak ili aktivnost zbog njegove težine, nego i zbog toga što je odmah kad bi vidjela nagradu htjela tu nagradu i dobiti, bez da prije sudjeluje u zadanom zadatku ili aktivnosti. Iz bilježaka u Protokolu za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja može se iščitati da je djevojčica najprije nepoželjna ponašanja u funkciji izbjegavanja, kako agresivno ponašanje, tako i pritiskanje spolovila, prestala izražavati za vrijeme individualnog rada (u trećem tjednu provođenja programa), a tek onda za vrijeme oblačenja (u petom tjednu provođenja programa), a razlog tome može biti što joj je oblačenje teža i/ili dosadnija aktivnost i što je je u prošlosti više bila naučena da joj se „popusti“ tijekom oblačenja nego tijekom individualnog rada, odnosno dopusti da nakon izražavanja bilo kakvog oblika nepoželjnog ponašanja izbjegne oblačenje nego individualni rad. Navedeno upućuje na činjenicu da je, kad se radi o djeci s teškoćama, a osobito o djeci s PSA koja imaju slabije razvijene socijalne i komunikacijske vještine, jako važno biti oprezan u odgojnim postupcima. Naime, kad se djetetu nekoliko puta popusti i kad ono jednom usvoji neko ponašanje, pa makar i pogrešno, kao što je u ovom primjeru dopuštanje djevojčici da izbjegne svojim nepoželjnim ponašanjem nešto što ne želi napraviti, teško da će se takvo neprimjereno ponašanje brzo i lako moći promijeniti alternativnim, prihvatljivim ponašanjem, u ovom slučaju izvršavanjem zahtjeva, osobito ako se s intervencijom ne započne dovoljno rano. Alternativno ponašanje kojem bi se djevojčica trebala podučiti, a ovim se programom nije zbog određenih razloga, kao što je primjerice njegova opsežnost, jest traženje pomoći prilikom izvršavanja teških zadataka, odnosno socijalnoj vještini za koju je ustanovljeno da kod djevojčice nije razvijena. Što se tiče korištenja vizualnog rasporeda PRVO-ONDA, važno je istaknuti činjenicu da on ne bi bio

učinkovit da se nije ispravno prepoznalo ono što djevojčici zaista predstavlja nagradu, jer u suprotnom ona nije bila ni motivirana za izvršenje zadatka ili aktivnosti, zbog čega se nameće potreba za stalnim praćenjem interesa djevojčice od strane svih onih koji sudjeluju u njezinom životu, jer se oni lako mijenjaju. Kao nagrada tako se kod djevojčice nakon individualnog rada u početku koristio izlazak u park, potom kinder jaje, i na kraju provođenja programa AudioSonic, dok su se kao nagrada nakon sudjelovanja u aktivnosti oblačenja koristili čokoladni bomboni. Osim što se agresivno ponašanje u funkciji izbjegavanja smanjilo, a pritiskanje spolovila u funkciji izbjegavanja uklonilo, djevojčica ne samo što je bila samostalnija i uspješnija u aktivnosti oblačenja, nego je i naučila imitirati veći broj jednostavnijih radnji te pokazati veći broj dijelova tijela na nalog, ne samo dijelove glave, nego i vrat, trbuh, ruke, noge i prste, a osim toga usvojila je i veći broj pojmova.

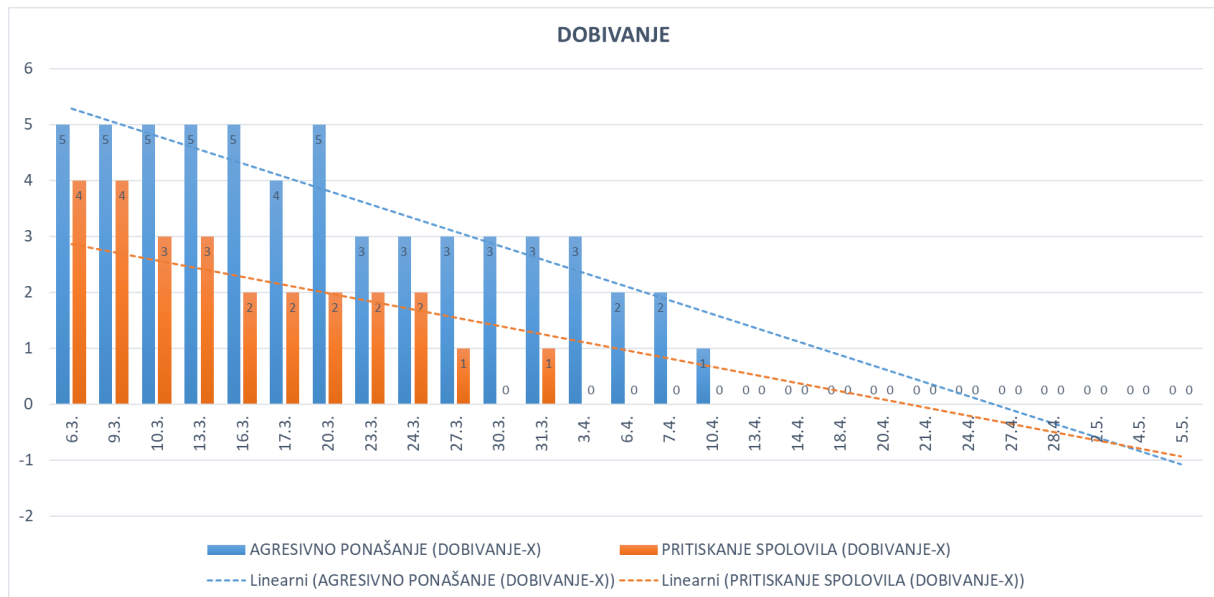
Slika 9: Rezultati za varijablu „agresivno ponašanje u funkciji dobivanja“ i „pritiskanje spolovila u funkciji dobivanja“ u 27 točaka procjene

Prekidanje djevojčice u aktivnosti koju voli izaziva kod nje pojavu nepoželjnog ponašanja, zbog čega bi se ona trebala što je moguće manje prekidati u situacijama kada u nečemu uživa te bi trebalo pričekati dok sama od toga ne odustane. Međutim, to nije uvijek moguće. Naime, djevojčica bi sate mogla provesti u parku, kupajući se ili pak gledajući crtiće na televiziji ili tabletu i igrajući igrice na mobitelu, i to su neke od situacija u kojima ju je nužno prekinuti nakon određenog vremena. Osim toga, djevojčicu je potrebno ponekad prekinuti i u igri, i to onda kada primjerice mora ići u vrtić ili na ručak. Nepoželjno ponašanje ponekad je toliko intenzivno i dugotrajno da je teško ostati dosljedan, odnosno ne popustiti djevojčici da dobije

ono što hoće, što ovisi ne samo o snazi njezine potrebe i želje za određenom aktivnošću, nego i o tome koliko se naglo djevojčica prekinula u određenoj aktivnosti. Naime, u najvećem broju slučajeva agresivno ponašanje djevojčica izražava kada ju se prekida u ljuljanju ili bilo čemu drugome u parku i nastoji odvesti kući, pogotovo kada dugo vremena nije bila vani, što u najgorem slučaju izgleda tako da pokušava ugristi, štipa ili grebe, i na kraju se baci na pod, a kad ju se pokušava podići, onda snažno udara rukama i nogama te se svakih par prijeđenih koraka opet baca na pod. Uz to, ukoliko se djevojčicu naglo primi za ruku i povede kući, veća je vjerojatnost da će reagirati nekim oblikom agresivnog ponašanja. Zbog toga se u program uveo sat, odnosno budilica kao vizualni i auditivni znak za kraj neke aktivnosti. Pokazivanje budilice djevojčici koja nema razvijeno govorno-jezično razumijevanje i davanje nekoliko minuta vremena prije prekidanja u aktivnosti koju voli predstavlja djevojčici vizualnu najavu za promjenom, odnosno krajem jedne aktivnosti iza koje slijedi neka druga, i samim time omogućava joj da organizira svoje vrijeme koje joj je preostalo u zaokupljenosti nečim što voli. Iako se, kao što je prikazano u grafikonu na Slici 9, broj nepoželjnih ponašanja u funkciji dobivanja smanjio, samo je smanjivanje nastupilo veoma kasno, tek u četvrtom tjednu provođenja programa, i to u četvrtak, no već se u petak opet pojavilo, unatoč primijenjenoj strategiji prevencije. Važno je primijetiti da se agresivno ponašanje u funkciji dobivanja pojavilo čak i u zadnjem tjednu provođenja programa, što upućuje na činjenicu da bez obzira na usvojenu strategiju prevencije SAT djevojčici prekidanje u aktivnosti koju jako voli teško pada, zbog čega teško regulira svoje emocionalno stanje. Pritiskanje spolovila u funkciji dobivanja, u situacijama kada se djevojčica prekinula u aktivnosti koja joj pruža užitek, djevojčica je za vrijeme provođenja programa izrazila samo četiri puta, i to ponedjeljkom.

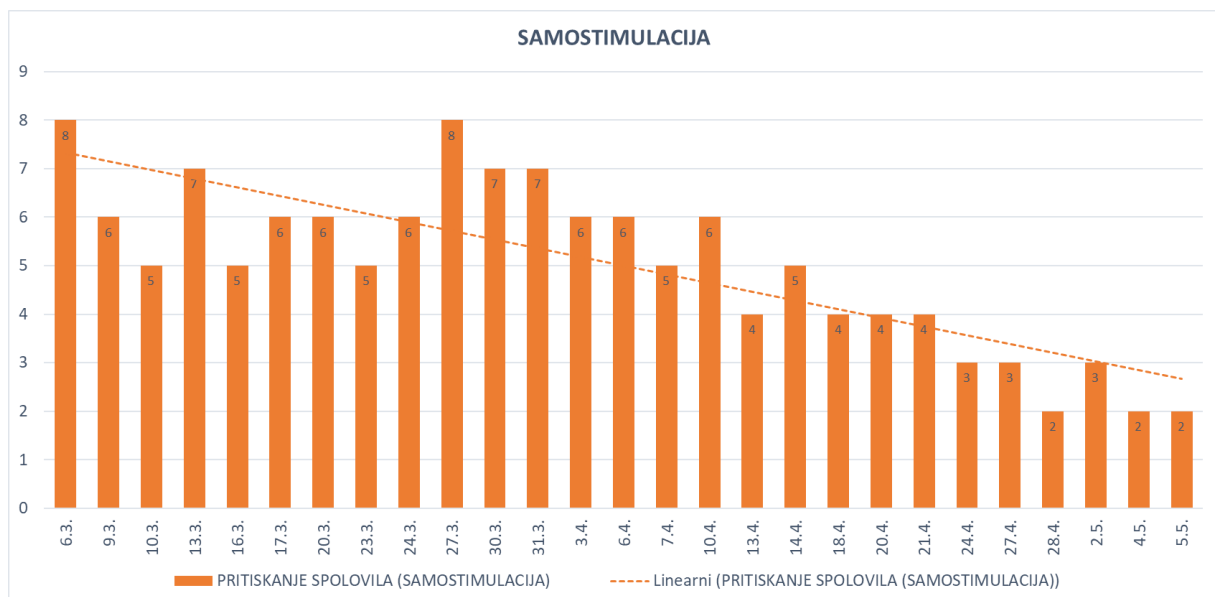
Slika 10: Rezultati za varijablu „agresivno ponašanje u funkciji dobivanja“ i „pritiskanje spolovila u funkciji dobivanja“ u 27 točaka procjene

Prije provođenja programa gotovo svaki put kad nije dobila nešto što je željela, djevojčica je reagirala nepoželjnim ponašanjem, uglavnom agresivnim, zbog čega je, kako je majka navela u intervjuima, ona sama (a i drugi članovi obitelji) ipak popustila od nedavanja, pogotovo ako se agresivno ponašanje pojavilo izvan obiteljskog doma, odnosno negdje u društvu. Primjerice, djevojčica je htjela coca-colu, i nakon što joj se ona odbila dati, slijedilo je štipanje ili grebanje i bacanje na pod, pa je nakon nekog vremena djevojčica dobila coca-colu, što je dovelo do toga da ona, ne samo da je agresivnim ponašanjem izražavala svoju emociju ljutnje zbog toga što nije dobila nešto što je htjela, u ovom slučaju coca-colu, nego je u većem broju slučajeva na nedavanje coca-cole reagirala agresivnim ponašanjem sve dok nije dobila ono što je htjela, odnosno coca-colu. Zbog toga je istraživačica u dogovoru s majkom odlučila dosljedno koristiti veliki crni X svaki put kad je djevojčica nešto željela, a zbog određenog razloga nije mogla dobiti, i agresivno se ponašanje prvi put smanjilo već u drugom tjednu provođenja programa. U petom je tjednu provođenja programa uvedena ploča s fotografijama djevojčici ograničenih stvari te je tada frekvencija agresivnog ponašanja bila najmanja, odnosno ono se pojavilo samo triput u ponedjeljak i samo dvaput u četvrtak i petak te u šestom tjednu samo jedanput u ponedjeljak, a kasnije ga više nije bilo, dok se pritiskanje spolovila nakon uvođenja ploče s fotografijama djevojčici ograničenih stvari nije uopće pojavilo, što je vidljivo u grafikonu na Slici 10. Ploča s fotografijama ograničenih stvari omogućila je djevojčici bolje razumijevanje postavljenih granica od korištenja samo velikog crnog X-a jer predstavlja sredstvo koje djevojčici uvijek daje vizualnu informaciju o tome koliko je puta nešto dobila i da više to ne

može dobiti ukoliko su sve stvari koje želi prekrivene velikim crnim X-evima. Tome u prilog govore bilješke iz Protokola za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja iz kojih se može iščitati da je djevojčica prije uvođenja ploče s fotografijama ograničenih stvari više puta i zahtijevala ono što ne može dobiti, samim time i više puta izražavala nepoželjno ponašanje, jer joj nije bilo sasvim jasno da kad dvaput traži primjerice čips, da ga može dobiti, a da kad ga treći put traži, da ga više ne može dobiti jer je najvjerojatnije zaboravila da ga je već tražila dvaput i da ga treći put ne može dobiti, a i zbuniti ju je moglo što nekad dobiva, a nekad ne dobiva čips, jer teško da je djevojčica, s obzirom na njezinu kronološku i mentalnu dob i PSA mogla shvatiti dogovor da dnevno čips može dobiti samo dvaput, dok je na ploči u svako vrijeme mogla vidjeti da kad je čips dobila već dvaput, da je svaka slika čipsa prekrivena X-om (što znači da kad je samo jedna slika čipsa prekrivena X-om može još jednom tražiti čips) i zato ga treći put nije ni tražila jer je direktno ispred sebe imala vizualnu informaciju o tome da čipsa više nema, odnosno da ga ne može ni dobiti. U grafikonu na Slici 10 također se može vidjeti da se pritiskanje spolovila pojavljivalo samo u prvoj polovici provođenja programa, ali uvijek u manjoj mjeri nego agresivno ponašanje, a iz bilježaka iščitati da se javljalo uvijek kad je djevojčica agresivnim ponašanjem već izrazila svoju negativnu emociju nezadovoljstva i pokušala navedenim ponašanjem dobiti željeno, što se može objasniti činjenicom da je pokušala, s obzirom da je shvatila povećanu usmjerenost svih bliskih osoba iz njezina života na pritiskanje spolovila, upravo pritiskanjem spolovila, ako već ne može agresijom, iskomunicirati svoju želju za nečim i nezadovoljstvo zbog toga što to ne može dobiti.

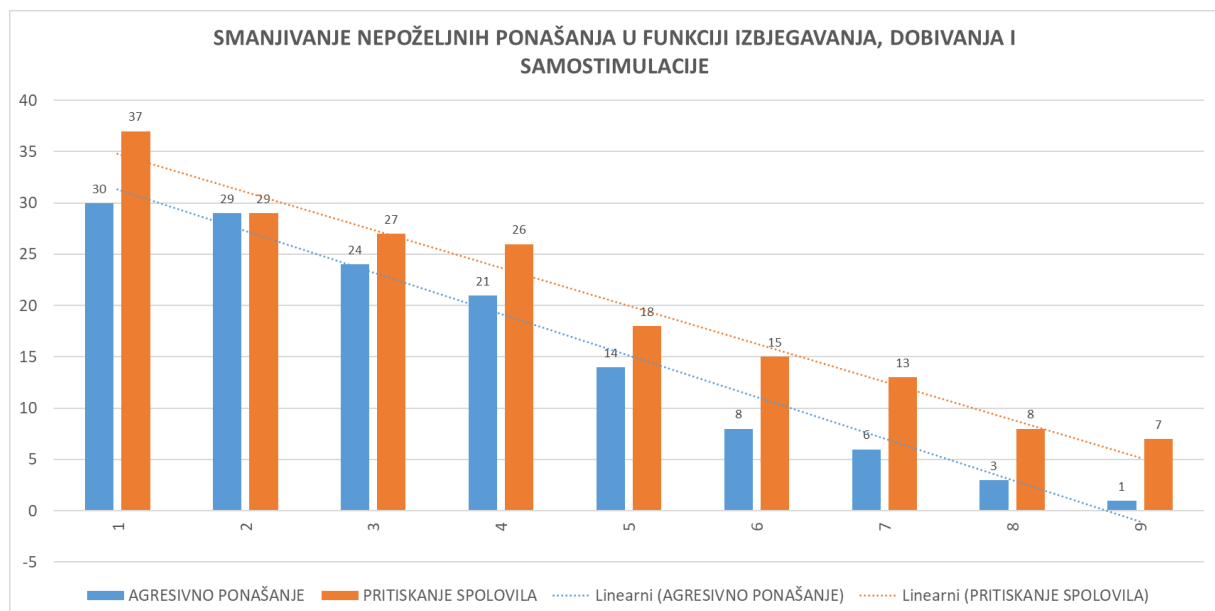
Slika 11: Rezultati za varijablu „pritiskanje spolovila u funkciji samostimulacije“ u 27 točaka procjene

Ukoliko se pažnja obrati na sva prva četiri grafikona može se vidjeti da je djevojčica u svrhu izbjegavanja i dobivanja izražavala i agresivno ponašanje i pritiskanje spolovila, dok je u svrhu samostimulacije izražavala samo pritiskanje spolovila. U grafikonu na Slici 11 smanjenje pojave pritiskanja spolovila od početka prema kraju provođenja programa najbolje je prikazano crtom trenda. Međutim, ukoliko se grafikon na Slici 11 uspoređi s prethodnima, u grafikonu na Slici 11 jasno se može vidjeti češće prisustvo nepoželjnog ponašanja, i to u ponedjeljak čak tri puta, a u četvrtak i petak čak dva puta, što u grafikonima na Slikama 8-10 gotovo da i nije bio slučaj. Naime, djevojčica je nepoželjno ponašanje (agresivno i pritiskanje spolovila) u svrhu izbjegavanja i dobivanja na samom kraju provođenja programa prestala izražavati (osim jednom agresivno ponašanje, i to bacanje na pod, u utorak, kada ju se prekinulo u ljuljanju u parku), što nije slučaj kada se radi o nepoželjnom ponašanju (pritiskanju spolovila) u svrhu samostimulacije. Osim toga, iz bilježaka Protokola za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja može se iščitati da se prilikom prekidanja u pritiskanju spolovila u svrhu izbjegavanja i dobivanja nije pojavilo agresivno ponašanje, što nije slučaj kada se radi o pritiskanju spolovila u svrhu samostimulacije, kada se agresivno ponašanje pojavilo ne samo prilikom prekidanja, već i prilikom preusmjeravanja, odnosno, nakon što se djevojčica preusmjerila na neku drugu aktivnost nakon samo nekoliko sekundi znala je opet početi s pritiskanjem spolovila. Razlog tome najvjerojatnije leži u činjenici što je samostimulacija, više nego izbjegavanje i dobivanje, vezana uz unutarnji osjećaj ugone, koji je ukorijenjen u prirodi svih živih bića, a kojemu se ona veoma teško odupiru, posebno ako se radi o djeci, odnosno o djeci s teškoćama. Intenzitet pritiskanja spolovila smanjivao se kako se smanjivala i njegova frekvencija, sve više prema kraju provođenja programa, najvjerojatnije zbog činjenice što su se u obzir bolje počele uzimati potrebe djevojčice. Naime, prvog je ponedjeljka provođenja programa djevojčica u situaciji igre i korištenja multimedijskih uređaja osam puta izrazila pritiskanje spolovila, s tim da je svaki put trebalo primijeniti strategiju intervencije fizičkog sprečavanja djevojčice micanjem njezinih ruku sa spolovila, pri čemu se agresivno ponašanje prilikom prekidanja pojavilo čak pet puta, dok je zadnji utorak (ne ponedjeljak jer je bio neradni dan pa je djevojčica bila u Kutini) pritiskanje spolovila izrazila samo tri puta, s tim da nije bilo potrebno fizički sprječavati djevojčicu u tome, već ju je bilo dovoljno prekinuti samo njezinim imenom i izgovorenim česticom „ne“, a osim toga dva se puta nakon verbalne intervencije sama preusmjerila na njoj ugodne aktivnosti. Razlog takvim promjenama najvjerojatnije leži u činjenici što na početku provođenja programa djevojčica nije bila naviknuta na dosljedno prekidanje apsolutno u svakoj situaciji pritiskanja spolovila, kao i zbog toga što se, kako bi se okupirala nekim drugim njoj ugodnim i zanimljivim aktivnostima

i tako zaboravila na pritiskanje spolovila, pokušavala preusmjeriti na različite igre za koje je utvrđeno da ih ona voli, poput igre lutkama, životinjama, igraćim priborom za kuhanje i glazbenim instrumentima, lego-kockama, magnetima, puzzlama, slikanje vodenim bojama i crtanje flomasterima, međutim kroz te igre, iako su joj s vremena na vrijeme privukle pažnju, ona nije dobivala potrebnu senzornu stimulaciju, odnosno s vremenom je postalo jasno da je kako frekvencija, tako i intenzitet pritiskanja spolovila manji što se više u igru s djevojčicom inkorporira šakljanje, grljenje, maženje, masiranje, zamatanje u jastuke, skakanje i slično, što su sve aktivnosti bogate snažnim taktilnim, vestibularnim ili proprioceptivnim podražajima, odnosno inputima koji djevojčici nedostaju zbog njezine hiposenzitivnosti u navedenim senzornim područjima.

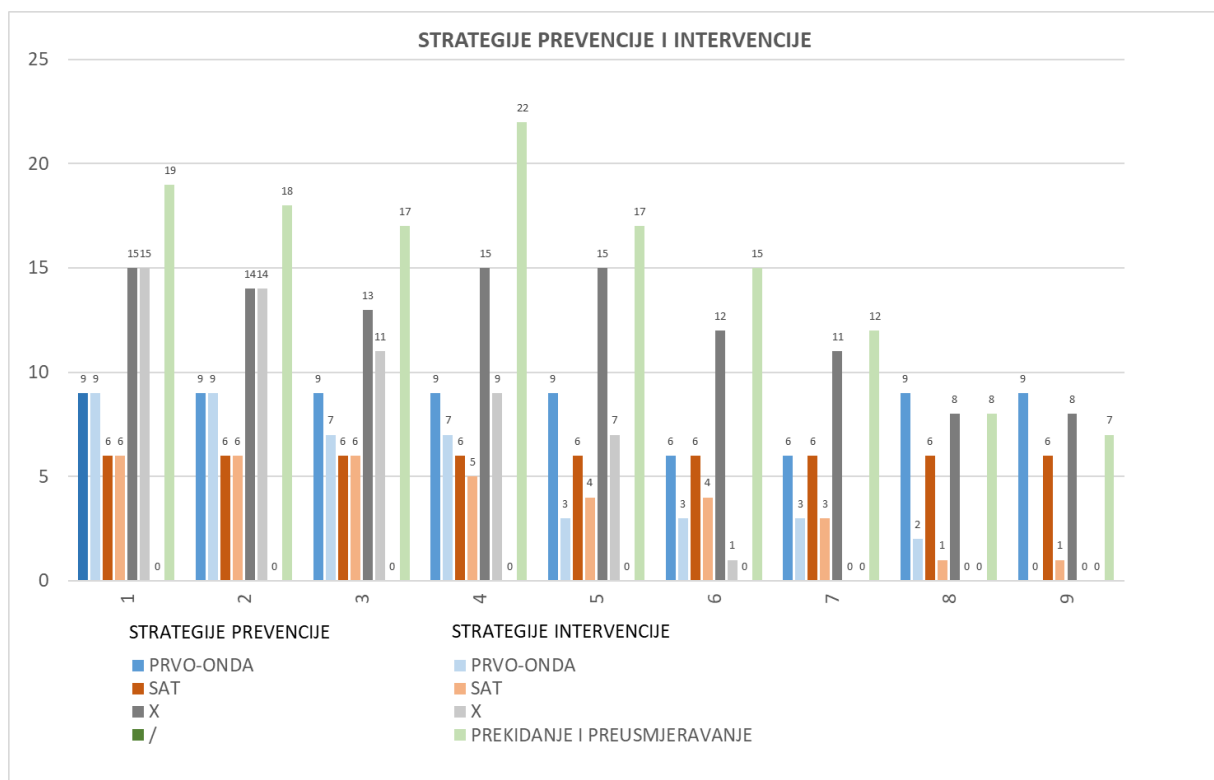
Slika 12: Rezultati za varijablu „agresivno ponašanje u funkciji izbjegavanja i dobivanja“ i „pritiskanje spolovila u funkciji izbjegavanja, dobivanja i samostimulacije“

Grafikon na Slici 12 prikazuje postepeno smanjivanje i agresivnog ponašanja i pritiskanja spolovila iz tjedna u tjedan, što upućuje na činjenicu da su poduzete intervencije za nepoželjna ponašanja djevojčice L. koja ima dijagnosticiran poremećaj iz spektra autizma učinkovite. Razlog zbog kojeg je kod djevojčice najmanje nepoželjnih ponašanja zabilježeno u posljednja 2 tjedna provođenja programa, dakle u 8. i 9. tjednu, može biti i taj što se program u to vrijeme provodio i u vrtiću. Međutim, važno je primijetiti da je u svakom tjednu djevojčica izražavala više pritiskanja spolovila nego agresivnog ponašanja, osim u drugom tjednu provođenja programa, kada je frekvencija i agresivnog ponašanja i pritiskanja spolovila bila jednaka, odnosno 29, zbog čega bi trebalo nastaviti s daljnjim provođenjem strategija uslijed kojih je

došlo do većeg smanjenja ili čak nestajanja nepoželjnih ponašanja, a to su one poduzete u situacijama kada se od djevojčice traži izvršenje nekog teškog zadatka, zatim kada se prekida u aktivnosti koju voli, ali i kada joj se ne daje nešto što jako želi, ali i strategija čija primjena je utjecala na smanjenje nepoželjnih ponašanja u nešto manjoj mjeri, kako bi se ponašanje u budućnosti još više smanjilo, a to su uglavnom strategije prekidanja i preusmjeravanja prilikom pritiskanja spolovila u situacijama kada se djevojčica igra ili vrijeme provodi za nekim od multimedijskih uređaja.

Slika 13: Rezultati za varijablu „strategije prevencije“ i „strategije intervencije“

Grafikon na Slici 13 prikazuje da se od svih strategija prevencije i intervencije najčešće primjenjivala strategija intervencije koja uključuje prekidanje i preusmjeravanje u situacijama kada djevojčica pritišće spolovilo tijekom igre ili za vrijeme korištenja nekog multimedijskog uređaja sa svrhom postizanja unutrašnje stimulacije, a razlog može biti što se u situacijama pritiskanja spolovila tijekom igre ili za vrijeme korištenja nekog multimedijskog uređaja sa svrhom postizanja unutrašnje stimulacije nije primjenjivala nikakva točno određena strategija prevencije. Ukoliko se u obzir uzmu samo one intervencije kod kojih postoji i strategija prevencije i strategija intervencije, pri čemu je važno istaknuti činjenicu da se strategija intervencije poduzima u slučajevima kada strategija prevencije nije učinkovita, odnosno kada rezultira pojavom bilo kakvog oblika nepoželjnog ponašanja, iz grafikona na Slici 13 i iz tablice

na slici 7 može se vidjeti da se od strategija prevencije i intervencije najčešće primjenjivao veliki crni X, odnosno ploča s fotografijama djevojčici ograničenih stvari, zatim vizualni raspored PRVO-ONDA, i na kraju SAT, iz čega proizlazi da je djevojčica najviše nepoželjnih ponašanja izražavala u situacijama kada joj se nije dalo nešto što je jako željela, nešto manje nepoželjnih ponašanja izražavala je u situacijama kada se od nje tražilo izvršenje nekog teškog zadatka, a najmanje kada ju se prekidalo u voljenoj aktivnosti. Osim toga, iz grafikona na Slici 13 gdje prvi stupac prikazuje broj primijenjenih strategija prevencije, a drugi broj strategija intervencije koje su se morale primijeniti jer strategije prevencije nisu bile učinkovite, može se iščitati da je najučinkovitija strategija prevencije ona koja podrazumijeva korištenje X-a jer je nakon primjene te strategije djevojčica prvi put prestala izražavati nepoželjno ponašanje, dakle u trećem tjednu provođenja programa, kada se strategija prevencije primijenila 15 puta, a strategija intervencije 11 puta, što znači da se nepoželjno ponašanje nije pojavilo 4 puta u situaciji nedavanja djevojčici nečega što želi, te se nakon primjene te strategije u sedmom tjednu provođenja programa nepoželjno ponašanje više nije pojavilo. Po učinkovitosti, iza X-a slijedi vizualni raspored PRVO-ONDA jer je djevojčica nakon primjene te strategije nepoželjno ponašanje prestala izražavati kao i kod X-a u trećem tjednu provođenja programa, kada se strategija prevencije primijenila 9 puta, a strategija intervencije 7 puta, što znači da se nepoželjno ponašanje nije pojavilo 2 puta u situaciji nedavanja djevojčici nečega što želi, ali se nakon primjene te strategije u zadnjem, devetom, tjednu provođenja programa nepoželjno ponašanje nije ni jednom pojavilo nakon primjene strategije prevencije koja uključuje vizualni raspored PRVO-ONDA, dakle dva tjedna kasnije nego što je to bio slučaj s primjenom X-a. Najneučinkovitijom strategijom intervencije pokazao se SAT, odnosno strategija prevencije koja je učinkovita postala tek u četvrtom tjednu provođenja programa, kada se nepoželjno ponašanje pojavilo samo jedanput, odnosno kada je od 6 primijenjenih strategija prevencije 5 njih bilo učinkovito. Osim toga, čak ni zadnji tjedan provođenja programa nije prošao bez pojave nepoželjnog ponašanja nakon primjene SAT-a. Iz grafikona na Slici 13 također se jasno može vidjeti da se krajem provođenja programa primjenjuje u svakoj situaciji u kojoj djevojčica izražava nepoželjna ponašanja veći broj strategija prevencije nego intervencije, odnosno da se smanjuje broj poduzetih strategija intervencije, zbog toga što su strategije prevencije u većem broju učinkovitije. Navedeno nije bio slučaj na početku provođenja programa, a što govori u prilog činjenici da je vizualna podrška poboljšala funkcioniranje djevojčice i kvalitetu ne samo njezinog života, već i života njezine obitelji zbog smanjenja nepoželjnih ponašanja.

7.2. Rezultati i rasprava kvalitativnog dijela istraživanja

Temeljem kvalitativne tematske analize (Braun, Clarke, 2006) u ovom poglavlju prikazani su nalazi istraživanja interpretirani prema ključnim temama i pripadajućim podtemama.

U Tablici 1 prikazane su promjene u nepoželjnim ponašanjima djevojčice s poremećajem iz spektra autizma iz perspektive njezine majke s pripadajućim temama i s pripadajućim podtemama.

Prikazani nalazi kvalitativne tematske analize odgovaraju na postavljeno istraživačko pitanje: „Koje promjene primjećuje majka u nepoželjnim ponašanjima kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja?“

Tablica 1: Promjene u nepoželjnim ponašanjima djevojčice s poremećajem iz spektra autizma

TEMATSKO PODRUČJE:	
PROMJENE U NEPOŽELJNIM PONAŠANJIMA DJEVOJČICE S POREMEĆAJEM IZ SPEKTRA AUTIZMA	
TEME	PODTEME
PROMJENE U FREKVENCiji I INTENZITETU NEPOŽELJNIH PONAŠANJA	Smanjenje pritiskanja spolovila i agresije
PROMJENE U SVAKODNEVNOM FUNKCIONIRANJU DJEVOJČICE	Poboljšanje: komunikacija, dogovor, reakcija na prekidanje u željenoj aktivnosti, reakcija na nedavanje željenoga, samostalnost, verbalno razumijevanje, razvoj govora, vizualna percepcija, imitacija i pamćenje, pjesmice i brojalice Korištenje odgovarajućih učinkovitih strategija Promjene u nepoželjnim ponašanjima s obzirom na okruženje

Majka djevojčice s poremećajem iz spektra autizma primjećuje promjene kod svoje kćeri nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja, i u skladu s time u ovom se istraživanju pojavljuju prije svega dvije važne teme, a to su promjene u frekvenciji i intenzitetu nepoželjnih ponašanja i promjene u svakodnevnom funkcioniranju djevojčice.

Naime, prema izjavama majke promjene u frekvenciji i intenzitetu nepoželjnih ponašanja odnose se na to da se djevojčica rjeđe upušta u pritiskanje spolovila, a uz to, navedeno je nepoželjno ponašanje slabijeg intenziteta, što znači da je djevojčicu lakše prekinuti u pritiskanju spolovila; nekad nije čak potrebna ni fizička intervencija u smislu micanja ruku djevojčice sa spolovila ili dužeg držanja njezinih ruku kako ne bi pritiskala spolovilo, nego je dovoljno čak samo verbalno i strogo upozoravanje djevojčice njezinim imenom i česticom „ne“ da bi se ona prekinula. Samim time majka navodi da ju je lakše i preusmjeriti na neku njoj ugodnu i zanimljivu aktivnost. Djevojčica se također rjeđe upušta u agresivno ponašanje, koje uz to nije više toliko intenzivno kao prije početka provođenja programa, a osim toga, uklonila su se nepoželjna ponašanja poput grizenja, a ostala su ona manje štetna za socijalnu okolinu poput štipanja.

Promjene u svakodnevnom funkcioniranju djevojčice prema izjavama majke vežu se uz korištenje odgovarajućih učinkovitih strategija. Poboljšanje komunikacije s obitelji i širom okolinom, iako majka navodi, ne povezuje ni s jednom od strategija iz programa. Međutim, lakše postizanje dogovora s djevojčicom majka veže uz strategiju koja se odnosi na vizualni raspored PRVO-ONDA, gdje se djevojčici postavi određeni zadatak ili zahtjev na način da joj se to predoči vizualno tako da se fotografija određenog zahtjeva ili zadatka stavi na vizualni raspored ispod teksta PRVO, a ispod teksta ONDA stavi se nagrada koja djevojčici služi kao motivator kako bi što samostalnije i bez izražavanja nepoželjnog ponašanja izvela ono što se od nje traži. Adekvatnu reakciju na prekidanje u željenoj aktivnosti, odnosno oduzimanje željenog predmeta ili igračke majka veže uz strategiju koja se odnosi na SAT, gdje se djevojčici prije prekidanja ili oduzimanja SAT-om, konkretnim vizualnim predmetom, najavi završetak neke ugodne aktivnosti i na taj način omogući da organizira svoje vrijeme i da se pripremi na neku drugu aktivnost. Spomenuti SAT opet joj se pokaže nakon određenog vremena, obično nakon nekoliko minuta, nakon čega slijedi vođenje djevojčice iz ugodne aktivnosti (igre, parka, kupanja...) ili oduzimanje predmeta kojim je zaokupirana. Lakše prihvaćanje granica, tj. ograničene dostupnosti određenih predmeta (slatkiša, mobitela, soka) majka veže uz strategiju ploče s fotografijama ograničenih stvari i vizualne podrške u obliku X-a; naime na toj se ploči nalaze dvije fotografije, primjerice čipsa, i nakon što djevojčica traži čips jedanput, na jednu se fotografiju odmah stavi X, a kad čips traži i drugi put, X se stavi i na drugu fotografiju, ukoliko pak djevojčica i treći put traži čips, više ga ne dobiva jer ga je dobila određeni broj puta te joj se ukazuje na obje fotografije prekrivene iksevima. Kako bi se spriječilo izražavanje pritiskanja spolovila od izuzetne je važnosti djevojčicu voditi tijekom praznoga hoda do njoj ugodnih

aktivnosti ili joj nuditi omiljene igračke ili predmete, što majka ne spominje u polustrukturiranom intervjuu, a dio je programa. Poboljšanje u razini samostalnosti, kao i u verbalnom razumijevanju, razvoju govora, vizualnoj percepciji, imitaciji i pamćenju te reprodukciji pjesmica i brojalica u dijelovima majka spominje, ali ne veže ni uz jednu strategiju, iz čega proizlazi da je prilagođavanje komunikacije vizualnom stilu funkcioniranja djevojčice rezultiralo svim navedenim pozitivnim promjenama u njezinom životu.

U Tablici 2 prikazane su promjene na osobnoj razini majke s pripadajućim temama i s pripadajućim podtemama.

Prikazani nalazi kvalitativne tematske analize odgovaraju na postavljeno istraživačko pitanje: „Koje promjene primjećuje majka na osobnoj razini nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja?“

Tablica 2: Promjene na osobnoj razini majke

TEMATSKO PODRUČJE:	
PROMJENE NA OSOBNOJ RAZINI MAJKE	
TEME	PODTEME
POZITIVNE EMOCIJE	Olakšanje, mirnoća, sigurnost
NEGATIVNE EMOCIJE	Zabrinutost, strah
POZITIVNE PROMJENE U SOCIJALNOM ŽIVOTU	Češći odlasci u trgovačke centre, parkove, kino, k prijateljicama Češći razgovori sa susjedima u parku Širenje kruga prijateljstva

Osim pozitivnih promjena primijećenih kod djevojčice, nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja primjećuju se i pozitivne promjene na osobnoj razini majke koja je i sama sudjelovala u planiranju i implementaciji samog programa. Prva tema koja se pojavljuje u odgovorima sudionika odnosi se na pozitivne emocije nje same nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja. Pozitivne emocije prema odgovorima majke podrazumijevaju olakšanje, mirnoću i sigurnost, a ne frustraciju, anksioznost i stres kao što je

to bio slučaj prije provođenja programa, zbog same činjenice što je ona sada puna znanja o pravilnom postupanju sa svojom kćeri i čvrstog uvjerenja da će se nepoželjna ponašanja nastaviti smanjivati i dalje.

Osim toga, sljedeća tema koja se pojavljuje u odgovorima sudionika odnosi se na njezine negativne emocije, a koje podrazumijevaju zabrinutost i strah vezano uz to da izvan obiteljskog okruženja, prije svega u školi, ponašanje djevojčice neće biti primjereno, odnosno da djevojčica prije svega zbog pritiskanja spolovila neće ni biti prihvaćena u školu.

Sljedeća tema koja se pojavljuje u odgovorima majke odnosi se na pozitivne promjene u njezinom socijalnom životu, a koje se uočavaju kroz češće odlaske, bilo sama, bilo sa sinom i kćeri, u trgovačke centre, parkove, kino, k prijateljicama, zatim kroz češće razgovore sa susjedima koji više ne osuđuju majku za neispravne odgojne postupke, i na kraju kroz širenje kruga prijateljstva koji više ne čine samo roditelji djece sa sličnim problemima i teškoćama, nego i majke tipične djece, uglavnom majke sinovljevih suučenika.

Sve navedeno implicira na činjenicu da se nakon provedenog programa kod majke osim pozitivnih emocionalnih promjena, što se i očekivalo, pojavljuju i negativne emocionalne promjene, što se nije očekivalo, odnosno što je iznenađujuće za perspektivu majke.

U Tablici 3 prikazana je ostvarena podrška koju je majka dobila prilikom provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja pripadajućim temama i s pripadajućim podtemama.

Prikazani nalazi kvalitativne tematske analize odgovaraju na postavljeno istraživačko pitanje: „Kakvo je iskustvo majke s ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja?“

Tablica 3: Ostvarena podrška prilikom provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja

TEMATSKO PODRUČJE:	
OSTVARENA PODRŠKA PRILIKOM PROVOĐENJA PROGRAMA ZA SMANJIVANJE NEPOŽELJNIH PONAŠANJA	
TEME	PODTEME
STRUČNA PODRŠKA STUDENTICE – EDUKACIJSKE REHABILITATORICE	<p>Važnost topline i privrženosti, energije, volje i želje</p> <p>Informiranost o temeljnim pojmovima kroz pisani oblik i demonstraciju strategija</p> <p>Važnost učestale suradnje između majke i edukacijske rehabilitatorice</p> <p>Važnost uzimanja u obzir želja majke prilikom kreiranja programa</p> <p>Zadovoljstvo majke podrškom edukacijske rehabilitatorice</p>
NEFORMALNA PODRŠKA OBITELJI	Važnost psihološke i emocionalne podrške od strane supruga i roditelja
FORMALNA PODRŠKA STRUČNJAKA U VRTIĆU	Nezadovoljstvo majke podrškom stručnjaka u vrtiću

Prva tema koju sudionik istraživanja prepoznaje kao neizostavan čimbenik koji utječe na učinkovitost programa, a koji je vezan uz podršku, je stručna podrška studentice, odnosno edukacijske rehabilitatorice, ne samo djevojčici s kojom je ona tri dana po četiri sata tjedno provodila program u domu obitelji, nego i njoj samoj prilikom sudjelovanja u provođenju programa. Vezano uz ovu temu prepoznaje se važnost uspostavljanja odnosa edukacijske rehabilitatorice s djevojčicom koji se temelji na razvoju međusobne topline i privrženosti više negoli znanje i snalaženje sa samim strategijama prevencije i intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja. Stručna podrška edukacijske rehabilitatorice osim u životu djevojčice igra važnu ulogu i u životu majke te se očituje u velikoj mjeri kroz informiranje majke o temeljnim pojmovima važnim za snalaženje i razumijevanje programa, kao što su strategije prevencije i strategije intervencije, koji su majki objašnjeni laički, svakodnevnim rječnikom. Osim toga, stručna podrška majki očituje se kroz konkretnu demonstraciju strategija te izradu smjernica u tiskanom obliku sa svrhom da majki uvijek budu nadohvat ruke. Adekvatna se stručna podrška također prepoznaje kroz redovitu, svakodnevnu, suradnju s majkom bilo

telefonskim putem, bilo licem u lice, ali i kroz uvažavanje majčinog mišljenja i uzimanje u obzir njezinih želja prilikom kreiranja programa kao osobe koja najviše vremena provodi sa svojim djetetom. Na kraju, adekvatna stručna podrška nemoguća je bez uzimanja u obzir sposobnosti i potreba djevojčice, a prije svega njezinog vizualnog stila funkcioniranja. Na pozitivne učinke programa u velikoj mjeri utječe i zadovoljstvo majke podrškom edukacijske rehabilitatorice, a što se očituje u dobroj uzajamnoj komunikaciji s jedne strane, i s druge strane u napretku djevojčice u određenim aspektima ponašanja i komunikacije.

Sljedeća tema koja se pojavljuje vezano uz podršku je neformalna podrška obitelji bez koje, prema izjavama majke, ne bi bilo moguće njezino nošenje s ophođenjem s vlastitom kćeri i s mnogobrojnim intervencijama iz programa. Neformalna podrška obitelji prije svega se veže uz podršku supruga koji je sudioniku istraživanja, majki djevojčice s PSA, iako je zaposlen u inozemstvu, pružio ohrabrenje, suosjećanje i razumijevanje u posebno teškim trenucima i situacijama kroz često dugotrajne razgovore. Za majku je od izuzetne važnosti i psihološka, emocionalna i materijalna pomoć roditelja, odnosno bake i posebno djeda djevojčice.

Još jedna tema koja se pojavljuje vezano uz podršku je i formalna podrška stručnjaka u vrtiću koja je zapravo nedostatna, u skladu s čime majka izražava svoje nezadovoljstvo. Sudionik ovog istraživanja, sama majka, nailazi na nedostatak komunikacije sa stručnjakinjama vrtića, a osim toga, prilično je kritična kada spominje činjenicu da edukacijskoj rehabilitatorici i odgajateljici u prvom planu nikad nije nepoželjno ponašanje njezine kćeri, odnosno pritiskanje spolovila, nego jače izražena nepoželjna ponašanja druge djece poput vikanja i agresije. Zbog toga se nameće potreba za osvještavanjem majke da je u skupini od petero djece od kojih sva izražavaju različite određene oblike nepoželjnih ponašanja pažnju potrebno posvetiti upravo onima koja najviše štete ili djetetu ili njegovoj okolini.

U Tablici 4 prikazane su provedene strategije prevencije i intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja te mogućnosti unaprjeđenja programa iz perspektive majke s pripadajućim temama i s pripadajućim podtemama.

Prikazani nalazi kvalitativne tematske analize odgovaraju na postavljeno istraživačko pitanje: „Kakvo je iskustvo majke s provođenjem strategija prevencije i intervencije za nepoželjna ponašanja i koja su njezina promišljanja o nedostacima i mogućnostima unaprjeđenja programa?“

Tablica 4: Provođenje strategija prevencije i intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja te unaprjeđenje programa

TEMATSKO PODRUČJE:	
PROVOĐENJE STRATEGIJA PREVENCIJE I INTERVENCIJE ZA SMANJIVANJE NEPOŽELJNIH PONAŠANJA TE UNAPRJEĐENJE PROGRAMA	
TEME	PODTEME
KORIŠTENJE STRATEGIJA ZA SMANJIVANJE NEPOŽELJNIH PONAŠANJA	Razumijevanje funkcije nepoželjnih ponašanja Učestalost primjenjivanja strategija Razlika u učestalosti primjenjivanja strategija prevencije i strategija intervencije Učinkovitost primjenjivanja strategija prevencije i strategija intervencije
TEŠKOĆE U PRIMJENI STRATEGIJA	Nepraktičnost zbog potrebe prijenosa vizualne podrške Potreba za organiziranošću, dobrom strukturom i pripremom te stalnom angažiranošću Umor i iscrpljenost te svakodnevne obveze Problem preopsežnosti programa
UNAPRJEĐENJE PROGRAMA	Potreba za daljnjim provođenjem programa u obiteljskom okruženju i u vrtiću

Iz teme korištenje strategija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja može se iščitati da provođenje strategija prevencije i strategija intervencije nije moguće bez prethodnog poznavanja i razumijevanja funkcija nepoželjnih ponašanja. Naime, izjave majke o tome da agresija od strane djevojčice služi kao sredstvo komunikacije kojim ona izražava svoje nezadovoljstvo te da pritiskanje spolovila služi kao sredstvo postizanja unutrašnje stimulacije upućuju na činjenicu da majka razumije funkcije nepoželjnih ponašanja i da u skladu s time poduzima odgovarajuće strategije. Međutim, pritiskanjem spolovila djevojčica također izražava svoje nezadovoljstvo zbog postavljanja određenog zadatka ili zahtjeva, zbog prekidanja u ugodnoj aktivnosti i zbog odbijanja davanja željenih stvari (slatkiša, mobitela, soka...), a što

majka ne spominje u svojim izjavama. Vezano uz navedenu temu sudionik govori o nastojanju na svakodnevnom (više u tjednu negoli vikendom) i dosljednom korištenju strategija, što je važno za uspješno funkcioniranje djevojčice. Osim toga, sudionik spominje češće korištenje strategija prevencije negoli strategija intervencije što se tiče oba nepoželjna ponašanja, i agresije i pritiskanja spolovila, zbog njihove učinkovitosti u sprečavanju da dođe do istih. Uz to, kao najučinkovitije strategije prevencije sudionik prepoznaje vizualnu podršku X (znak za „nema“) i komunikacijsku knjigu, navodeći pritom nekorištenje ili rijetko korištenje SAT-a i vizualnog rasporeda PRVO-ONDA kao strategija prevencije, što je proturječno prethodnoj izjavi. U ovoj je interpretaciji važno spomenuti činjenicu da djevojčica kao sredstvo komunikacije koristi komunikacijsku bilježnicu, ali u provedenom programu za smanjivanje nepoželjnih ponašanja utemeljenom na funkcionalnoj procjeni ponašanja komunikacijska knjiga ne spada u strategije prevencije. Preusmjeravanje sudionik prepoznaje kao najučinkovitiju strategiju intervencije, pri čemu je važno spomenuti da se ona veže uz pritiskanje spolovila kao nepoželjnog ponašanja.

Tema koja se još pojavljuje vezano uz provođenje strategija prevencije i intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja jesu teškoće u primjeni strategija, koje prema izjavama majke podrazumijevaju nepraktičnost primjene vizualne podrške, odnosno strategija prevencije zbog potrebe za stalnim transportom (na igralište, u park, u trgovački centar, u kafić, ali i doma iz jedne u drugu prostoriju) te potrebu za organiziranošću, dobrom strukturom i pripremom te stalnom angažiranošću, kao i prevelika opsežnost programa, a same teškoće u provođenju programa uzrokuje vrlo često umor i iscrpljenost majke zbog 8-satnog rada na važnoj i odgovornoj poziciji i svakodnevne brige kojima je potrebno posvetiti pažnju.

Iz teme unaprjeđenje programa na vidjelo izlazi potreba za daljnjim provođenjem programa u obiteljskom okruženju, ali uz neprestano praćenje reakcija, potreba i sposobnosti djevojčice radi njegovog istovremenog mijenjanja i prilagođavanja svemu tome, kao i potreba za provođenjem programa u vrtiću jer bi to, prema izjavama majke, doprinijelo još većem smanjenju frekvencije i intenziteta u pritiskanju spolovila.

8. ZAKLJUČAK

U ovom su radu prikazani rezultati provedenog kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja na temu učinkovitosti, odnosno doprinosa intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djevojčice s poremećajem iz spektra autizma. Isto tako, ovim je radom obuhvaćen i teorijski pregled relevantnih koncepata vezanih uz poremećaj iz spektra autizma i nepoželjna ponašanja te funkcionalnu procjenu ponašanja, odnosno intervencije za nepoželjna ponašanja. Osnovni cilj rada bio je prije svega utvrditi funkcije nepoželjnih ponašanja (grebanja, štipanja, udaranja rukama i nogama, grizenja i bacanja na pod te pritiskanja spolovila) te ispitati utjecaj primjene intervencija utemeljenih na funkcijama nepoželjnih ponašanja na frekvenciju i intenzitet nepoželjnih ponašanja kod djevojčice s PSA, ali i dobiti dublji uvid u doprinos intervencija namijenjenih smanjivanju nepoželjnih ponašanja iz perspektive majke.

Kvantitativnim dijelom istraživanja utvrdilo se da su funkcije nepoželjnih ponašanja, od čega agresivnog ponašanja i pritiskanja spolovila, kod djevojčice s PSA izbjegavanje, dobivanje i samostimulacija te da djevojčica od svih nepoželjnih ponašanja najčešće izražava pritiskanje spolovila u svrhu samostimulacije. Također se pokazalo da je pod utjecajem intervencija utemeljenih na funkcionalnoj procjeni ponašanja, a koje uključuju različite postupke od kojih prije svega podršku, i to vizualnu, verbalnu, fizičku, dodir, pokazivanje, ali i ignoriranje nepoželjnog ponašanja i uzmicanje od djevojčice, gašenje, prekidanje i preusmjeravanje te nagrađivanje, odnosno pojačanje, došlo do smanjenja frekvencije agresivnog ponašanja i pritiskanja spolovila u svim funkcijama, kao i do smanjenja intenziteta pritiskanja spolovila u funkciji samostimulacije. Osim što su se smanjila nepoželjna ponašanja, pod utjecajem intervencija došlo je i do poboljšanja u funkcioniranju djevojčice u različitim razvojnim područjima, naime, ona je postala samostalija i uspješnija u aktivnosti oblačenja, naučila je imitirati veći broj jednostavnih radnji i pokazati veći broj dijelova tijela na nalog te je usvojila veći broj novih pojmova, odnosno bolja je u prepoznavanju i imenovanju novih riječi, uglavnom imenica, zatim lakše se samoregulira u situacijama kada se ili prekine u nekoj njoj ugodnoj aktivnosti ili joj se zbog određenog razloga odbije dati nešto što jako želi, odnosno uz vizualnu je podršku prije svega djevojčica naučila organizirati vrijeme preostalo za igru ili neku ugodnu aktivnost te da postoje stvari koje može dobiti samo u ograničenim količinama. Zbog toga što su strategije prevencije prilagođene vizualnom stilu funkcioniranja djevojčice, odnosno njezinoj razini razumijevanja i načinu komunikacije prije svega, pokazale su se izuzetno učinkovitima, pogotovo one koje su se i češće koristile, iz čega proizlazi da je za učinkovitost

intervencija nužna dosljednost u njihovoj primjeni. Tako je djevojčica najviše nepoželjnih ponašanja izražavala u situacijama kada joj se zbog određenog razloga nije davalo nešto što želi, ali se samim time, kako bi se prevenirala nepoželjna ponašanja u svrhu dobivanja, strategija prevencije koja podrazumijeva primjenu velikog crnog X-a i ploče s fotografijama ograničenih stvari najčešće koristila, što je najvjerojatnije i dovelo do toga da se na kraju pokazala najučinkovitijom. Suprotno tome, najmanje nepoželjnih ponašanja djevojčica je izražavala u situacijama kada se prekidala u ugodnim aktivnostima, zbog čega se strategija prevencije koja podrazumijeva primjenu sata radi vizualne strukture vremena najrjeđe koristila, i tako na kraju pokazala najmanje učinkovitom strategijom prevencije. Dakle, u obje se situacije primjenjivala vizualna podrška, bilo u obliku fotografija, bilo u obliku konkretnog predmeta, i to u svrhu dobivanja (ista funkcija nepoželjnih ponašanja), učinkovitijom se pokazala ona koja se primjenjivala češće. Uz sve navedeno važno je spomenuti da su se strategije intervencije krajem provođenja programa rjeđe primjenjivale, a strategije prevencije češće, što nije bio slučaj na početku provođenja programa. Što se tiče kvantitativnog dijela istraživanja, važno je istaknuti i činjenicu da je uzorak činilo samo jedno dijete, odnosno nije bilo kontrolnog uzorka, zbog čega je rezultate nemoguće generalizirati. Međutim, oni upućuju na to da je napredak moguće postići kod svakog djeteta ukoliko se pronađe i pruži odgovarajući način. Veoma je važno pristupiti individualno svakom pojedinom djetetu kako bi se njegove sposobnosti, potrebe i interesi najbolje mogli prepoznati.

I kvalitativnim se dijelom istraživanja pokazalo da su intervencije utemeljene na funkcionalnoj procjeni ponašanja djelotvorne (vizualni raspored PRVO-ONDA, ploča s fotografijama ograničenih aktivnosti, vizualna podrška X, konkretni predmet SAT, adekvatna podrška (pojačana), pozitivno pojačanje, gašenje, prekidanje, preusmjeravanje...), i to ne samo za djevojčicu, u pogledu smanjivanja nepoželjnih ponašanja i poboljšanja u njezinom funkcioniranju na različitim razvojnim područjima na koja je sam program bio usmjeren (komunikacija, dogovor, reakcija na prekidanje u željenoj aktivnosti, reakcija na nedavanje željenoga, samostalnost, verbalno razumijevanje, razvoj govora, vizualna percepcija, imitacija i pamćenje, pjesmice i brojalice), već i za majku, zbog činjenice da dovode do pozitivnih promjena, i to prvenstveno emocionalnih promjena i promjena u socijalnom životu. Naime, kako istraživanja pokazuju, svaki je roditelj djeteta s poremećajem iz spektra autizma suočen sa stresom uzrokovanim njegovim nepoželjnim ponašanjima (Hall i Graff, 2012; Glazzard i Overall, 2012; Weiss i Lumsky, 2011), a taj se stres smanjuje nakon određenih učinkovitih intervencija. Majka je, kako istraživanje pokazuje, u globalu zadovoljna učincima provedenog

programa u smislu smanjivanja frekvencije i intenziteta nepoželjnih ponašanja: agresije i pritiskanja spolovila, međutim još uvijek na vidjelo izlazi njezina snažna želja za uklanjanjem nepoželjnog ponašanja koje se odnosi na pritiskanje spolovila, zbog čega se nameće potreba za objašnjavanjem majki razloga na njoj primjeren način zbog kojih je takvo ponašanje nemoguće u potpunosti ukloniti, osim ako se, kao što navode Moll i Schmidt (1991), ne počne primjenjivati medikamentozna terapija. Kako samom djetetu, tako je i roditelju potrebno pružiti odgovarajuću podršku. Pod podršku spadaju svi oblici pomoći koje pojedinac može primiti kako bi se lakše suočio s pojedinom situacijom. Podrška se može podijeliti na formalnu podršku i neformalnu podršku. Formalna podrška definirana je kao socijalna, psihološka, fizička ili financijska pomoć koja je besplatno ili za određenu naknadu primljena kroz organiziranu grupu ili agenciju, dok je neformalna podrška definirana kao mreža koja može uključivati užu obitelj i rodbinu, prijatelje, susjede, druge roditelje koji imaju dijete s teškoćama (Bristol, 1983 prema Boyd, 2002). Istraživanje pokazuje zadovoljstvo majke ostvarenom formalnom podrškom, ali i važnost uključivanja neformalne podrške bez koje teško da bi majka bila ohrabrena u dosljednom provođenju potrebnih strategija. U ovom je istraživanju važno spomenuti i oprečne nalaze koji proizlaze iz izjava majke, a tiču se provođenja strategija prevencije i intervencije; naime s jedne strane majka navodi da dosljedno provodi strategije prevencije, dok kasnije spominje da te iste strategije provodi veoma rijetko. Nedostatak kvalitativnog dijela istraživanja upravo je vezan uz to što se zbog određenih okolnosti istraživanja (žurba majke da djecu izvede na igralište) nije dodatnim potpitanjima ispitala istinitost navedenih tvrdnji. Također je važno spomenuti da majka pod strategije prevencije ubraja i one koje to nisu, kao što je komunikacijska bilježnica, što se može povezati s teškoćama u provođenju programa, odnosno s preopsežnošću samog programa, što je najvjerojatnije dovelo do teškog snalaženja majke u ophođenju s ponašanjem djevojčice, odnosno sa samim strategijama. Međutim, prije spomenuta adekvatna podrška s vremenom se sve više pokazala od pomoći majki. Osim toga, važno je prepoznati da majka najčešće provodi i najučinkovitijima smatra upravo one strategije koje su usmjerene na njezine prioritete, a to su strategije intervencije prekidanja i preusmjeravanja pritiskanja spolovila, što je nepoželjno ponašanje protiv kojeg se majka snažno bori i želi da se ukloni, te vizualna podrška iks kao strategija prevencije u slučaju oba nepoželjna ponašanja, jer je u interesu majke da djevojčica smanji konzumiranje slatkiša te količinu vremena provedenog na mobitelu, a što je u skladu s rezultatima kvantitativnog dijela istraživanja. Naime, kvantitativnim se dijelom istraživanja najučinkovitijom strategijom prevencije pokazala upravo primjena velikog crnog X-a, i to zbog učestalosti njegova korištenja, što je i razumljivo ukoliko je i majka navedenu strategiju najčešće primjenjivala. U istraživanju se pokazalo isto tako da

unatoč navedenoj teškoći (preopsežnost programa), ali i ostalim teškoćama koje se vežu uz provođenje programa, poput nepraktičnosti primjene strategija prevencije, majka nastoji strategije prevencije (kao i strategije intervencije) provoditi svakodnevno, a nameće se i potreba za njihovim provođenjem u okolinama izvan obitelji, poput parka, kafića, trgovačkog centra, i vrtića prije svega.

Nalazi dobiveni istraživanjem upućuju na sljedeće preporuke ili smjernice:

- Program koji dovodi do smanjenja nepoželjnih ponašanja i povećanja primjerenih ponašanja trebao bi se temeljiti na funkcionalnoj procjeni ponašanja i biti prilagođen individualnim sposobnostima i potrebama djeteta s poremećajem iz spektra autizma i njegovom vizualnom funkcioniranju
- Potrebno je neprestano pratiti i promatrati promjene u ponašanju djeteta i modificirati program u skladu s time
- Osim uzimanja u obzir individualnosti djeteta, za osiguravanje djelotvornosti, odnosno učinkovitosti programa od izuzetne je važnosti uzeti u obzir želje i potrebe roditelja, prije svega prilikom planiranja programa
- Uključivanje roditelja u provođenje programa osigurava njegovu veću djelotvornost, kao i, povezano s time, pozitivne, a ne negativne emocije roditelja
- Roditelju koji provodi program potrebno je pružiti formalnu podršku kroz učestalu suradnju utemeljenu na recipročnoj komunikaciji
- Za djelotvornost, odnosno učinkovitost programa ključna je dosljednost u njegovom provođenju te bi svi koji su uključeni u život i brigu za dijete, od odgajatelja, edukacijskih rehabilitatora, uže i šire obitelji, trebali poštivati navedeno načelo; edukacijski rehabilitator koji radi s djetetom ima važnu ulogu u stalnom ohrabivanju i poticanju roditelja na dosljednost
- Neformalna podrška prirodnog kruga važna je jer roditelju koji je uključen u brigu za dijete pruža sigurnost u psihološkom, socijalnom, emocionalnom i materijalnom pogledu
- Roditelja djeteta s poremećajem iz spektra autizma koji provodi program potrebno je usmjeriti na grupe podrške dostupne u zajednici
- U formiranju programa potrebno je uzeti u obzir prioritete obitelji vezane uz poboljšanje funkcioniranja djeteta, a tek kasnije uvoditi ostale edukacijsko-rehabilitacijske prioritete

- Prilikom podučavanja roditelja uključenog u provođenje programa preporuča se početi sa strategijama korak po korak, odnosno ukoliko program za smanjivanje nepoželjnih ponašanja i uključuje više strategija prevencije i intervencije, podučavati roditelja njihovoj primjeni uvodeći novu strategiju tek dok roditelj bude vješt i siguran s primjenom prethodne

Prema trenutnim saznanjima istraživača ovog rada, postoji znatan broj istraživanja, iako više u svijetu negoli kod nas, usmjeren na učinke različitih programa koji se odnose na nepoželjna ponašanja, pri čemu i onih utemeljenih na funkcionalnoj procjeni ponašanja, na dijete, dok istraživanja u kojima se promatraju učinci takvih programa na roditelje nema. Isto tako, u Republici Hrvatskoj nema istraživanja poput ovog koja uključuju perspektivu roditelja, odnosno majke koja i sama sudjeluje u provođenju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja djeteta s poremećajem iz spektra autizma, zbog čega se nameće potreba za istraživanjem ovog područja. Zanimljivo bi bilo uključiti ne samo majke, nego i očeve u planiranje, implementaciju i evaluaciju programa usmjerenog na nepoželjna ponašanja i ispitati njihovu perspektivu, ili pak samo ispitati njihovu perspektivu o djelotvornosti programa za nepoželjna ponašanja bez uključivanja u sam program. Važno je još jednom istaknuti činjenicu da je svako dijete različito i da se bilo kakav program uvijek treba temeljiti na njegovim sposobnostima i potrebama, poput programa utemeljenog na funkcionalnoj procjeni ponašanja i primjerenog vizualnom funkcioniranju same djevojčice s PSA koja je bila jedan od sudionika ovog istraživanja. Budućim istraživanjima, potrebno je, stoga, proširiti primjenu ovakvog programa i na drugu djecu s poremećajem iz spektra autizma i sličnim funkcioniranjem kao i djevojčica koja je sudjelovala u istraživanju te uključiti perspektive njihovih roditelja, bilo majki, bilo očeva, kako bi se donijeli neki generalni zaključci i kako bi se mogla donijeti usporedba iskustva različitih roditelja.

9. LITERATURA

Ajduković, D. (2008): Odgovornosti istraživača i valjanost kvalitativne metodologije. U: Koller-Trbović, N., Žižak, A. (ur.): Kvalitativni pristup u društvenim znanostima (str. 37-53). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Boyd, B. A. (2002): Examining the Relationship Between Stress and Lack of Social Support in Mothers of Children With Autism, *Focus Autism Other Developmental Disabilities*, 17, 4, 208-215.

Braun, V., Clarke, V. (2006): Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3, 2, 77-101.

Bujas Petković, Z., Frey Škrinjar, J., Hranilović, D., Divčić, B., Stošić, J. (2010): Poremećaji autističnog spektra: značajke i edukacijsko-rehabilitacijska podrška. Zagreb: Školska knjiga.

Carr, E. G., Levin, L., McConnachie, G., Carlson, J. I., Kemp, D. C., Smith, C. E. (1999): Comprehensive multisituational intervention for problem behavior in the community: long term maintenance and social validation, *Journal of Positive behavior Interventions*, 1, 1, 5-25.

Cepanec, M., Šimleša, S., Stošić, J. (2015): Rana dijagnostika poremećaja iz autističnog spektra – teorija, istraživanja i praksa, *Klinička psihologija*, 8, 2, 203-224.

Charlop-Christy, M. H., Carpenter, M., Le, L., Leblanc, L. A., Kellet, K. (2002): Using the Picture exchange communication system (PECS) with children with autism: assessment of PECS acquisition, speech, social-communicative behavior, and problem behavior, *Journal of Applied Behavior Analysis*, 35, 3, 213-231.

Charlop-Christy, M. H., Le, L., Freeman, K. A. (2000): Comparison of video modelling with in vivo modelling for teaching children with autism, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 30, 537-552.

Dunlap, G., Kern, L., Worcester, J. (2001): ABA and academic instruction, *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 16, 2, 129-137.

Glazzard, J., Overall, K. (2012): Living with autistic spectrum disorder: parental experiences of raising a child with autistic spectrum disorder (ASD), *British Journal of Learning Support*, 27, 1, 37-45.

Gresham, F. M., Watson, T. S., Skinner, C. H. (2001): Functional Behavioral Assessment: principles, procedures, and future directions, *School Psychology Review*, 30, 2, 156-72.

Hall, H. R., Graff, J. C. (2012): Maladaptive behaviors of children with autism: parent support, stress, and coping, *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 35, 3-4, 194-214.

Hayward, D. W., Gale, C. M., Eikeseth, S. (2008). Intensive behavioural intervention for young children with autism: A research-based service model, *Research in Autism Spectrum Disorders*, 3, 571-580.

Horner, R. H., Carr. E. G., Strain, P. S., Todd, W. A., Reed, H. K. (2002): Problem behavior interventions for young children with autism: A research Synthesis, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 32, 3, 423-446.

Iwata B. A., Pace, G. M., Dorsey, M. F., Zarcone, J. R., Voufmer, T. R., Smith, R. G., Rodgers, T. A., Lerman, D. C., Shore, B. A., Mazaleskj, J. L., Goh, H. L., Cowdery, G. E., Kalsher, M. J., Mccosh, K. C., Wnils. K. D. (1994): The functions of self-injurious behavior: An experimental-epidemiological analysis, *Journal of Applied Behavior Analysis*, 27, 1, 215-240.

J. Altire, M., Kluge, S. (2009): Family Functioning and Coping Behaviors in Parents of Children with Autism, *J Child Fam Stud*, 18, 83-92.

Jordan, R., Powell, S. (1995): *Understanding and Teaching Children with Autism*. London: Wiley.

Leburić, A. (2001): Integracija kvalitativnih i kvantitativnih aspekata: perspektive empirijskih istraživanja otoka, *Sociologija sela*, 39, 189-210.

Lloyd, P. L, Kennedy, C. H. (2014): Assessment and treatment of challenging behaviour for individuals with intellectual disability: a research review, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 27, 187-199.

Martinić, B., Bujas Petković, Z. (2000): Ranko i ja: Autizam, što je to? U Bujas Petković, Z. (ur.): *Autizam, što je to?* (str. 78-114). Split: Talik Graficom.

McGee G. G., Daly T. (2007): Incidental teaching of age-appropriate social phrases to children with autism, *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 32, 2, 112-123.

Meves, C. (1994): *Djeci s problemima treba pomoći: ABC o smetnjama u ponašanju – za roditelje*. Đakovo: Biskupski ordinarijat.

Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994): *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Moll, G. H., Schmidt, M. H. (1991): Entwicklungen in der Therapie des frühkindlichen Autismus – Ergebnisse der Therapieforschung, *Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie*, 19, 182-203.

National Autism Center (2015): *Findings and Conclusions: National Standards Project, Phase 2: Addressing the need for evidence-based practice guidelines for autism spectrum disorder*. Randolph, Massachusetts: National Autism Center.

Newcomer, L. L., Lewis, T. J. (2004): Functional behavioral assessment: An investigation of assessment reliability and effectiveness of function-based interventions, *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 12, 3, 168-181.

Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (2006): *Etički kodeks odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju*. Posjećeno 29.5.2017. na mrežnoj stranici: <https://www.azvo.hr/hr/odbor-za-etiku>

Popčević, K., Ivšac Pavliša, J., Bohaček, A. M., Šimleša, S., Bašić, B. (2016): Znanstveno utemeljene intervencije kod poremećaja iz spektra autizma, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52, 1, 100-113.

Rešić, B., Solak, M., Rešić, J., Lozić, M. (2007): Pervazivni razvojni poremećaji, *Paediatrica Croatica*, 51, 159-166.

Sprague, J. R., Horner, R. H. (1995): Functional assessment and intervention in community settings, *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 1, 89-93.

Stošić, J. (2009): Primijenjena analiza ponašanja i autizam – vodič kroz terminologiju, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45, 2, 69-80.

Stošić, J. (2010): Bihevioralni tretmani. U Bujas Petković, Z., Frey Škrinjar, J., Hranilović, D., Divčić, B., Stošić, J. (ur.): *Poremećaji autističnog spektra: značajke i edukacijsko-rehabilitacijska podrška* (str. 260-280). Zagreb: Školska knjiga.

Stošić, J., Lisak, N., Pavić, A. (2016): Bihevioralni pristup problemima ponašanja osoba s intelektualnim teškoćama i razvojnim poremećajima, *Socijalna psihijatrija*, 44, 2, 140-151.

Stošić, J. (2008): Bihevioralni pristup u sprečavanju i uklanjanju nepoželjnih oblika ponašanja i podučavanju djece s autizmom predškolske dobi, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 44, 2, 99-110.

Šimleša, S. (2011): Izvršne funkcije i teorija uma kod osoba s poremećajem iz autističnog spektra, Psihologijske teme, 20, 1, 91-114.

Taanila, A., Järvelin, M. R., Kokkonen, J. (1999): Cohesion and parents' social relations in families with a child with disability or chronic illness, International Journal of Rehabilitation Research, 22, 2, 101-109.

Teaching Students with Autism: A Resource Guide for Schools. Posjećeno 17.7.2017. na mrežnoj stranici: <http://www.bced.gov.bc.ca/specialed/docs/autism.pdf>

Thompson, M. R. (2005): Understanding the Effectiveness of Functional Behavioral Assessments and Functional Behavioral Analysis in the School Setting. Posjećeno 18.7.2017. na mrežnoj stranici: <https://pdfs.semanticscholar.org/9ce6/1d06546f7240102e345db6abf201fb272861.pdf>

Tinzani, M. (2004): Comparing the Picture exchange communication system and sign language training for children with autism, Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 19, 3, 152-163.

Touchette, P. E., MacDonald, R. F., Langer, S. N. (1985): A scatter plot for identifying stimulus control of problem behavior, Journal of Applied Behavior Analysis, 18, 4, 343-351.

Vellonen, V., Karna, E., Virnes, M. (2012): Communication of children with autism in a technology-enhanced learning environment, International Conference on Education and Educational Psychology, Procedia – Social and Behavioral Sciences, 69, 1208-1217.

Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži (2003): Etički kodeks istraživanja s djecom. Zagreb: Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Posjećeno 19.7.2017. na mrežnoj stranici: <http://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/12/Eticki-kodeks-istrazivanja-s-djecom.pdf>

Weiss, J. A., Lunsky, Y. (2011). The Brief Family Distress Scale: A Measure Of Crisis In Caregivers Of Individuals With Autism Spectrum Disorder, Journal of Child & Family Studies, 20, 521-528.

10. PRILOZI

10.1. Prilog 1: Suglasnost za roditelje

SUGLASNOST ZA RODITELJE

Ja, _____, roditelj

(ime i prezime roditelja)

djeteta _____, koje je uključeno u predškolski

(ime i prezime djeteta)

odgoj dječjeg vrtića Bajka,

suglasan/a sam da moje dijete sudjeluje u istraživanju u okviru diplomskog rada studentice Inkluzivne edukacije i rehabilitacije Edukacijsko - rehabilitacijskog fakulteta Ivane Blažinčić, a pod mentorstvom doc.dr.sc. Jasmine Stošić.

Naime, cilj ovog rada je prikaz procesa funkcionalne procjene ponašanja te intervencija za nepoželjna ponašanja djevojčice s poremećajem iz spektra autizma. Prva faza uključivat će utvrđivanje funkcija, odnosno razloga zbog kojih djevojčica izražava nepoželjna ponašanja, dok će druga faza uključivati kreiranje, realizaciju i evaluaciju učinkovitih bihevioralnih intervencija za prevenciju i smanjivanje nepoželjnih ponašanja. Navedeni procesi ovog rada provodit će se u stanu obitelji. Podaci o nepoželjnim ponašanjima najprije će se prikupljati korištenjem posrednih (indirektnih) metoda funkcionalne procjene ponašanja, i to FPP intervjua (Intervju za funkcionalnu procjenu ponašanja) (O'Neill i sur., 1997) i FAST-a (Functional Analysis Screening Tool) (Iwata i sur., 2013) (20.2.2017.-24.2.2017.), te neposrednim opažanjem ponašanja u prirodnim uvjetima, i to pomoću strukturirane ABC liste (27.2.2017.-3.3.2017.), a potom će se izraditi i primijeniti intervencije utemeljene na bihevioralnom pristupu tri puta tjedno kroz vremenski period od devet tjedana (6.3.2017.-5.5.2017.). Na samom početku, tijekom i na kraju istraživanja majka, koja će i sama sudjelovati u provođenju programa, bit će upoznata s dobivenim rezultatima. Istraživanje će se provoditi u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom. Rezultati istraživanja bit će korišteni poštujući princip anonimnosti.

Zagreb, veljača, 2017.

10.2. Prilog 2: ABC lista – strukturirana (agresivno ponašanje)

ABC lista - strukturirana

ABC LISTA PRAĆENJA

IME djeteta:

OPIS PONAŠANJA: agresivno ponašanje (grebanje, štipanje, udaranje rukama, a ponekad i nogama (uglavnom kada joj ruke nisu slobodne, grizenje, bacanje na pod)

Bilježite svaku pojavu ponašanja (brojčani prikaz)!

ŠTO JE PRETHODILO PONAŠANJU?	ŠTO JE USLIJEDILO NAKON POJAVE PONAŠANJA?	NAPOMENE:
Zabrana _____	Grljenje djevojčice uz pokušaj umirivanja _____	
Traženje izvršenja određenog zadatka/zahtjeva/aktivnosti koja djevojčici nije po volji _____	Pružanje podrške djevojčici u izvršavanju zadatka/zahtjeva/aktivnosti _____	
Nije bilo nikakvog socijalnog kontakta/pažnje određeno vrijeme _____	Izvršavanje zadatka/zahtjeva/aktivnosti umjesto djevojčice _____	
Nije bilo uključenosti u bilo kakvu aktivnost određeno vrijeme _____	Povlačenje zadatka/zahtjeva/aktivnosti _____	
Odbijanje davanja nečega što djevojčica želi (predmeta/igračke/slatkiša/aktivnosti) jer u tom trenutku to ne može dobiti zbog određenog razloga _____	Više pažnje/socijalnog kontakta _____	
Oduzimanje željenog predmeta ili igračke	Nuđenje predmeta ili igračka koje djevojčica voli _____	

<hr/> <hr/>	Fizičko vođenje djevojčice do aktivnosti koju voli <hr/>	
Prekidanje u željenoj aktivnosti <hr/>	<hr/>	
<hr/> Promjena rutine <hr/>	Davanje djevojčici željenog predmeta/igračke/slatkiša/aktivnosti <hr/>	
<hr/> Buka <hr/>	Okretanje i odlaženje od djevojčice <hr/>	
<hr/>	Strogo upozoravanje djevojčice njezinim imenom ("Laura") i česticom "ne" <hr/>	
	Fizičko interveniranje <hr/>	
	Preusmjeravanje na drugi predmet ili igračku/aktivnost <hr/>	
	Upućivanje na mirnije mjesto <hr/>	

Događaj: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30

Datum:

10.3. Prilog 3: ABC lista – strukturirana (pritiskanje spolovila)

ABC lista - strukturirana

ABC LISTA PRAĆENJA

IME djeteta: L.

OPIS PONAŠANJA: masturbacija (pritiskanje spolovila)

Bilježite svaku pojavu ponašanja (brojčani prikaz)!

ŠTO JE PRETHODILO PONAŠANJU?	ŠTO JE USLIJEDILO NAKON POJAVE PONAŠANJA?	NAPOMENE:
Traženje izvršenja određenog zadatka/zahtjeva/aktivnosti koja djevojčici nije po volji _____	Pružanje podrške djevojčici u izvršavanju zadatka/zahtjeva/aktivnosti _____	
Nije bilo nikakvog socijalnog kontakta/pažnje određeno vrijeme _____	Izvršavanje zadatka/zahtjeva/aktivnosti umjesto djevojčice _____	
Nije bilo uključenosti u bilo kakvu aktivnost određeno vrijeme _____	Povlačenje zadatka/zahtjeva/aktivnosti _____	
Odbijanje davanja nečega što djevojčica želi (predmeta/igračke/slatkiša/aktivnosti) jer u tom trenutku to ne može dobiti zbog određenog razloga _____	Više pažnje/socijalnog kontakta _____	
Oduzimanje željenog predmeta ili igračke _____	Nuđenje predmeta ili igračaka/aktivnosti koje djevojčica voli _____	
Prekidanje u željenoj aktivnosti _____	Fizičko vođenje djevojčice do aktivnosti koju voli _____	
_____	Davanje djevojčici željenog predmeta/igračke/slatkiša/aktivnosti _____	

Promjena rutine		
Buka	Okretanje i odlaženje od djevojčice	
Preglasni tonovi na televiziji/tabletu/mobitelu	Preusmjeravanje na drugi predmet ili igračku/aktivnost	
Glad/žed	Fizičko interveniranje	
Umor	Strogo upozoravanje djevojčice njezinim imenom ("Laura") i česticom "ne"	
Gledanje crtića na televiziji	Upućivanje na mirnije mjesto	
Gledanje videa na mobitelu	Stišavanje tonova na telekomunikacijskim uređajima	
Igranje igrica na tabletu	Nuđenje hrane ili pića	
Slobodna igra	Gašenje televizora	
Hranjenje	Oduzimanje mobitela/tableta	
Odlaženje u spavaću sobu svojih roditelja na krevet	Masiranje, škakljanje, maženje, grljenje (fizička igra)	

Događaj: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30

Datum:

10.4. Prilog 4: Protokol za praćenje i evaluaciju intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja

FUNKCIJA	UČESTALOST (+)	UKUPNO
PONAŠANJE: agresivno ponašanje (grebanje (G), štipanje (Š), udaranje rukama (UR), udaranje nogama (UN), grizenje (GR), bacanje na pod (BP))		
Izbjegavanje		
Dobivanje		
PONAŠANJE: pritiskanje spolovila (PS)		
Izbjegavanje		
Dobivanje		
Samostimulacija		

Datum:

Vrijeme:

10.5. Prilog 5: Informativni letak o istraživanju

Perspektiva majke djevojčice s poremećajem iz spektra autizma o doprinosu intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja

GLAVNI ISTRAŽIVAČ I KONTAKT OSOBA:

Ivana Blažinčić (studentica diplomskog studija Inkluzivne edukacije i rehabilitacije na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: ivanaabla@gmail.com; mob: 099/647 3303)

ČLANOVI ISTRAŽIVAČKOG TIMA:

- Doc. dr. sc. Jasmina Stošić (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- Doc. dr. sc. Natalija Lisak (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Čast nam je pozvati Vas da budete sudionik našeg istraživanja!

CILJ istraživanja je dobiti uvid u Vašu perspektivu kao majke djevojčice s poremećajem iz spektra autizma o doprinosu intervencija namijenjenih smanjivanju nepoželjnih ponašanja.

- promjene koje primjećujete u nepoželjnim ponašanjima kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma nakon provedenog programa
- promjene koje primjećujete na osobnoj razini nakon provedenog programa
- Vaše iskustvo s ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa
- Vaše iskustvo s provođenjem strategija prevencije i intervencije za nepoželjna ponašanja i Vaša promišljanja o nedostacima i mogućnostima unaprjeđenja programa

Vaša mišljenja i iskustva važna su nam zbog što bolje evaluacije učinkovitosti intervencija za smanjivanje nepoželjnih ponašanja Vaše kćeri.

Rado ćemo se dogovoriti o mjestu i vremenu provođenja istraživanja ukoliko pristanete na sudjelovanje u samom istraživanju.

Sporazum istraživača i sudionika istraživanja

Datum:

Istraživač:

Sudionik:

Prije svega želim Vam zahvaliti na Vašem pristanku za sudjelovanje u ovom istraživanju!

Osnovno polazište u osmišljanju i provedbi ovog istraživanja jest **slušanje i uvažavanje Vašeg mišljenja i iskustva!**

Cilj ovog istraživanja je dobiti uvid u Vašu perspektivu kao majke petogodišnje djevojčice s poremećajem iz spektra autizma o doprinosu intervencija namijenjenih smanjivanju nepoželjnih ponašanja sa svrhom što bolje evaluacije njihove učinkovitosti.

Koraci u provedbi istraživanja su:

- 1. Vaša suglasnost za dobrovoljno sudjelovanje u istraživanju** (pristanak na istraživanje potpisuje se tek nakon što predstavim svoju ulogu kao istraživača i Vašu ulogu kao sudionika u ovom istraživanju)
- 2. Objašnjenje uloge sudionika istraživanja**

Vaša uloga je iznimno važna u ovom istraživanju i želja mi je da osiguram ugodnu atmosferu, otvorenost u našem razgovoru i zaštitu Vaših podataka:

Vi ste mi značajan sugovornik te mi je zbog toga jako važno da ste sa mnom zajedno u provedbi istraživanja kroz sljedeće aktivnosti: sudjelovanje u intervjuu, komentiranje dobivenih rezultata intervjuu kroz razgovor sa mnom o važnim temama i smjernicama koje ste iznijeli u našem razgovoru.

Kao istraživač nastojim posebno brinuti o Vašim pravima:

- ✓ Vi imate pravo reći na glas koje su teme za Vas prihvatljive da na njih odgovorite, a koje to nisu
- ✓ u svakom trenutku možete me prekinuti i postaviti potpitanja ako pitanje nije jasno postavljeno i želite pojašnjenja

- ✓ imate pravo zatražiti pauzu tijekom razgovora ili zamoliti da ranije završimo razgovor ako osjećate da ste se umorili te možemo dogovoriti nastavak razgovora za neki drugi dan

3. Objašnjenje uloge i odgovornosti istraživača u istraživanju

Istraživač se obvezuje da će poštivati Vaša prava kao sudionika istraživanja kroz:

- ✓ slobodu izbora (želite li odgovarati na neka pitanja ili ne, smatrate li neku temu preintimnom za iznošenje, želite li pauzu ili prekid intervjua)
- ✓ istraživač će Vas u skladu s temom istraživanja pitati pitanja koja su mu značajna da bi bolje razumio istraživanu temu
- ✓ u slučaju da u Vašem izlaganju naiđe na još neke zanimljive teme koje ste Vi sami iznijeli, istraživač će s Vama razgovarati o iznijetim temama koje su se pojavile tijekom razgovora
- ✓ istraživač zadržava pravo da Vam u nekom dijelu priče postavi potpitanja da bi bolje razumio Vaše promišljanje ili iskustvo
- ✓ istraživač je dužan predstaviti Vam rezultate istraživanja, zajedno kroz razgovor s Vama pregledati rezultate i zamoliti Vas da zajedno donesete zaključke i preporuke za unaprjeđenja i pozitivne promjene
- ✓ istraživač poštuje načela Etičkog kodeksa Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006)

Važan mi je Vaš doprinos u ovom istraživanju, jer bez Vašeg mišljenja, iskustva i preporuka *nemam dovoljno* informacija i znanja o potrebnim promjenama!

Očekujem da se promjene događaju kroz aktivnu uključenost onih na koje su usmjerene!

Ako ste suglasni s gore navedenim molim Vas za potpis pristanka na istraživanje.

Unaprijed zahvaljujem!

Istraživač

Sudionik istraživanja

10.7. Prilog 7: Tijek tematske analize na osnovu polustrukturiranog intervjua provedenog s majkom djevojčice s poremećajem iz spektra autizma u odnosu na sva četiri istraživačka pitanja

Istraživačko pitanje: Koje promjene primjećuje majka u nepoželjnim ponašanjima kod djevojčice s poremećajem iz spektra autizma nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja?			
Tematsko područje: Promjene u nepoželjnim ponašanjima djevojčice s poremećajem iz spektra autizma			
Izjave sudionika	Kod prvog reda	Kod drugog reda	Tema
<p>„Što se tiče pritisakanja spolovila rukama primjećujem značajno smanjenje, posebno zadnjih mjesec dana, i L-u puno jednostavniju reakciju na prekidanje i preusmjeravanje.“</p>	<p>Majka primjećuje da se pritisakanje spolovila rukama značajno smanjilo i da je djevojčicu lakše prekinuti i preusmjeriti nakon provedenog programa.</p>	<p>Značajno smanjenje frekvencije i intenziteta pritiskanja spolovila rukama</p>	<p>PROMJENE U FREKVENCIJI I INTENZITETU NEPOŽELJNIH PONAŠANJA</p>
<p>„Što se tiče agresije, ona je bila jedno vrijeme onako ful aktualna, i grizla je, i bacala se na pod, udarala rukama i nogama, grebla, a sad nakon provedenog programa ne mogu reći da je nestala, ima je, ima malo štipkanja, ali minimalno ...“</p>	<p>Majka primjećuje minimalnu pojavnost agresije nakon provedenog programa.</p>	<p>Niska frekvencija agresivnog ponašanja</p>	<p>PROMJENE U FREKVENCIJI I INTENZITETU NEPOŽELJNIH PONAŠANJA</p>
<p>„Teško pitanje, mislim ima ih jako puno. Sam način komunikacije i</p>	<p>Majka navodi da se poboljšao način komunikacije djevojčice s obitelji i</p>	<p>Poboljšanje u načinu komunikacije djevojčice s obitelji</p>	<p>PROMJENE U SVAKODNEVNOM FUNKCIONIRANJU DJEVOJČICE</p>

sam način njenog postavljanja i razumijevanja **prema okolini i svojoj obitelji**, i sve skupa se zapravo tu kod L-e vide pomaci. S L-sada uz vizualnu podršku ili čak nekad i bez nje **moгу postić neki dogovor, samostalnija je u nekom aktivnostima, može ju se prekinuti u nekoj aktivnosti koju voli ili pak joj nešto oduzeti ili pak odbiti dati nešto što ne može dobiti**, a da me ne udari ili ne štupa ili ne znam šta napravi. Ne pritišće spolovilo rukama na kraju krajeva...na te je promjene u ponašanju u svakodnevnom životu djevojčice, mislim, velikim dijelom utjecaj imalo **uvažavanje njezinog vizualnog stila funkcioniranja**. L. osim toga zna pokazati određene dijelove tijela što prije nije znala, sparuje različite kartice, imitira određene pokrete, zna neke brojalice i još svašta...imenuje

širom okolinom. S djevojčicom se, osim toga, bez pojave nepoželjnog ponašanja dogovara, prekida ju se u željenoj aktivnosti ili joj se oduzima željeni predmet ili joj se odbija dati nešto što ne može dobiti zbog određenog razloga, samostalnija je u određenim aktivnostima, prije svega zbog promjene i prilagođavanja komunikacije njezinom vizualnom stilu funkcioniranja. Majka također navodi da je **djevojčica naučila pokazati određene dijelove tijela na nalog, sparivati kartice životinja i kartice prema boji, imitirati pokrete i pjevati dijelove iz pjesmica i brojalica te imenovati različite slike iz slikovnica.**

i širom okolinom, u postizanju dogovora, prekidanju u željenoj aktivnosti ili oduzimanju željenog predmeta ili odbijanju davanja nečega što zbog određenog razloga ne može dobiti, poboljšanje u razini samostalnosti zbog promjene i prilagođavanja komunikacije njezinom vizualnom stilu funkcioniranja, poboljšanje u verbalnom razumijevanju, razvoju govora, vizualnoj percepciji, imitaciji i pamćenju i reprodukciji pjesmica i brojalica u dijelovima

stvari iz slikovnica...“

„Sam **SAT** L-i pomaže da shvati da joj je još malo vremena ostalo do neke druge aktivnosti, da će ubrzo biti gotovo, a sam **X** omogućava joj da bolje razumije što može, a što ne može u određenom trenutku dobiti... Uspješna je u izvršavanju određenih zahtjeva, odnosno zadataka ukoliko joj nagradu predočim pomoću vizualnog rasporeda **PRVO-ONDA**... Sve je to **učinkovito i mijenja ponašanje moje kćeri nabolje.**“

„Sad, program sam je bio usmjeren na smanjenje tog **pritiskanja spolovila rukama** s njene strane, tako da se tu definitivno vidi da su **pomaci** učinjeni, što je možda vidljivije doma, unutar obitelji, **unutar kućanstva, dok je vanjska okolina poput vrtića još uvijek**

Majka prepoznaje **strategije prevencije (SAT kao znak za kraj aktivnosti, vizualnu podršku X, vizualni raspored PRVO – ONDA) učinkovitim strategijama koje doprinose pozitivnim promjenama u ponašanju njezine kćeri: razumijevanju završetka neke aktivnosti, nošenju s činjenicom da nekad nešto i ne može dobiti, samostalnijem izvršavanju zahtjeva ili zadatka uz vizualno predočavanje (fotografiju) nagrade, sprečavanju pritiskanja spolovila rukama.**

Majka navodi da se **pritiskanje spolovila rukama smanjilo u obiteljskom okruženju i socijalnoj sredini**, ali ne i u vrtiću.

Promjene u svakodnevnom funkcioniranju djevojčice uslijed korištenja odgovarajućih učinkovitih strategija prevencije (SAT, X, PRVO – ONDA)

Smanjenje pritiskanja spolovila rukama u okruženju obitelji i na javnim mjestima, ali ne i u vrtićkom okruženju

PROMJENE U SVAKODNEVNOM FUNKCIONIRANJU DJEVOJČICE

PROMJENE U SVAKODNEVNOM FUNKCIONIRANJU DJEVOJČICE

<p>problematična.. Znači, L. više uopće nema situaciju da vani pritišće spolovilo, znači na igralištu, u trgovini, kafiću ili tako negdje, znači toga nema...”</p>			
--	--	--	--

Istraživačko pitanje: Koje promjene primjećuje majka na osobnoj razini nakon provedenog programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja?

Tematsko područje: **Promjene na osobnoj razini majke**

Izjave sudionika	Kod prvog reda	Kod drugog reda	Tema
<p>„Prije programa... frustrirano. Stalno sam bila pod stresom i često sam se osjećala anksiozno. Znači, niko nije imao odgovor na moje pitanje...posebno sad nakon programa, kad vidim da su napravljeni ipak značajni pomaci, osjećam olakšanje. Olakšanje radi nje, i radi nas, radi funkcioniranja obitelji. Nekako sam mirnija sama sa sobom i sigurnija u to da se će se nepoželjna ponašanja nastaviti smanjivati, ali i zbog toga što sada znam kako da postupam.“</p>	<p>Majka navodi da se prije provođenja programa osjećala frustrirano i anksiozno i pod stresom jer nije imala nikoga tko bi joj pomogao u ophođenju s kćeri u smjeru smanjivanja nepoželjnih ponašanja. Sada osjeća olakšanje jer su se nepoželjna ponašanja smanjila. Majka navodi da se sada osjeća mirnije i sigurnije zbog toga što ima znanja o pravilnom postupanju sa svojom kćeri.</p>	<p>Osjećaj olakšanja, mirnoće i sigurnosti</p>	<p>POZITIVNE EMOCIJE</p>

„...ali je to prisutno u vrtiću, i to predstavlja određen problem zapravo, jer ona odradi svoje zadatke unutar vrtića i onda je dalje **tetama problematično da njezin vid ponašanja preusmjere na drugo. Na tome se radi, vjerojatno će se postić određeni rezultati, samo je pitanje da li će se unutar vanjske okoline, prije svega i onda kad dođe u školu, moći od nje postići ono što se postiže i doma, jel.“**

„Definitivno nije bilo ugodno kad se to dešavalo među drugim ljudima koji L-u ne poznaju i gdje je možda teško bilo imat želje nekom to ić objašnjavat, jer to je meni svakodnevnica, nekom drugom je to, ne znam, čudo, **ali sada kad toga više gotovo da i nema izvan stana i kada imam vizualnu podršku za djevojčicu, više se usudim s djecom izaći na**

Majka je **zabrinuta** zbog toga što **stručnjaci u vrtiću ne posvećuju dovoljno pažnje na preusmjerenje** djevojčice prilikom pritiskanja spolovila rukama, ali spominje da se radi na tome, i osjeća **strah da izvan obiteljskog okruženja, prije svega u školi, ponašanje djevojčice neće biti primjereno.**

Majka navodi da uz korištenje vizualne podrške **više vremena s djecom provodi na novim mjestima, u parkovima, trgovačkim centrima, kinu, kod prijateljica.**

Zabrinutost majke zbog premalo pažnje stručnjaka u vrtiću na pritiskanje spolovila rukama, **strah** što se tiče nepoželjnog ponašanja u budućnosti

Češći odlasci u trgovačke parkove, trgovačke centre, kino, k prijateljicama

NEGATIVNE
EMOCIJE

POZITIVNE
PROMJENE U
SOCIJALNOM
ŽIVOTU

nova mjesta, u parkove, trgovačke centre, kino, k prijateljicama...Na zahtjev za odlaskom iz trgovačkog centra L. se više ne baca na pod jer joj odlazak iz trgovačkog centra najavim SAT-om...I tako dalje...“

„Imam dojam da me **susjedi** više čudno ne gledaju i ne osuđuju za krive odgojne postupke, pa sada često znam **skupa s njima i s djecom otići u park i porazgovarati.**“

„Mogu reći da sam **do sada sklapala prijateljstva uglavnom s roditeljima djece sa sličnim problemima ili s onima koji poznaju nekoga u sličnoj situaciji, a sada ipak odlazim na kave s majkama iz L-og razreda i vodim sa sobom i L-u i L-a i to me oraspoložuje.**“

Majka navodi da ostvaruje bolje odnose sa susjedima s kojima češće razgovara i vodi djecu u park.

Majka navodi da su njezin krug prijatelja do sada činili u većini slučajeva roditelji djece sa sličnim problemima, ali da sada ima **iskustvo upoznavanja majki suučenika njezinog sina** s kojima se viđa na kavama i razvija prijateljske odnose.

Češći razgovori sa susjedima u parku

Širenje kruga prijateljstva

POZITIVNE PROMJENE U SOCIJALNOM ŽIVOTU

POZITIVNE PROMJENE U SOCIJALNOM ŽIVOTU

Istraživačko pitanje: Kakvo je iskustvo majke s ostvarenom podrškom prilikom provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja?

Tematsko područje: **Podrška prilikom provođenja programa za smanjivanje nepoželjnih ponašanja**

Izjave sudionika	Kod prvog reda	Kod drugog reda	Tema
<p>„Mislim, dobila sam odgovore... hmm... na koje sam ono postavila pitanje. Naravno da ni ona nema sve odgovore, niti sam to očekivala, ali moram priznat da ono što se meni jako svadjelo to je bilo to što je I. emotivno bila privržena L-i koja je taj odnos prihvatila brzo, koja je u I-i vidjela osobu od povjerenja i mislim da je to jako, jako bitno za bilo kakav način provođenja programa, zato što L. neće reagirati na osobe kod kojih ne osjeti tu neku volju i želju da se neko s njom bavi... kada L. osjeti tu neku toplinu i privrženost i nekakvu energiju i volju i želju, znači, od onda se od L-e može puno dobiti, tako da s te strane je I-a bila super, a što je, naravno, pozitivno utjecalo na same ishode programa.“</p>	<p>Majka navodi da je od studentice - edukacijske rehabilitatorice dobila odgovore na postavljena pitanja, ali da joj se razvoj emotivne privrženosti između djevojčice i studentice - edukacijske rehabilitatorice činio puno važnijim za pozitivne ishode programa.</p>	<p>Važnost topline i privrženosti s djevojčicom, energije, volje i želje od strane studentice - edukacijske rehabilitatorice za pozitivne ishode programa</p>	<p>STRUČNA PODRŠKA STUDENTICE – EDUKACIJSKE REHABILITATORICE</p>

„Prije nego što se program počeo provoditi priznajem da sam **dobila od studentice sve važne informacije o svim mogućim strategijama**, detaljno...Studentica mi ih je **prezentirala svakodnevnim rječnikom** i dobro sam ih shvatila i prigrlila. **Dobila sam na papiru smjernice** za sve što moram činiti vezano uz ponašanje svoje kćeri. Studentica je bila prilično uporna i propitivala me neprestano jesam li shvatila što mi je činiti. Također mi je **neke od strategija i demonstrirala** na samoj djevojčici.“

„S I-om sam **razmjenjivala informacije o reakcijama svoje kćeri na svaku pojedinu strategiju uglavnom u ponedjeljak, četvrtak i petak** kada smo se imale

Prije provođenja programa majka navodi da je **informirana od strane studentice o temeljnim pojmovima vezanim uz program**, kao što su strategije prevencije i strategije intervencije i funkcije nepoželjnih ponašanja, na način da su joj se navedeni pojmovi **objasnili laički**. Nakon toga je studentica s majkom prolazila strategiju po strategiju u tiskanom obliku (majka je uvijek uz sebe imala **kopiju programa**) provjeravajući usput njezino razumijevanje svake pojedine strategije i pitajući je za njezino mišljenje sve dok majka nije bila u potpunosti sigurna u kojoj situaciji, imajući na umu funkciju nepoželjnih ponašanja, provesti koju strategiju. Studentica je majki strategije također **demonstrirala**.

Majka je sa studenticom koja je provodila program **suradivala svaki dan tijekom provođenja programa**, dakle uglavnom u ponedjeljak, četvrtak i petak. Osim toga,

Informiranost o temeljnim pojmovima kroz pisani oblik i demonstraciju strategija

Važnost učestale suradnje između majke i studentice - edukacijske rehabilitatorice za uspješnost programa

STRUČNA PODRŠKA
STUDENTICE –
EDUKACIJSKE
REHABILITATORICE

STRUČNA PODRŠKA
STUDENTICE –
EDUKACIJSKE
REHABILITATORICE

priliku vidjeti. Osim toga s njom sam često surađivala i ostalim danima u tjednu, telefonskim putem, kad bih se našla u nekom problemu, što je učestalije bilo na početku provođenja programa, i ovako česta podrška bila mi je važna jer bih se sama izgubila u svemu tome.“

„...i zapravo mislim da smo u onim nekim bitnim stvarima poklopile naša razmišljanja, što je isto tako meni bilo, mislim, meni bilo bitno. S I-om sam najviše zadovoljna i zbog toga što je vodila računa o mojim nekim željama već prilikom samog kreiranja programa, primjerice da djevojčica jede manje slatkiša i da manje vremena provodi na mobitelu i tabletu, i što je prepoznala vizualni stil funkcioniranja djevojčice u skladu s čim je formirala i sam program. Smanjenje nepoželjnih

suradnja s majkom odvijala se često i ostalim danima u tjednu, kada studentica nije dolazila u stan obitelji i provodila program, uglavnom kad je majka imala nekakve nedoumice i pitanja ovakva **učestala suradnja bila joj je važna kako bi program mogla uspješno provoditi i vidjeti pozitivne promjene u ponašanju svoje kćeri.**

Majka navodi da joj je **važno bilo uvažavanje njezinog mišljenja tijekom i uzimanje u obzir njezinih želja prilikom kreiranja programa**, kao i činjenica da se sam **program temeljio** na sposobnostima i potrebama djevojčice, odnosno **uzimanju u obzir njezinog vizualnog stila funkcioniranja.**

Važnost uzimanja u obzir želja majke prilikom kreiranja programa zbog njezinog zadovoljstva i pozitivnih rezultata programa

STRUČNA PODRŠKA
STUDENTICE –
EDUKACIJSKE
REHABILITATORICE

ponašanja i sve druge promjene kod L-e samo su rezultat svega toga.“

„Jesam, znači definitivno, znači to je bio **dijalog**... U mojim očima program je dobra stvar i nešto **što L-i pomaže u razvijanju nje same i njenog ponašanja i komunikacije**.“

„Ne mogu a da ne velim da se s ophođenjem sa svojom kćeri, kao ni sa svim intervencijama u programu, ne bih nikako mogla nositi bez da me **suprug, koji iako radi vani, ohrabrivao, suosjećao sa mnom i pružao mi razumijevanje u situacijama kad mi je bilo posebno teško** na način da me pustio da se ispušem u često dugotrajnim razgovorima čak i u kasnim noćnim satima i da mu prenesem sve svoje osjećaje i slabosti.“

Majka izražava svoje **zadovoljstvo podrškom studentice - edukacijske rehabilitatorice**, a što se očituje u dobroj uzajamnoj komunikaciji s jedne strane, i s druge strane u napretku djevojčice u određenim aspektima ponašanja i komunikacije.

Majka navodi da joj je **jako važna bila podrška od strane supruga u nošenju s kćeri i samom implementacijom programa u smislu ohrabivanja, suosjećanja i razumijevanja u njoj teškim situacijama**.

Zadovoljstvo majke podrškom studentice - edukacijske rehabilitatorice

Važnost psihološke i emocionalne podrške od strane supruga

STRUČNA PODRŠKA
STUDENTICE –
EDUKACIJSKE
REHABILITATORICE

NEFORMALNA
PODRŠKA OBITELJI

<p>„Pa mislim da je doma ta podrška bila dobra... sam je program funkcionirao doma jako dobro i funkcionirat će nadam se i dalje, ali opet kažem, ono što je potrebno je provođenje programa i u vrtiću gdje bi se trebala pronaći neka strategija brze reakcije na pritiskanje spolovila rukama, a ne puštanje L-e da to radi u nedogled. Nije u redu što tete manje pažnje uvijek posvećuju mojoj kćeri, a više na primjer vikanju i agresiji druge djece.“</p>	<p>Majki smeta što edukacijskoj rehabilitatorici i odgajateljici u prvom planu nije reakcija intervencije na nepoželjno ponašanje njezine kćeri, odnosno na pritiskanje spolovila rukama, nego jače izražena nepoželjna ponašanja druge djece.</p>	<p>Nezadovoljstvo majke podrškom vrtića, odnosno nedostatnom usmjerenošću stručnjakinja na preusmjerenje djevojčice prilikom pritiskanja spolovila rukama</p>	<p>FORMALNA PODRŠKA STRUČNJAKA U VRTIĆU</p>
--	---	---	---

<p>Istraživačko pitanje: Kakvo je iskustvo majke s provođenjem strategija prevencije i intervencije za nepoželjna ponašanja i koja su njezina promišljanja o nedostacima i mogućnostima unaprjeđenja programa?</p>			
<p>Tematsko područje: Provođenje strategija prevencije i intervencije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja te unaprjeđenje programa</p>			
Izjave sudionika	Kod prvog reda	Kod drugog reda	Tema
<p>„...zapravo je usmjerena ne u stilu da me se, bilo koga od nas, povrijedi, nego zbog jednostavno njene smanjene</p>	<p>Agresija djevojčice nije usmjerena da bi nekoga povrijedila već služi kao sredstvo komunikacije kada je djevojčica nezadovoljna, dok</p>	<p>Razumijevanje funkcije nepoželjnih ponašanja</p>	<p>KORIŠTENJE STRATEGIJA ZA SMANJIVANJE NEPOŽELJNIH PONAŠANJA</p>

komunikacije i nemogućnosti da drugačije iskaže neko svoje nezadovoljstvo upotrijebi nekakav način agresije, dok spolovilo pritišće rukama uglavnom kada joj je ili s jedne strane svega previše ili kad joj je s druge strane dosadno...to radi jer joj je to izrazito ugodno i pruža joj neko njeno unutarnje zadovoljstvo.“

„A mislim **trudila sam se da to bude svakodnevno**. Priznajem da sam **ih rijetko primjenjivala za vikend**, pogotovo kada sam s djecom putovala svojim roditeljima, iako **znam da je dosljednost u provođenju jako važna**. Ipak, u **tjednu sam se trudila da to bude što češće**, a sama njihova **učinkovitost motivirala me da ih provodim...**“

„**Češće sam primjenjivala strategije prevencije** jer L. super na njih reagira i to mi je

pritiskanjem spolovila rukama postiže unutrašnju stimulaciju.

Majka je **strategije za smanjivanje nepoželjnih ponašanja nastojala primjenjivati svaki dan, češće u tjednu negoli vikendom**. Svjesna je da je **dosljednost u primjeni strategija neophodna za bolje funkcioniranje djevojčice**.

Majka navodi da je **češće primjenjivala strategije prevencije negoli intervencije zbog njihove učinkovitosti u sprečavanju da dođe**

Svakodnevno korištenje strategija, više u tjednu negoli vikendom

Češća primjena strategija prevencije negoli intervencije

KORIŠTENJE STRATEGIJA ZA SMANJIVANJE NEPOŽELJNIH PONAŠANJA

KORIŠTENJE STRATEGIJA ZA SMANJIVANJE NEPOŽELJNIH PONAŠANJA

<p>važno jer sam onda sigurnija da me neće štupati, udarati, grepsti... ili početi rukama pritiskati spolovilo.“</p>	<p>do nepoželjnog ponašanja, bilo agresije, bilo pritiskanja spolovila rukama.</p>		
<p>„Od strategija prevencije najčešće sam primjenjivala one strategije koje smatram najučinkovitijima, a to su X i komunikacijska knjiga, iako priznajem da ne i PRVO – ONDA... Ni SAT... A od intervencija preusmjeravanje.“</p>	<p>Majka prepoznaje da su vizualne podrška X (znak za „nema“) i komunikacijska knjiga najučinkovitije strategije prevencije, dok preusmjeravanje vidi kao najučinkovitiju strategiju intervencije.</p>	<p>Vizualna podrška X i komunikacijska knjiga kao najučinkovitija strategija prevencije, a preusmjeravanje intervencije</p>	<p>KORIŠTENJE STRATEGIJA ZA SMANJIVANJE NEPOŽELJNIH PONAŠANJA</p>
<p>„Pa to što se sve to skupa mora nositi gdje god da ideš, znači od iksića, sata, komunikacijske knjige, na igralište, ne znam, pa i doma je ono isto tako, ako je ona na primjer u jednoj sobi, u spavaćoj sobi, a sve je u dnevnoj sobi, onda je teško vremenski istog trena doći do određenog materijala i odraditi stvar.</p>	<p>Nepraktično je vizualnu podršku (X, sat, komunikacijsku knjigu) nositi svugdje (igralište, ali i doma iz jedne u drugu prostoriju), a to za sobom povlači i nemogućnost reakcije „odmah“ i „sada“.</p>	<p>Nepraktičnost zbog potrebe prijenosa vizualne podrške, odnosno vizualnog medija i istovremene reakcije</p>	<p>TEŠKOĆE U PRIMJENI STRATEGIJA</p>
<p>„Sve skupa zahtijeva dobru strukturu i</p>	<p>U učinkovitom provođenju strategija neophodna je</p>	<p>Potreba za organiziranošću, dobrom strukturom</p>	<p>TEŠKOĆE U PRIMJENI STRATEGIJA</p>

<p>pripremu i angažiranost cijelo vrijeme. Možda zato i te takozvane strategije prevencije i nisam koristila u nekoj prevelikoj mjeri. Iako su, priznajem, stvarno učinkovite.“</p>	<p>organiziranost i dobra priprema te stalna angažiranost zbog čega je teško primjenjivati, iako učinkovite, strategije prevencije.</p>	<p>i pripremom te stalnom angažiranošću</p>	
<p>„Priznajem da često nisam posvetila pozornost na L-ino nepoželjno ponašanje, odnosno na primjenu strategija, zbog umora i iscrpljenosti. Naime, kao prvo radim puno radno vrijeme i nekad mi stvarno treba odmora od svih briga. A tu su još i kućanski poslovi, kupovina, plaćanje računa, pisanje zadaće sa sinom...“</p>	<p>Majka navodi da često nije intervenirala u slučaju pritiskanja spolovila rukama zbog umora i iscrpljenosti jer radi puno radno vrijeme na važnoj i odgovornoj poziciji, a osim toga ima i druge brige zbog kojih svu svoju pažnju ne može posvetiti djevojčici (kućanski poslovi, kupovina, plaćanje računa, pisanje zadaće sa sinom...)</p>	<p>Umor i iscrpljenost te svakodnevne obveze</p>	<p>TEŠKOĆE U PRIMJENI STRATEGIJA</p>
<p>„...Da, puno joj se daje, ali to ne znači da će u istom trenu to i pokazati. Znači puno puta sam se uvjerila da se kod L-e nešto ponavlja, ponavlja, nešto se radi s njom, evo ne znam, tipa imenovanje, i zapravo se u nekom trenu dogodi taj neki klik i onda ona to</p>	<p>Majka navodi da se s djevojčicom puno radi i da je, kako bi neke stvari usvojila, potrebno puno ponavljanja, ali da se na kraju vide rezultati: nepoželjna ponašanja nisu nestala, što majka navodi kao svoja najdublja očekivanja, ali su se smanjila, i pritiskanje spolovila rukama i agresivno</p>	<p>Neostvarena očekivanja vezana uz nestanak nepoželjnih ponašanja, i agresivnog ponašanja i pritiskanja spolovila rukama, ali zadovoljstvo zbog smanjenja nepoželjnih ponašanja</p>	<p>UNAPRJEĐENJE PROGRAMA</p>

izbaci van. Slično kao i s nepoželjnim ponašanjima. **Nekakva moja možda najdublja očekivanja su bila da će to nestati... Znači i pritiskanje spolovila rukama i agresija.** Međutim, nije nestalo, agresija možda da. Ipak, smanjilo se, i to je u redu. **Uvijek idem s tom namjerom da ću dati najbolje što mogu za svoje dijete, pa su i moja očekivanja slična.**“

„Mislim da si ti to tak **opsežno** sve obradila da je tu sad teško reći šta bi tu još nedostajalo, mislim kad uzmeš u obzir koje si sve planove stavila u taj program možda si mrvicu pretjerala...mrvicu, jer mislim **teško** je, znaš, sam program je opsežan u puno stvari... i mislim da ono što je možda potrebno bilo je da se taj program provodio od početka i u vrtiću... **Ali opet s druge strane znam da bi to nemoguće bilo u tom obimu kao što je to doma, jer doma smo svi**

ponašanje, i ona je zbog toga zadovoljna.

Majka ističe da je **program bio opsežan i da joj je bilo teško usvojiti sve strategije**, međutim navodi da se on od samog početka, ne samo na kraju, morao **provoditi i u vrtiću** kako rezultati kod kuće ne bi odudarali od onih u vrtiću, iako je **svjesna činjenice da je vrtićko okuženje drugačije, što također ima utjecaj na nešto niže rezultate u frekvenciji i intenzitetu pritiskanja spolovila rukama.**

Program je prilično opsežan, ali ga je potrebno provoditi i u vrtiću

UNAPRJEĐENJE
PROGRAMA

<p>fokusirani na L-u kao jedno dijete, dok u vrtiću je ipak drugačija situacija i druga okolina i tete i sve...</p> <p>„Važno je ipak da se taj program nastavi dalje provoditi u vrtiću... Mislim da ako smo uspjeti doma reducirati u najvećoj mjeri to nepoželjno ponašanje, da bi se isto to moralo preslikati i na drugu okolinu, znači, smatram da sad kad smo to, recimo 90% uspjeti doma, da bi se sad trebalo to preslikat na vrtić, jer u nekom trenu će L. krenut u školu, šta ćemo onda?“</p> <p>„Da, svakako...Pa dobro, nešto manje, nešto više, tko zna, možda mi u nekom trenu taj sat koji gotovo da i nisam koristila bude vrhunski, znaš, sve ovisi o L-inoj reakciji, jer zapravo ja pratim nju.“</p>	<p>Majka ističe da bi se program morao provoditi i u vrtiću, a ne samo doma, kako bi djevojčica uspješno mogla krenuti u školu.</p> <p>Majka navodi da će strategije iz programa nastaviti koristiti u daljnjem ophođenju s kćeri, ali da će se voditi njezinim reakcijama, odnosno sposobnostima i potrebama.</p>	<p>Potreba za provođenjem programa u vrtiću</p> <p>Potreba za daljnjem provođenjem strategija</p>	<p>UNAPRJEĐENJE PROGRAMA</p> <p>UNAPRJEĐENJE PROGRAMA</p>
--	--	---	---